

ЛЕМКІВСЬКИЙ КАЛЕНДАР
на 2003 рік

Комітет церкви святих Володимира і Ольги
при Фундації дослідження Лемківщини у Львові

Бібліотека Лемківщини ч. 28

ЛЕМКІВСЬКИЙ КАЛЕНДАР
на 2003 рік
(з додатком)

Львів
КАМЕНЯР
2002

Упорядник Іван КРАСОВСЬКИЙ

Редактор Ігор ДУДА (ТЕРНОПІЛЬ).

Науково-популярне видання, присвячене 10-літтю Лемківської церкви святих Володимира і Ольги

На обкладинці: В околиці Криниці.
Фото Петра БАСАЛИГИ

Правління Фондації дослідження Лемківщини, Комітет церкви святих Володимира і Ольги та редакція «Лемківського Календаря — 2003» сердечно дякують колективі Львівської кондитерської фірми «Світоч» (генеральний директор п. Андрій Тавпаш) за фінансову підтримку у виданні «Лемківського Календаря — 2003».

Здано до складання 14.03.2002. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 9,88. Умовн. фарбовідб. 10,35. Наклад 1000. Зам. 202/1.

Віддруковано в НВМ Поліграфічного технікуму УАД.
79008, м. Львів, пл. Митна, 1.

ISBN 5-7745-0943-5

© Іван Красовський,
упорядкування, 2002

ВСТУПНЕ СЛОВО

Відаємо у руки Шановних Читачів наш десятий (ювілейний) «Лемківський Календар». Ми умовно поєднали ювілей Лемківської церкви з ювілеєм цього календаря. А тому головну увагу присвячено відзначенню пам'ятних дат церковних діячів — лемків.

До «Лемківського Календаря — 2003» включено обширну працю «Народна культура Лемківщини». Істиною є те, що, не вивчивши культуру народу, неможливо вивчити його історію. Культура, зокрема духовна, була і залишається під патронатом церкви. Церква і надалі нестиме на собі священний обов'язок відродження культурних багатств. Приємно підкреслити, що автором розділу «Духовна культура» є молода, здібна аспірантка Ольга Фабрика з Івано-Франківська, закохана в Лемківщину (хоч і не походить з Лемківщини), працює над кандидатською дисертацією про духовну культуру лемків. Цей прекрасний приклад, гідний наслідування.

Перед нами стоїть поважна проблема, — це необхідність залучення до культурної праці молоді лемківського походження. Проблема доволі складна, бо молодь, яка народилась в Україні, не завжди зв'язана душевною єдністю з Карпатами. Щоправда, діти лемків люблять Лемківщину і потрібно лише зміцнити ці почуття.

А тому напевно викличе інтерес стаття А. Тавпаша «Без права на забуття». В ній автор вдало вирішує один із шляхів залучення молоді до активної праці на ниві історії та культури лемків.

Перепрошуємо Шановних Читачів за те, що не мали змоги продовжити для «Лемківського Календаря — 2003» розповідь про інші лемківські села, які після депортації лемків припинили своє існування.

Віriamo, що Фондація дослідження Лемківщини, Комітет і актив Лемківської церкви порадують нашу громадськість ще не одним цінним виданням з ділянки історії та духовного життя лемків.

Нехай вам щастить!

Редакція

Василь Хомик

Василь ХОМИК

З НОВИМ РОКОМ!

З Новим роком Вас, Краєни,
 З новим щастям в цілїм світі,
 Хай Господь на вас погляне
 Й благо вам зішло у цвітї!
 Всім здоров'я вам бажаю,
 Щастя, радості в родині
 У чужім далекім краю
 Й на священній Лемківщині.
 Хай не гасне наша віра,
 Рідна пісня і бесіда,
 Хай Всевишньому офіра
 В молитвах іде з Бескида.
 Будьте мужні в обороні
 Свого прадідного краю,
 Мов орли в святому лоні,
 Благ земних та урожаю.
 Дай Вам, Боже, все забути:
 Муки у страшні години,
 В рідний край свій повернути
 І піднять його з руїни.
 Вірю: день святий настане,
 Вернем в гнізда соколині,
 Сонце радості проглине
 На воскреслїй Лемківщині!

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

ПОСТИ:

Усі п'ятниці року, крім загальниць.
 Великий піст: від 10 березня до 26 квітня.
 Петрівка: від 1 по 11 липня.
 Спасівка: від 14 до 27 серпня.
 Пилипівка: від 28 листопада до 6 січня.

СТРОГИЙ ПІСТ:

У навечір'я Різдва Христового — 6 січня
 У навечір'я Богоявлення — 18 січня
 У перший день Великого посту — 10 березня
 У Велику П'ятницю — 25 квітня
 У день Усікновення голови св. Івана Христителя — 11 вересня
 У свято Воздвиження Чесного Хреста — 27 вересня

ЗАГАЛЬНИЦІ:

Новий Рік (цивільний) — 1 січня;
 День незалежності України — 24 серпня
 Від Різдва Христового до Богоявлення — від 7 до 17 січня
 Від неділі Митаря і Фарисея до Неділі блудного сина — від 16 до 23 лютого
 Від Зіслання Св. Духа до Неділі всіх святих — від 15 до 22 червня

СІЧЕНЬ

1	19	Ср	Боніфатія мч.
2	20	Чр	Ігнатія Богоносця свщмч., <i>Передсв. Різдва</i>
3	21	Пт	Юліани мчц.
4	22	Сб	Анастасії вмчц.
5	23	Нд	28; Святих Отців
6	24	Пн	Євгенії прпмуч. <i>Надвечір'я Різдва</i>
7	25	Вт	РІЗДВО ХРИСТОВЕ
8	26	Ср	СОБОР Пресв. Богородиці і св. Йосифа Обр.
9	27	Чг	Стефана первомч.
10	28	Пт	Мчч. у Нікомидії
11	29	Сб	Дітей, убитих у Вифлеємі
12	30	Нд	29; По Різдві — Богоотців, Анисії мчц.
13	31	Пн	Меланії Римлянки прп., <i>Віддання Різдва</i>
14	1	Вт	ОБРИЗАННЯ ГНІХ і св. Василя Вел.
15	2	Ср	Сильвестра свт.
16	3	Чт	Малахії прор., Гордія мч.
17	4	Пт	Собор 70 апостолів, Теоктиста прп.
18	5	Сб	Теопемпта й Теони мчч., <i>Навеч. Богоявлення</i>
19	6	Нд	29; БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЕ
20	7	Пн	Собор св. Івана Христителя
21	8	Вт	Юрія Хозевіта прп., Домніки прп.
22	9	Ср	Полієвкта мч.
23	10	Чт	Пратулинських мчч., Григорія свт.
24	11	Пт	† Теодосія Вел. прп.
25	12	Сб	Татіани мчц.
26	13	Н.	30; По Богоявлінню Єрмила і Стратоніка мчч.
27	14	Пн	Отців, уб. у Синаї прпмчч., Віддання Богоявління
28	15	Вт	Павла та Івана прпп.
29	16	Ср	Поклін кайд. ап. Петра
30	17	Чт	† Антонія Вел. прп.
31	18	Пт	Анастасія і Кирила свтт.

ЛЮТИЙ

1	19	Сб	Макарія Єгипетського прп.
2	20	Нд	31; Євтимія Великого прп.
3	21	Пн	Максима ісп., Неофіта мч.
4	22	Вт	Тимотея ап., Анастасія прпмч.
5	23	Ср	Климентя свщмч.
6	24	Чт	Ксенії Римлянки прп.
7	25	Пт	† Григорія Богослова свт.
8	26	Сб	Ксенофонта і Марії прпп.
9	27	Нд	32-Заххя; † Перен. мощей Івана Золотоустого свт.
10	28	Пн	Єфрема Сирійця прп.
11	29	Вт	Перен. мощей Ігнатія Богоносця свщмч.
12	30	Ср	ТРЬОХ СВЯТИТЕЛІВ: Василія, Григорія, Івана
13	31	Чт	Кира й Івана безсрібн.
14	1	Пт	Трифона мч., <i>Передсв Стрітення</i>
15	2	Сб	СТРІТЕННЯ ГОСПОДНЄ
16	3	Нд	Митаря і Фарисея, Симеона Богоприємця і Анни Прор.
17	4	Пн	Ісидора прп.
18	5	Вт	Агафії мчц.
19	6	Ср	Вукола свт.
20	7	Чт	Партенія свт.
21	8	Пт	Теодора Стратилата вмч.
22	9	Сб	Никифора мч., <i>Віддання Стрітення</i>
23	10	Нд	Блудного сина, Харалампія мч.
24	11	Пн	Власія свщмч.
25	12	Вт	Мелетія свт.
26	13	Ср	Мартиніяна прп.
27	14	Чт	† Рівноап. Кирила, учителя словян
28	15	Пт	Онисима ап.

БЕРЕЗЕНЬ

1	16	Сб	Памфіла та інш. мчч.
2	17	Нд	М'ясопусна, Теодора Тирона, вмч.
3	18	Пн	Льва папи Рим. свт.
4	19	Вт	Архипа ап.
5	20	Ср	Льва еп. Катанського прп.
6	21	Чт	Тимотея прп., Євстратія свт.
7	22	Пт	Відн. мощ. мучч. що вЄвгенії
8	23	Сб	Полікарпа свщмч.
9	24	Нд	Сиропусна † 1 і 2 відн. Голови Івана Христителя
10	25	Пн	Тарасія свт., (початок Великого посту)
11	26	Вт	Порфірія свт.
12	27	Ср	Прокопія ісп.
13	28	Чт	Василія ісп.
14	1	Пт	Євдокії прпмчц
15	2	Сб	Теодора свщмч.
16	3	Нд	1-ша Великого посту, Євпаторія та інш. мчч.
17	4	Пн	Герасима преп.
18	5	Вт	Конона мч.
19	6	Ср	42-ох мчч. Аморійських
20	7	Чт	Василія та інш. свщмчч.
21	8	Пт	Теофілакта свт.
22	9	Сб	† 40 мчч. Севастійських, <i>Заупокійна</i>
23	10	Нд	2-га Великого, Кондрата та інш. мчч.
24	11	Пн	Софронія свт.
25	12	Вт	Теофана ісп., Григорія свт.
26	13	Ср	Перен. мощей Никифора св.
27	14	Чт	Венедкта прп.
28	15	Пт	Агапія та інш. мчч.
29	16	Сб	Савина і Папи мчч., <i>Заупокійна</i>
30	17	Нд	3-тя Вел. посту-Хрестопоклінна, Олексія прп.
31	18	Пн	Кирила свт.

КВІТЕНЬ

1	19	Вт	Хризанта і Дарії мчч.
2	20	Ср	Отців прпп убитих у мон. св. Сави
3	21	Чт	Якова ісп.
4	22	Пт	Василія свщмч.
5	23	Сб	Нікона та його учнів мчч., <i>Заупокійна</i>
6	24	Нд	4-та Великого посту, Захарії прп., Передсв. Благовіщення
7	25	Пн	БЛАГОВІЩЕННЯ Преч. Діви Марії
8	26	Вт	Собор Арх. Гаврила, <i>Від. Благовіщення</i>
9	27	Ср	Матрони мчц., (<i>Поклони</i>)
10	28	Чт	Іларіона, Стефана прпп.
11	29	Пт	Марка й Кирила свщмч.
12	30	Сб	Івана Ліствічника прп., <i>Акафістова</i>
13	31	Нд	5-та Великого посту, Іпатія свт.
14	1	Пн	Марії прп.
15	2	Вт	Тита прп.
16	3	Ср	Микити прп.
17	4	Чт	Йосифа і Юрія прпп.
18	5	Пт	Теодула та інш. мчч.
19	6	Сб	† Методія свт., учителя слов'ян, <i>Лазарева</i>
20	7	Нд	КВІТНА, Юрія свт.
21	8	Пн	Іродіона та інш. апп.
22	9	Вт	Євпсихія мч.
23	10	Ср	Терентія та інш. мчч.
24	11	Чт	Великий четвер (<i>Страсті</i>)
25	12	Пт	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ (Плащаниця)
26	13	Сб	Велика субота
27	14	Нд	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ (Пасха—Великдень)
28	15	Пн	Світлий понеділок
29	16	Вт	Світлий вівторок
30	17	Ср	Симеона й Акакія свтт.

ТРАВЕНЬ

1	18	Чт	Івана прп.
2	19	Пт	Івана печерника прп.
3	20	Сб	Теодора прп.
4	21	Нд	Томина, Януарія та інш. свщмчч.
5	22	Пн	Теодора і Віталія прпп.
6	23	Вт	† Юрія Переможця вмч.
7	24	Ср	Сави мч.
8	25	Чт	† Марка Євангелиста ап.
9	26	Пт	Василія свщмч.
10	27	Сб	Симона свщмч., Стефана свт.
11	28	Нд	Мироносиць, Ясона і Сосипатра апп.
12	29	Пн	9-х мучч. у Кизиці
13	30	Вт	† Якова ап.
14	1	Ср	Єремії прор.
15	2	Чт	Анастасія Вел. свт.
16	3	Пт	† Теодосія Печерського прп.
17	4	Сб	Пелагії мчц.
18	5	Нд	Розслабленого, Ірини мчц.
19	6	Пн	Йова многотраждального.
20	7	Вт	Акакія мч., Поява Чесного Хреста
21	8	Ср	† Івана Богослова ап., Переполовинення
22	9	Чт	† Пер. мощей Миколая Чуд.
23	10	Пт	† Симона Зилота ап.
24	11	Сб	† Кирила і Методія рівноапп.
25	12	Нд	Самарянки, Епіфанія і Германа свтт
26	13	Пн	Глікерії мчц.
27	14	Вт	Ісидора мч.
28	15	Ср	Пахомія Вел. прп.
29	16	Чт	Теодора прп.
30	17	Пт	Андроніка та інших апп.
31	18	Сб	Теодора та інш. мчч.

ЧЕРВЕНЬ

1	19	Нд	Сліпородженого, Патрікія свщмч.
2	20	Пн	Талалея мч.
3	21	Вт	† Рівноап. Костянтина і Олени
4	22	Ср	Василіска мч., Відд. Воскресіння
5	23	Чт	ВОЗНЕСІННЯ Г.Н.І. ХРИСТА
6	24	Пт	Симеона, Микити прпп.
7	25	Сб	† 3-є відн. Голови св. Івана Христ.
8	26	Нд	Святих Отців, Карпа ап.
9	27	Пн	Терапонта свщмч.
10	28	Вт	Микити свт.
11	29	Ср	Теодосії прпмчц.
12	30	Чт	Ісаакія прп.
13	31	Пт	Єрмія ап., Єрмея мч., Відд. Вознесіння
14	1	Сб	Юстина та інш. мчч., Заупокійна
15	2	Нд	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА, (Зелені свята)
16	3	Пн	Пресвятої Трійці
17	4	Вт	Митрофана свт.
18	5	Ср	Доротія свщмч.
19	6	Чт	Висаріона й Іларіона прпп.
20	7	Пт	Теодота свщмч.
21	8	Сб	Пер. моц. Теодора вмч., Відд. Зіслання
22	9	Нд	Всіх Святих, Кирила свт.
23	10	Пн	Тимотея свщмч.
24	11	Вт	† Вартоломея і Варнави апп.
25	12	Ср	Онуфрія і Петра прпп.
26	13	Чт	Акилини мчц., † Пресвятої Євхаристії (на нед.)
27	14	Пт	бл. Миколая (Чарнецького) і співмчч.
28	15	Сб	Амоса прор.
29	16	Нд	ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ
30	17	Пн	Мануїла та інш. мчч.

ЛИПЕНЬ

1	18	Вт	Леонтія мч.
2	19	Ср	† Юди Тадея ап.
3	20	Чт	Методія свщмч.
4	21	Пт	Юліана мч., † Пресв Серця Ісусового (на нед.)
5	22	Сб	Євсевія свщмч., Співстраждання Богородиці
6	23	Нд	ПРЕСВЯТОГО СЕРЦЯ ІСУСОВОГО
7	24	Пн	РІЗДВО св. Івана Христителя
8	25	Вт	Февронії прпмчц.
9	26	Ср	Давида прп.
10	27	Чт	Сампсона прп.
11	28	Пт	Пер. моц. Кира і Івана безсрібн.
12	29	Сб	ПЕТРА і ПАВЛА Апп.,
13	30	Нд	4; Усіх святих укр. народу † Собор 12-ох Апп.
14	1	Пн	Косми і Дам'яна безсрібн.
15	2	Вт	† Покл. Ризи Пресв. Богород.
16	3	Ср	Якинта мч.
17	4	Чт	бл. Павла (Гойдича), Андрія свт.
18	5	Пт	† Атанасія Атонського прп.
19	6	Сб	Сісоя Вел. прп.
20	7	Нд	5; Томи й Акакія прпп.
21	8	Пн	Прокопія вмч.
22	9	Вт	Панкратія свщмч.
23	10	Ср	† Антонія Печерського прп.
24	11	Чт	Рівноап. Ольги кн. Київської
25	12	Пт	Прокла й Іларія мчч.
26	13	Сб	Собор арх. Гаврила, Стефана прп.
27	14	Нд	6; Акили ап.
28	15	Пн	† Рівноап. Володимира Вел. кн. Київського
29	16	Вт	Атеногена та інш. свщмчч.
30	17	Ср	Маріни вмчц.
31	18	Чт	Якинта й Еміліяна мчч.

СЕРПЕНЬ

1	19	Пт	Макрини прп.
2	20	Сб	† Іллі прор.
3	21	Нд	7; Симеона і Івана прпп.
4	22	Пн	Рівноап. Марії Магдалини
5	23	Вт	Трохима та інш. мчч.
6	24	Ср	† Бориса і Гліба, мчч.
7	25	Чт	† Успіння св. Анни
8	26	Пт	Єрмолая та інш. мчч.
9	27	Сб	† Пантелеймона вмч.
10	28	Нд	8; Прохора та інш. апп.
11	29	Пн	Калиніка мч.
12	30	Вт	Сили та інш. апп.
13	31	Ср	Євдокима прп.
14	1	Чт	Пер. Чесного Хреста, Макавейських мчч.
15	2	Пт	Пер. моц. Стефана первомч.
16	3	Сб	Іссака та інш. прпп.
17	4	Нд	9; 7-х мчч. Ефеських
18	5	Пн	Євсигнія мч., Передсв. Преображення
19	6	Вт	ПЕРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЄ
20	7	Ср	Дометія прпмч.
21	8	Чт	Еміліяна свт.
22	9	Пт	† Матія ап.
23	10	Сб	Лаврентія мч.
24	11	Нд	10; Євпла мч.
25	12	Пн	Фотія і Аникити мчч.
26	13	Вт	Максима прп., Відд. Преображення
27	14	Ср	† Теодосія Печ. прп., Передсв. Успіння
28	15	Чт	УСПІННЯ Предсвятої Богородиці
29	16	Пт	Нерукотв. образа Гніх
30	17	Сб	Мирона мч.
31	18	Нд	11; Флора і Лавра мчч.

ВЕРЕСЕНЬ

1	19	Пн	Андрія та інш. мчч.
2	20	Вт	Самуїла прор.
3	21	Ср	Тадея ап.; Засси мчц.
4	22	Чт	Агатоніка та інш. мчч.
5	23	Пт	Іриня свцмч., Відд. Успіння
6	24	Сб	Евтихія свцмч.
7	25	Нд	12; Тита і Вартоломея апп.
8	26	Пн	Адріяна й Наталії мчч.
9	27	Вт	Пімена прп.
10	28	Ср	Мойсея прп., Августина свт.
11	29	Чт	† Усікновення Голови св. Івана Христителя
12	30	Пт	Олександра та ін. свтг.
13	31	Сб	† Покл. Пояса Пресв. Богородиці
14	1	Нд	13; † Початок Церковного Року
15	2	Пн	Маманта мч.
16	3	Вт	Антима свцмч., Теоктиста прп.
17	4	Ср	Вавили свцмч., Мойсея прор.
18	5	Чт	Захарії прор.
19	6	Пт	Чудо Архистр. Михаїла
20	7	Сб	Созонта мч., Передсв. Різдва П.Б.
21	8	Нд	14; РІЗДВО ПРЕСВ. БОГОРОДИЦІ
22	9	Пн	Праведних Йоакима і Анни
23	10	Вт	Минодори й інш. мяцц.
24	11	Ср	Теодори прп.
25	12	Чт	Автонома свцмч., Віддання Різдва П.Б.
26	13	Пт	Корнелія свцмч., Передсв. Воздвиження
27	14	Сб	ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО ХРЕСТА
28	15	Нд	15; По Воздвиженні Микити влкмч.
29	16	Пн	Евфимії мчц
30	17	Вт	Софії, Віри, Надії, Любові мчцц.

ЖОВТЕНЬ

1	18	Ср	Евменія прп.
2	19	Чт	Трохима та інш. мчч.
3	20	Пт	Евстатія та інш. мчч.
4	21	Сб	Кондрата ап., Від. Воздвиження
5	22	Нд	16; Фоки свщмч., Йони прор.
6	23	Пн	Зачаття св. Івана Христителя
7	24	Вт	Теклі первомчц.
8	25	Ср	Евфросинії прп.
9	26	Чт	† Івана Богослова ап.
10	27	Пт	Калістрата та інш. мч.
11	28	Сб	† Харитона ісп.
12	29	Нд	17; Киріяка прп.
13	30	Пн	Григорія свщмч.
14	1	Вт	ПОКРОВ Пресвятої Богородиці
15	2	Ср	Кипріяна свщмч.
16	3	Чт	Діонісія свщмч.
17	4	Пт	Еротія свщмч.
18	5	Сб	Харитини мчц.
19	6	Нд	18; † Томи ап.
20	7	Пн	Сергія і Вакха мчч.
21	8	Вт	Пелагії прп.
22	9	Ср	† Якова ап.
23	10	Чт	Євлампа і Євлампа мчч.
24	11	Пт	Филипа ап., Теофана прп.
25	12	Сб	Прова й інш. мчч.
26	13	Нд	19; Царя Христа Карпа та інш мчч.
27	14	Пн	Параскеви прп., Назарія мч.
28	15	Вт	Евтимія прп., Лукіяна мч.
29	16	Ср	Лонгіна мч.
30	17	Чт	Осії прор.
31	18	Пт	† Луки, ап.

ЛИСТОПАД

1	19	Сб	бл. Теодора (Ромжі) Йоїла прор.
2	20	Нд	20; Артемія вмч.
3	21	Пн	Іларіона Вел. прп.
4	22	Вт	Аверкія свт.
5	23	Ср	Якова ап.
6	24	Чт	Арети та інш. мчч.
7	25	Пт	Маркіяна й Мартирія мчч.
8	26	Сб	† Дмитрія вмч.
9	27	Нд	21; Нестора мч.
10	28	Пн	Терентія і Неоніли мчч.
11	29	Вт	Анастасії преп.
12	30	Ср	Зиновія і Зиновії мчч.
13	31	Чт	Стахія та інш. апп.
12	1	Пт	Косми і Дамя'на безсрібн.
15	2	Сб	Акиндіна та інш. мчч.
16	3	Нд	22; Акепсима та інш мчч.
17	4	Пн	Йоанікія Вел. прп.
18	5	Вт	Галактіона і Епістими мчч.
19	6	Ср	Павла ісп.
20	7	Чт	бл. Йосафати (Гордашівської)
21	8	Пт	СОБОР АРХИСТР. МИХАІЛА
22	9	Сб	Матрони і Теоктисти прпп.
23	10	Нд	23; Ераста інш. апп.
24	11	Пн	Віктора та інш. мчч.
25	12	Вт	ЙОСАФАТА свщмч.
26	13	Ср	† Івана Золотоустого свт.
27	14	Чт	† Филипа ап.
28	15	Пт	Гурія та інш. іспп.
29	16	Сб	† Матея еванлиста ап.
30	17	Нд	24; Григорія свт.

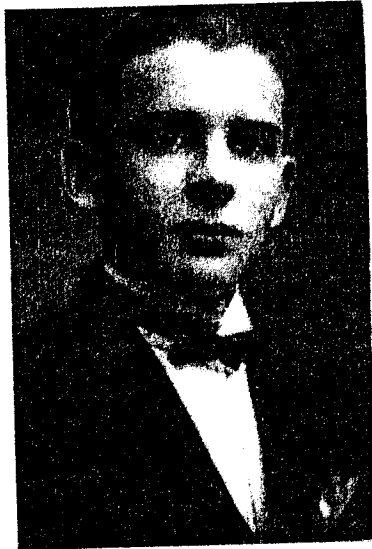
ГРУДЕНЬ

1	18	Пн	Платона і Романа мчч.
2	19	Вт	Авдія прор.
3	20	Ср	Григорія прп., <i>Предсв. Введення</i>
4	21	Чт	ВВЕДЕННЯ у храм Пресв. Богородиці
5	22	Пт	Филимона і Григорія свтт.
6	23	Сб	Амфілохія і Григорія свтт.
7	24	Нд	25; Катерина вмчц.
8	25	Пн	Климентя свщмч., <i>Відд. Введення</i>
9	26	Вт	Аліпія прп.
10	27	Ср	Якова Персіянина вмч.
11	28	Чт	Стефана прпмч.
12	29	Пт	Парамона і Філумена мчч.
13	30	Сб	† Андрія Первозванного ап.
14	1	Нд	26; Наума прор.
15	2	Пн	Авакума прор.
16	3	Вт	Совонії прор.
17	4	Ср	Варвари вмчц.
18	5	Чт	† Сави прп.
19	6	Пт	МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ
20	7	Сб	Амфросія свт.
21	8	Нд	27; Патапія прп., <i>Предсв. Непор. Зачаття ПБ</i>
22	9	Пн	НЕПОРОЧНЕ ЗАЧАТТЯ Пресв. Богородиці
23	10	Вт	Мини та інш. мчч.
24	11	Ср	Даниїла прп.
25	12	Чт	Спиридона свт.
26	13	Пт	† Євгенія та інш. мчч.
27	14	Сб	Тирса, Левкія та інш. мчч.
28	15	Нд	28; Єлвтерія свщмч.
29	16	Пн	Агея прор., <i>Відд. Непор. Зачаття ПБ</i>
30	17	Вт	Даниїла та інш. прорр.
31	18	Ср	Севастіяна та інш. мчч.

ПАСХАЛЯ ДО 2010 РОКУ

(за новим стилем)

Рік	Неділя Митаря і Фарисея	Початок Великого Посту	Пасха	П'ятидесятниця	Початок Петрівки
2003	16 лютого	10 березня	27 квітня	15 червня	23 червня
2004	1 лютого	23 лютого	11 квітня	30 травня	7 червня
2005	20 лютого	14 березня	1 травня	19 червня	27 червня
2006	12 лютого	6 березня	23 квітня	11 червня	19 червня
2007	28 січня	19 лютого	8 квітня	27 травня	4 червня
2008	17 лютого	10 березня	27 квітня	15 червня	23 червня
2009	8 лютого	2 березня	19 квітня	7 червня	15 червня
2010	24 січня	15 лютого	4 квітня	23 травня	31 травня

Б.-І. Антонич

Богдан-Ігор АНТОНИЧ

РІЗДВО

Народився Бог на саях
в лемківськiм мiстечку Дуклi,
Прийшли лемки у крисаях
i принесли мiсяць круглий

Нiч у снiговiй завiї
крутиться довкола стрiх.
У долонi у Марiї
мiсяць — золотий горiх.

ЧЕРЕМХИ

Мов свiчка, куриться черемха
В побожнiй вечора руцi,
Вертаються з вечiрнi лемки,
До хат задумано йдучи.

Моя краiно верховинна, —
Нi, не забудь твоiх черемх,
Коли над ними мiсяць лине
Вiвсьяним калачем!

Мiля СМЕРЕКАНИЧ

РІЗДВО

Зимовий короткий дуже день,
Щей гуляє завірюха,
I мороз щипає вуха,
Та веселих ми спiваємо пiсень.

Добiгає куций день до ночi,
Цей нiхто не спинить бiг,
Хоч на дворi бiлий снiг,
Та iскряться i смiються радо очi.

Бо в стаєнцi народився Божий Син
I його повила Мати.
Всi прийшли його витати
I дари йому подали iз колiн.

Василь ХОМИК

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Вся Лемківщина, наша мати,
Замаєна в зелений цвіт.
Радіють люди: дивні Свята
Вертаються з прадавніх літ.

А дзвони кличуть в храм святковий
Молитися за ярий цвіт,
За Святу Трійцю у обнові,
За нашу віру в добрий світ.

Ідуть в святій надії люди,
Що знов розквітне рідний край
І запанує благо всюди
Та щедрим буде урожай.

Сміється сонце в небі синім,
У барвах світиться роса,
Свята природа в Лемківщині:
Усюди радість і краса.

о. Ростислав СВИСТУН

СУЧАСНА ЛЕМКІВСЬКА КОЛЯДКА

«Дивная новина:
Має Діва Сина...»
Лине голос колядників
По горах, долинах.
Сут лемки багаті,
Мають файни хати,
Не шкодують юним лемкам
На коляду дати.
Я лемко з Мохначки,
Газда гоноровий.
Жена моя в Гамериці,
Лем я коло дома.
Мушу бити коло дому
Од давнього часу.
Жена моя доляр складат —
Я коровку пасу.
Яловицю продам,
Даки козенята.
Ци допоможут мі хтовди
Мізерні гривнята.
Жено моя, любко,
Кілько тебе ждати.
Повертайся з Гамерики
На Різдво до хати.
«Добрий вечір тобі,
чесная родино...»
Сиплят лемки колядникам
за коляду гривні.
«Дивная новина:
Має Діва Сина...»
Славить Бога рожденного
Наша Лемківщина.

Андрій ТАВПАШ,

президент, генеральний директор

Львівської кондитерської фірми «Світоч»,

Заслужений працівник промисловості України

БЕЗ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ

А. Тавпаш

Відразу після проведення у Львові восени 2001 року Третього Всеукраїнського з'їзду лемківських товариств, який повноправно можна назвати об'єднавчим, розпочалася робота з підготовки Світового конгресу лемків. Новий склад колегиї під орудою голови Всеукраїнського товариства пана Олександра Венгриновича поринув у роботу, бо часу лишилось обмаль — усього шість місяців.

Одним із важливих завдань на цьому етапі поставало широке інформування української громадськості про лемківські проблеми. І ще: готуючись до Світового конгресу лемків, що пройшов у травні минулого року в Києві, ми розуміли, що акценти діяльності колегиї Всеукраїнського товариства «Лемківщина» значною мірою повинні зміститися на молодіжне середовище.

Та насамперед треба було провести серйозну акцію у Києві. За справу взялися відомий громадський діяч Микола Горбаль — голова Київського товариства «Лемківщина» і письменник Михайло Слабошпицький — виконавчий директор Ліги українських меценатів.

На прес-конференцію в міському Будинку вчителя (приміщення уряду УНР) тільки столичних журналістів прийшло не менше півсотні. Ця зустріч дійсно, мала великий громадський інтерес і резонанс. Михайло Слабошпицький у вступному слові зазначив, що мова йтиме не лише про видану того ж року книгу «Святкова Незнищенність добра», яка стала

предметом нашої презентації для ЗМІ, а в значно ширшому руслі — **зона болю: депортація лемків.**

Після прес-конференції до мене підійшла журналістка з Українського радіо порадитись, як ліпше винести продовження цієї розмови в ефір програми «Старшокласник». Пропозиція виглядала дещо несподіваною, бо спочатку і сам мав певні сумніви щодо вдалого вибору слухацької аудиторії: чи зачепить сучасну молодь проблема лемків понадпіввікової давності? Але спробувати варто. Бо кому ж, як не молодому поколінню, продовжувати українську справу, творити і утверджувати нашу державу. Щоб було цікавіше, вирішили подати «домашнє завдання» у формі конкурсного питання: Хто такі лемки? Кого ви знаєте з видатних лемків?

Шкодную, що через банальну завантаженість виробничими проблемами не зміг почути цю передачу в ефірі. Але через декілька місяців мені передали з Києва десяток листів, автори яких були визнані переможцями радіоконкурсу, а всього їх редакція отримала близько ста. І, відверто кажучи, я був приємно вражений активністю юних радіослухачів. Звичайно, більшості з них для підготовки відповіді довелося сісти за довідкову літературу, енциклопедії, словники. Але зробили вони це не з чийогось примусу чи під загрозою неприємностей за невивчену теорему. Отож, усім учасникам — найвища відмінна оцінка!

Десятикласниця Віра Бодак з Києва вперше почула слово «лемки» зовсім недавно — влітку, коли була на екскурсії в Карпатах. «Наш гід жваво розповідав нам про лемків, бойків, гуцулів та місцеві бувальщини і легенди, — ділиться враженнями авторка листа, — а незабаром випадково потрапила до рук газетна стаття про фестиваль «Лемківська ватра». Вона й змусила мене, столичну жительку, піти до бібліотеки, аби довідатися більше про цих самотніх мешканців Карпат і Бескидів».

«Це питання для мене є дуже близьким, — пише Володя Наконечний з Трускавця, — бо моїх родичів, бабусю і дідуся з їх родинами, депортували з Польщі». Ще з малечку, коли була жива моя бабуся, вона мені розповідала про лемків, про їхні страждання і жахи під час виселення. Я не є байдужим до цього питання ще й тому, що у моїх жилах тече лемківська кров... Дуже вдячний пану директору «Світоча», що він вніс у радіопередачі питання про лемків на всеукраїнський рівень». Дякую і тобі, Володимире. Гордися своїм славним родом!

Великий і змістовний лист надійшов з міста Гусятин Тернопільської області від Миколи Сеньківа, в якому він старанно описав історію Лемківщини,

починаючи з дохристиянського часу, назвав десятки прізвищ наших земляків — видатних науковців, культурних діячів минулого і сьогодення. «Я пишаюся цим чарівним краєм. Я також є маленькою частинкою цієї землі», — не без гордості зазначає 16-літній автор.

Ще один цікавий лист з Тернопільщини. Десятикласник з містечка Хоросткова **Микола Олійник**, крім відповідей на питання нашого радіо конкурсу, повідомляє: «У нашому невеличкому містечку проживає багато лемків — уродженців різних сіл, що на території сучасної Польщі: Суровиця, Дарів, Одрехова, Лукове, Бінчарова, Брунари, Мохначка, Яшкова, Шляхтова, Криниця. Іще така цікавинка. Вихідці села Шляхтова Новоторзького повіту, цієї найзахіднішої окраїни Лемківщини, згадують про те, що у селі, як дорогу реліквію, оберігали старий дерев'яний хрест із написом «Кінець України-Руси».

Далі наш дописувач згадує про вечір-реквієм, приурочений 50-річчю депортації лемків, в якому і він брав участь, коли ще був у 4-му класі. «Пам'ятаю, як співали рідні лемківські пісні сестри Байко зі Львова, — пише юнак, — як зі сцени лунали слова «Лемківської молитви» поета Василя Хомика:

Тебе благаєм кожну днину:
Порви загради з днів війни,
Верни нас в рідну Лемківщину
І самотність сохрани!

А моя бабуся слухала і плакала...»

Дякуємо тобі, Миколо, за таку світлу чуйність і пам'ять твого щирого серця.

Дванадцятирічна **Іринка Шурик** зі славного княжого міста Галича, що на Івано-Франківщині, надіслала майстерно виконану аплікацію національного вбрання молодої лемківської пари, безпомилково підписавши на ній назви атрибутів народного лемківського одягу. Певно, таку обізнаність дитини не принесуть ані гіперсексуальна лялька Барбі, ані супермен Рембо. І мріє ця талановита юнка побувати у чудовому Музеї Федора Гоча у Зиндрановій, про який допоки чула від старших і читала у пресі.

«У нашому районі, — ще пише Іринка, — багато лемків проживає у Маринополі. Тамтешня громада веде активну просвітницьку і культурну роботу. Голова селищної ради був нагороджений відзнакою Папи Римського під час візиту Святійшого до Львова».

А ось кореспонденція від наймолодшого дописувача: **Сашко Климашевський** з Києва, 10 рочків. То нічого, що цей лист виявився найкоротшим, бо в такому віді й справді вільного часу обмаль. Похвально, що Сашко проявив зацікавленість, набуває турнірного досвіду у віковій категорії програми «Старшокласник». Вже сама його участь у конкурсі заслуговує похвали.

Пані **Мирослава Зайко** із міста Заліщики Тернопільської області теж вирішила написати до редакції (цитуємо з її листа), «хоч не є старшокласницею, а будучи вже старшопенсіонеркою». Так, це ґрунтовна робота, не дарма ж бо авторка працює лектором Тернопільської музичної спілки. Пані Мирослава, окрім історичного викладу, зокрема про першоохрестителів лемків братів-просвітителів Кирила і Мефодія, нашого книгодрукаря кириличним шрифтом Святополка Фіоля, подала цікаву розповідь про участь лемків у визвольній боротьбі в сотнях і куренях УПА. Також надіслала нам карту Лемківщини, де вели бої сотні Громенка, Бурлаки, Ластівки, Бора, Крилача, Хріна, Стаха, Бродича-Дідика.

Ось уривок з її листа: «Наш сучасник — письменник-мемуарист, меценат, будівничий — лемко **Юрій Борець** із містечка Динова біля річки Сян у минулому булавний лемківської сотні Громенка. Емігрувавши до Австралії і доробившись статку із нічого, побудувавши у Мельбурні «Український дім», українські школи, дав гроші на заснування і роботу кафедри українознавства в Сідней-Університеті. І це все не тепер, а ще у 70-ті роки. **Юрій Борець** написав повісті-спогади про УПА на Лемківщині «У вирі боротьби» та «З найкращими» і видав їх власним коштом у Києві у видавництві «Наукова думка».

Пані Мирослава захоплено дякує ведучій програми «Старшокласник» **Майї Манько** за таку важливу і серйозну тематику діалогу з молодим поколінням. Ми також долучаємося до цих слів на адресу київської журналістки.

Цікаві листи надійшли до редакції також від **Ростислава Костюка** з Калуша Івано-Франківської області, **Тетяни Хабло** із села Савиці Миргородського району, що на Полтавщині, **Олексія Волошиневи́ча** із села Бузьке Новоодеського району Миколаївської області, **Надії Гуменюк** з Коломиї на Івано-Франківщині, **Івана Лопаткіна** з Таврійська Херсонської області, **Володимира Бондаря** із села Вереміївка Чорнобаївського району Черкаської області. Вони, а також ті, що названі в публікації раніше, стали призерами турніру і цілком заслужено отримали невдовзі солодкі подарунки від «Світоча».

Я не випадково так детально зупинився на розповіді про цей радіоконкурс для старшокласників. Він пролунав в ефірі Українського радіо як своєрідні позивні пам'яті для всіх національно свідомих співвітчизників, як клич до дії всіх небайдужих. І якщо раніше мав якусь стриману упередженість щодо сприймаття теперішньою лемківською трагедією XX століття, болю нашого покоління — «дітей втрачених Бескидів», — то ця передача, листи її слухачів остаточно розвіяли всякі сумніви: **історична і Божа правда восторжествує!**

Вже з минулого року почали активно створюватися осередки «Молода Лемківщина», що організаційно входить до нашого Всеукраїнського товариства. А в Тернополі такий молодіжний осередок успішно працює вже кілька років поспіль і має на своєму рахунку чимало добрих справ. Знаковими подіями минулого року стали Лемківський фестиваль у Монастирську Тернопільської області, вперше проведений у статусі Всеукраїнського, а також Світовий конгрес лемків у Києві. Безперечно, приємно тішила серця старших, кількість на них молодих учасників.

Хтось з обивателів намагається передати своїм безтурботним і ситим нащадкам коштовності та майно, визначаючи цю мету за найвищу в житті. А серед нетлінних цінностей лемків — доведено впродовж віків! — християнська Віра, подвижницька Праця, натхненна Пісня. І цю традицію не перервати ні в часі, ні в межах суцього світу!

СТЕЖКАМИ ІСТОРІЇ

о. *Анатолій ДУДА*

З ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА В КРИНИЦІ

Серед найкращих мурованих храмів Лемківщини слід назвати величну кількabanну церкву святих апостолів Петра і Павла в Криниці (до 1947 р. — Криниця Село).

Коротка історична довідка. Початки Криниці Села залишаються в тумані. Перекази давніх її мешканців, за свідченням о. Юліана Никоровича, передають, що ворожий напад та велика епідемія хвороби вилюдили цю місцевість ще перед XV ст. Джерельні вістки про Криницю залишило нам XVI ст. Це привілей на два лани солтиства в Криниці, надані краківським єпископом якомусь Данкові грамотою з 8 січня 1547 р. Додатково у 1581 р. сандецький староста Станіслав Кенпенський надав о. Михайлові — священникові в Криниці — право закупити рілля Тимка Лучковича для місцевого приходства.

Краківський єпископ А. Піжебіцький, грамотою від 10 травня 1664 р. дозволив криницькому пресвітерові о. Стефанові побудувати млин з двома колесами, щоб одне колесо працювало на потреби парафії як млин, а друге здійснювало функцію фолоша (ступи для сукна). Цей привілей був підтверджений 16 травня 1711 р. і 16 серпня 1790 р.

Первісна церква і приходський дім в Криниці, правдоподібно, згоріли у середині XVII ст. У 1651 р. здійснено спробу будівництва другої церкви. Про її долю немає відомостей.

Основи під сьогodнішню криницьку церкву покладено в 1865 р. Цю ідею поблагословив тодішній Перемиський митрополит — лемко Йосиф Сембратович. Великих старань у цій справі доклав о. пралат Віктор Жегестовський, що душпастирював в Криниці від 1848 до 1889 р. Його «правою рукою» був селянин Криниці Микола Громосяк.

Церква святих апостолів
Петра і Павла в Криниці
Фото М. Вахна

Церкву побудовано у 1872 році (відновлено у 1930-му). Початково носила назву «Церква Богоявлення Господнього». Тому, що церковний празник, (кермеш) відзначався у день апостолів Петра і Павла, назву церкви було переіменовано на «Церква ім. святих апостолів Петра і Павла».

Слава про криницьку церкву розійшлася у всі закутки Лемківщини. Громадами добиралися прочани ближніх і дальших сіл до Криниці, щоб налюбуватися красою величного храму, послухати солов'їний спів церковного хору, дзвінкий голос служителів храму. У 1940—1944 рр. до криницької церкви постійно вчащали студенти Української учительської семінарії на чолі з педагогами. Ходив до цієї церкви славний маляр — лемко Никифор Дровняк.

Закінчилася страшна Друга світова війна. Не закінчилася вона лише для українського населення Польщі. У 1945 р. почалася ще жахливіша від війни депортація лемків на Схід, а весною 1947 р. — в результаті акції «Вісла» — на західні і північні землі Польщі. Не минуло оце лихоліття і Криницю. З незабутнім болем у серці покидали лемки рідні гори, село, рідну церкву. Всі ридали, слухаючи (чи не в останнє) протяжний, сумний голос церковних дзвонів.

Криницьку церкву комуністична влада Польщі передала в користування римо-католикам. Першим їхнім «подвигом» було знищення інтер'єру східного характеру, передусім знищення чудового різьбленого іконостасу. Невідомо як і де пропали безслідно ікони. Замальовано на головному фасаді церкви чотири постаті апостолів натуральної величини і слова молитви українською мовою «Слава во вишніх Богу».

Після депортації, через десяток років, незначній частині лемків вдалося повернутися до околиць Криниці і вони вирішили зробити все можливе, щоби римо-католики віддали лемкам церкву. Засадничі старання у цьому напрямку здійснив колишній криницький парох, лемко, о. митрат Степан Дзюбина. Нарешті, 31 грудня 1996 р., на радість лемкам, вдалося добитися рішення про повернення їм церкви.

Найважливішим завданням новоствореного Церковного комітету, пароха о. Мирона Михайлишина та Об'єднання Лемків у Польщі була необхідність

чим швидше повернути церкві давній український стиль, спорудити новий іконостас. Щоб це здійснити потрібні були значні кошти, що їх криницька парохія не в силі була зібрати, а на допомогу римо-католиків, тимчасових співкористувачів храму, не можна було розраховувати.

У цій ситуації прийшов з порадою і допомогою допоміжний референт Крайової Управи Організації Оборони Лемківщини в США п. Юрій Ковальчук як також п. Максим Маслей родом з Береста коло Криниці, який живе у м. Торонто (Канада). З допомогою поспішили також інші лемківські діячі в США, Канаді, українські кредитівки в Америці.

Народні забави-гаївки лемківських дівчат
біля церкви в Криниці. 1943 р.

На сьогодні, греко-католицька церква в Криниці своєю величністю і красою знову становить гордість місцевих лемків та їхнього пароха о. митрата Івана Піпки.

Колись біля церкви стояв гарний шестираменний хрест, що був усунений поляками у 1947 р. І ось, завдяки трьом фундаторам — активістам Петрові Криницькому, Катерині Яворській та Василеві Шосту нещодавно відновлено і посвячено новий хрест, подібний до попереднього.

Нехай Господь і надалі наділяє вас, дорогі Криничани, своєю опікою!

Лемківський церковний хор у Криниці.
1940 р.

Люба СМЕРЕКАНИЧ

ЛЕМКІВЦІНИ

Стомилаь мати у чеканні,
Вже стільки довгих років жде,
Все у молитвах і благанні —
Ніхто до неї не іде...

За що покарана, за віщо?
Цього і вітер не збагне,
Лиш він один доносить вісті
Сумним непроханим дощем.

Осиротіла, почорніла
Церковця не в однім селі,
Трава довкола здичавіла
І хати так давно пусті...

Чи сон о той страшний скінчиться?
Надія в серці ще жива,
Єднаймоь лемки! Хай озветься
Нам мами зболена душа.

Допоки ми ще є на світі,
То не гасімо свій вогонь,
Лемківщини онуки, діти.
Одна ж із вами у нас кров!

10. 07. 2001 р.0

Іван КРАСОВСЬКИЙ

ЧОРНА СМЕРТЬ НАД УКРАЇНОЮ

(до 70-річчя голодомору 1932—1933 рр.)

Вершиною злочинної діяльності зі сторони більшовицького уряду і комуністичної партії в Україні стали незабутні жахливі події та їхні наслідки у 1932—33 рр., що привели до загибелі більше 20 відсотків українців.

Початок 30-х рр. став періодом т. зв. «соціалістичної селянської революції» в Україні, або як називали ще цей період чорної смерті — «судільною колективізацією», політичного наступу на Україну.

22 листопада 2001 р. професор Террі Мартин прочитав у Торонтському Університеті лекцію: «Сталін та український терор. Пам'яті жертв терору 1932—33 рр. в Україні». Проф. Мартин протягом останніх 10 років послідовно досліджує цю подію. Листування між Сталіним, який перебував у Сочі влітку 1932 р. та Молотовим і Кагановичем, які згодом були відправлені в Україну, примусили зупинитися на ролі Сталіна у виникненні трагедії. Сталін особисто отримував інформацію стосовно голодомору. Однією з причин трагедії стало особисте тлумачення Сталіним національного питання в СРСР.

Проф. Мартин виділив чотири аспекти терору початку 30-х рр.: голодомор, масові депортації та розстріли селян, критика українізації та антиукраїнські заходи, масовий терор 1933—34 рр. проти політичних емігрантів з Галичини, сільської та міської інтелігенції. Саме Сталін, через його страх втратити Україну, став каталізатором у розвитку трагедії. Опір української партійної еліти проти завищених вимог збору зерна почав пояснюватися центром як негативний вплив політики українізації.

З листа Сталіна влітку 1932 р.:

«Я думаю, що ми даємо Україні набагато більше, ніж потрібно... Ми повинні щось робити, інакше можемо втратити Україну.»

Шукаючи причини зриву поставок зерна, Каганович у листі до Сталіна засудив «агентів українських організацій, контрреволюціонерів та петлюрівців.»

Внаслідок цього осуду в другій половині 1932 року усунено українську партійну еліту та видано окремі постанови щодо підняття норм збору зерна. Ці карні акції призвели до загибелі мільйонів українців.

Більшовицький уряд і вірні виконавці його заходів для остаточної денационалізації українського народу, поголового знищення селян та інтелігенції

як «куркулів», «підкуркульників», або як їх охрещено — «ворогів народу», добре освідомили, що колективізація, позбавлення селянина головного — землі та знарядь її обробітку, насильне вивезення «ворогів народу» на Сибір, знищення інтелігенції в концтаборах, позбавлення сільського населення засобів до життя — остаточно обезкровить український народ, спричинить його голодне вимирання і створить простір для заселення України московсько-азіатським елементом.

Велика армія кагебістсько-партійних «уповноважених» насильно позбавила селян землі, конфіскувала тяглову силу, засоби виробництва і, що найгірше, всі харчові збереження, навіть те, що варилося на вогні.

Голод не забарився завітати в українські села. Масово помирали і старики, і діти. Поліцейські тачанки періодично підбирали в хатах, погід плотами, в ровях маси трупів і тих, що перебували у передсмертній агонії і вивозили їх у задалегідь приготовлені ями, бо ховати їх на цвинтарях не було змоги. Історія знає багато випадків, коли живі ще родичі варили та з'їдали трупи дітей, а потім і самі помирали.

Поява у той час на селі журналістів чи фотографів суворо заборонялася і каралася довготривалим тюремним ув'язненням, або розстрілом. Виключалася будь-яка згадка у пресі про геноцид голоду, створений владою і комуністами. Протягом 60-ти років факт голодомору лицемірно замовчувався радянською владою.

Щоправда, українська преса Східної Галичини, преса поза межами України стверджувала існування в Україні небувалого голоду. Але більшовицько-комуністична преса постійно «спростовувала» твердження «буржуазно-націоналістичної» преси, називаючи ці правдиві факти голоду «видумкою» і «провокацією».

На жаль, зовсім по іншому віднеслися до великої трагедії рідного українського народу русофільські сепаратисти на Лемківщині, рештки політичної партії «москвофілів». У 1934 р. вони видали у Львові брошуру Сергія Зиніна (Дуркота) «Лемковина — Сибір». Можна би припустити, що «оборонці лемків» не знали про істинний «більшовицький рай» і агітували лемків переселитися на «багаті землі Сибіру». Але про голод в Україні вони не могли не знати і свідомо штовхали лемків у більшовицьке пекло.

Ось «логіка» авторів брошури:

«... Тільки што поднялизме вопрос еміграции на Сибир, а уж почали проти нас борбу. Кто? Наши «приятели» — украинцы! Правду повісти, нич ім властиво до нас лемков: мы не мішамеся до их украинских справ, но и они не мают права мішатися до наших лемковских...»

І далі:

«Вшытко барз гарді, але чом в Росии (Україна трактувалася як частина Росії — І.К.) голод? Єст голод, признаме тото, але не в Росии на хліб, а в петлюрацкых газетах на правду. Хто о голоді пише? Ано, тоты сами, што и князя Киевского, Володимира Великого, украинцем зробили...»

Прости їм, Господи...

9 травня 1990 р. Президент Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в 1932—1933 рр., його помічники і члени зложили до Женевського бюро ООН звіт про голод в Україні, схвалений Міжнародною Комісією Юристів. Подано, що орієнтовно до перепису населення України з 1939 р. Україна втратила понад 6 мільйонів жертв (це явно зменшена — не навмисне — цифра і не буде перебільшенням, якщо цю цифру сприйmemo як 10 мільйонів).

Те, що голод в Україні був Актом Геноциду, ствердило багато провідних учених в різних країнах світу. Комісія підкреслила, що політика голоду, яку застосовано до українського народу і яка спричинила жахливу трагедію, знехтувала всіма засадами моралі — за що винуватці трагедії повинні бути якнайгостріше засуджені.

Голод в Україні, на думку членів Комісії, був штучним — навмисне створеним самими людьми. Добре знаючи трагічне становище селян в Україні, радянська влада (яка свідомо створила цю ситуацію) затримувала доставку будь якої допомоги, заперечуючи існування голоду.

Все це доводить існування наміру злочинного винищування українців і що цей голод був задалегідь запланований актом. Комісія прийшла до висновку, що радянські чинники свідомо створили цю провокацію, щоби успішно завершити політику денационалізації України.

Не виникає сумніву, що інші народи, переживши подібну трагедію, суворо засудили б її чиновників. Чому не може вчинити саме так український народ?

ВІДСВЯТКУВАЛИ ЮВІЛЕЙ

(до 10-ліття Фундації дослідження Лемківщини у Львові)

6 квітня 2002 року лемки в Україні урочисто відзначили 10-літній ювілей своєї громадсько-культурної організації — Фундації дослідження Лемківщини у Львові (ФДЛ), що була створена 25 грудня 1991 р; зареєстрована у Львівській міській раді 12 квітня 1992 року. З перших днів існування ФДЛ, як було відзначено, здійснила великий вклад у справу розвитку культури лемків, чим здобула високе визнання не лише в Україні, але й далеко поза її межами.

У залі Українського товариства охорони пам'яток історії і культури зібралося близько двох сотень активу (в основному лемки) Львівщини та інших регіонів України, як також гості з-за кордону, переважно з Польщі. Приємно відзначити, що на свято прибули представники державних організацій, керівники обласних відділень товариства «Лемківщина», Стоваришеня Лемків

10-річчя ФДЛ, 6.04.2002. Учасники свята.
Фото Марії Янко

у Польщі, Ради музею лемківської культури у Зиндрановій. Мабуть, ще ні разу до цього часу не було так яскраво виявлене почуття єдності лемків обох релігійних конфесій, різних політичних поглядів, їх єдності з українським народом.

Після відкриття Ювілейних Зборів, привітання гостей, з вступним словом виступив перший голова Фундації, один з її творців, історик Іван Красовський. Він відзначив, що члени правління ФДЛ, її актив, з перших днів існування виявили небувалу активність, рішучість і впертість у праці, в успіхи якої не рішилися повірити навіть близькі друзі ФДЛ. Мається на увазі будівництво Лемківської церкви у трудний час початку 90-х рр., розгортання видавничої діяльності.

Фінансові труднощі допомогли подолати родина Іванусівих з Канади, лемківські організації в США (ООЛ), Канади (ОЛК), окремі громадяни США, Канади, Англії, Австралії, України. Особлива подяка належить колективові Львівської кондитерської фірми «Світоч» та її генеральному директорові, лемкові з с. Святкова Велика, Андрієві Тавпащу.

Завдяки допомозі громадськості уже 13 вересня 1992 р. єпископ Филімон Курчаба освятив церкву, а 11 серпня 1996 р. єпископ Юліан Гбур освятив іконостас. Старанням пароха о. Анатолія Дуди церква стала осередком духовного і національного відродження лемків. ФДЛ може пишатися видавничими успіхами. На сьогоднішній день вийшло 28 лемкознавчих книжок, у тому числі дев'ять щорічних «Лемківських календарів» (10-й на 2003 рік друкується). Створено експозицію музею історії і культури лемків. Доповідач подякував членам правління ФДЛ за активну працю у 1991-1996 рр., яка принесла заслужену популярність для ФДЛ на всій планеті.

З ґрунтовною доповіддю про десятирічну працю ФДЛ виступив теперішній голова правління Фундації Ярослав Швягла. Він накреслив шляхи для дальшого творчого зросту ФДЛ, зокрема у видавничій і масово-культурній праці, залучивши у ряди організацій молодь лемківського походження. З задоволенням відзначив, що наступило довгоочікуване єднання у праці ФДЛ з товариством «Лемківщина», лемківськими організаціями в Польщі, Словаччині, США, Канаді. Спільна праця, без сумніву, принесе нам дальші успіхи. Доповідач також схвалив прагнення лемківських організацій до освоєння земель Лемківщини, відзначення 100-ліття народження Б. І. Антонича (2009), створення у Львові Архіву Лемківщини і Бібліотеки лемківських видань. Я. Швягла подякував меценатам, колишньому директорові музею народної архітектури Б. Рибаку за відчутну допомогу.

10-річчя ФДЛ, 6.04.2002., Президія. Виступає Іван Красовський
Фото Марії Янко.

Всі, без винятку, виступаючі підкреслили великі досягнення ФДЛ у ділянці розвитку культури лемків. Секретар Світової Федерації Лемків проф. Іван Церба в першу чергу подякував за Лемківську церкву, численні видання, участь активу ФДЛ у загальних лемківських імпрезах. Критично висловився про тих лемківських діячів, які чинять спроби відірвати лемків від українського народу.

З належною увагою учасники свята прослухали виступ голови Всеукраїнського і Тернопільського товариства «Лемківщина» Олександра Венгриновича. Привітавши присутніх з нагоди ювілею він ствердив, що хоч ми всі вийшли з однієї родини — Львівського товариства «Лемківщина», — але пішли своїми стежками. І хоч дорога ФДЛ була вельми трудною, Фондація домоглася прекрасних результатів у праці. «Гордимось, що вами збудований духовний центр — Лемківська церква, пишаємось успіхами першого голови ФДЛ Івана Красовського. Дуже похвально, що ФДЛ — колективний член Всеукраїнського товариства «Лемківщина».

О. Венгринович прочитав листа Віктора Ющенка до лемків, у якому автор засудив їх депортацію з рідного краю.

Свою симпатію до лемків визнав український письменник Ігор Калинець. Згадав, що теж робить старання, щоб не була забутою історія і культура лемків. Переклав на українську мову твори польського поета Єжи Гарасимовича, які стосуються лемків.

Поет Роман Лубківський відзначив, що варто ставити питання про державну програму для лемків в Україні у поєднанні з лемками Польщі і Словаччини. Підтримав ідею відкриття архіву і бібліотеки лемків у Львові, створенні у найближчому майбутньому, коли ще живуть свідки давніших подій, великої книги спогадів про лемків і Лемківщину.

Голова Музейної ради і керівник Музею лемківської культури Федір Гоч, подякувавши за запрошення на свято, ствердив велике значення праці ФДЛ, зокрема незаперечне значення церкви. Нагадав, що і він особисто брав участь у виявленні прототипу лемківської церкви і виготовленні документації. Запросив лемків з України на фестиваль «Від Русаля до Івана», що проходить в Зиндрановій у липні 2002 року.

Федір Лабик — голова товариства «Лемківщина» в Калуші на Івано-Франківщині побажав дальших успіхів Фондації і прочитав вірша П. Драня на честь її ювілею.

Андрій Копча — голова Стоваришеня Лемків у Польщі (Лігниця) висловив переконання, що десятилітню працю ФДЛ у Львові слід оцінити дуже високо, особливо видавничу ділянку, яка завжди залишає за собою слід. Згадав, що Стоваришеня має намір створити кінофільм про акцію «Вісла» 1947 р. у Польщі.

На ювілейне свято прибув церковний і суспільний діяч в Польщі, уродженець м. Сянока, капелан Війська Польського о. Мирон Михайлишин. Поздоровивши лемків в Україні з успішною працею в ділянці розвитку культури, відзначив, що в житті і праці нам слід дотримуватися християнських засад. Висловив здивування, що деякі лемки, як, наприклад, др. Олена Дуць-Файдер не вважають себе українцями, хоч це істина незаперечна. Похвалив також роботу Федора Гоча на культурній ниві.

Член правління ФДЛ Дмитро Солинко згадав, що життя Фондації почалося у його майстерні, де проводилися довгий час засідання. Підкреслив, що у будівництві церкви особлива заслуга Б. Рибак, а також членів правління.

Поетеса Євгенія Божик, родом з Сянїччини, висловила радість успіхам ФДЛ. Завжди захоплювалася її роботою і роботою товариства «Лемківщина». Подарувала для ФДЛ власні збірки, які, вийшли завдяки Фондації і зокрема п. Андрія Тавпаша.

Задушевним був виступ голови Львівського відділення Спілки письменників України Левка Різника. Щиро вітаючи членів ФДЛ, побажав, щоби ми співпрацювали ще тісніше. Будемо спільно сприяти побудові у Львові пам'ятника Б. І. Антоничу.

У своєму виступі голова Івано-Франківського обласного відділення товариства «Лемківщина» Степан Криницький визнав, що дуже похвальним є факт співпраці ФДЛ з товариством «Лемківщина», бо така співпраця дала вельми корисного для всіх лемків, для розвитку їх культури. Хочеться, щоби усі лемки, подібно як сьогодні, завжди сиділи разом.

Відомий науковець професор Степан Павлюк висловив задоволення тим, що лемки зосередили свої оригінальні особливості в роботі таких осередків як ФДЛ. Підкреслив, що лемки є органічною частиною українського етносу. Потрібно дбайливо зафіксувати всі особливості їх культури. Старанням Академії Наук виходить 2-ий том «Лемківщини» і готується 3-ий том, присвячений лемкам у діаспорі. Потрібно нам працювати спільно.

Теплі побажання дальшої успішної праці для Фондації дослідження Лемківщини висловили Володимир Бадяк, Володимир Шуркало, Володимир Ропецький.

Проект резолюції Ювілейних зборів та звернення до лемків зачитав член правління ФДЛ Андрій Тавпаш. Документи були схвалені всіма учасниками зборів.

З нагоди святкування 10-літнього ювілею ФДЛ у Львові у Лемківській церкві святих Володимира і Ольги наступного дня у свято «Благовіщення» відбулася Літургія, що її відправив о. Мирон Михайлишин. У своїй проповіді ще раз схвально оцінив працю ФДЛ, її правління і активу.

Громада дружньо проспівала «Многая літа». Завершили урочистість слова вдячності о. Мироніві.

IV ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФЕСТИВАЛЬ ЛЕМКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ «ДЗВОНІ ЛЕМКІВЩИНИ»

IV-ий Всеукраїнський фестиваль, який проходив 8—9 червня 2002 р. у містечку Монастирська на Тернопільщині, став яскравим прикладом й доказом того, що культура лемків в Україні не лише живе, але й успішно розвивається.

Монастирська. 8 червня 2002 р.

Відкриття IV Всеукраїнського фестивалю лемків. Фото І. Опалака

І хоч дощова погода до деякої міри зіпсувала настрої організаторам та гостям, все ж свято було величним, багатолюдним. Кілька тисяч лемків з Тернопільщини, Львівщини, Івано-Франківщини, Києва, Польщі зібралися на ватряному полі в Монастирську.

У суботу о 13-ій годині свято розпочато молебнем, що його відправили о. Анатолій Дуда — місцевий душпастир і парох Лемківської церкви у Шевченківському гаю (м. Львів) та інші священники. Потім на сцену були запрошені керівники району й області, голови обласних організацій товариства «Лемківщина», Фондації дослідження Лемківщини у Львові, представники духовенства, активісти громадської праці. Урочисте відкриття фестивалю проголосив голова Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Олександр Венгринович. Свої захоплення організацією свята і теплі поздоровлення висловили представники обласної та районної адміністрації, голова Світової Федерації Українських Лемківських Об'єднань проф. Іван Щерба, керівники обласних організацій товариства «Лемківщина», окремі діячі культури.

Мета фестивалю, відзначили виступаючі, це відродження і збереження культури лемків, їх традицій, зокрема пісенної творчості. Лемківська пісня — неповторна сторінка нашої історії, пісня, яка здобула велику популярність в Україні та поза її межами.

У концертній програмі, конкурсах, забавах взяли участь кілька десятків професійних та аматорських мистецьких колективів, окремі виконавці з цілої України. Свято сприяло єднанню лемків, зміцнило почуття їх національної гідності.

Суботнього дня (до вечора) і у неділю після Літургії на сцені фестивального поля у концертній програмі взяли участь хори: «Яворина» (Монастириська), «Лемковина» (Львів), «Бескид» (Івано-Франківськ), «Студенка» (Калуш), «Криниця» (Долина), «Лемки» (чоловічий квартет, Івано-Франківськ), «Лемківчанки» (Перечинський район Закарпатської обл.) та багато інших. Вельми цікавою програмою і високим рівнем виконання порадували дитячі ансамблі «Калинонька» (Дрогобич), «Потічок» (Калуш), «Глорія» (с. Наварія Львівської обл.), «Лемчатко» (Калуш) та інші.

У суботу, перед закінченням концерту, з цікавим рефератом про культуру лемків і шляхи її збереження та розвитку в Україні виступив історик-етнограф і лемкознавець Іван Красовський зі Львова. Виступ цей збагатив теоретично програму свята та розширив її різноманітність.

Свято принесло велику радість лемкам, усім гостям і учасникам фестивалю.

З ХРОНІКИ ПОДІЙ ФДЛ У ЛЬВОВІ

2001

14 січня. Після Літургії у церкві святих Володимира і Ольги відбувся концерт Різдвяних коляд у виконанні хору «Лемковина» (керівник В. Льорчак). Освячено експозицію Музею історії і культури лемків. Роботи завершили в кінці 2000 р. Михайло Крупа, Леонід Слабий, Андрій Козюк, І. Красовський.

27 січня відзначено 75-річний ювілей члена правління ФДЛ Ярослава Дуди.

8 березня відзначено 70-літній ювілей Ореста Чабана і Марії Байко.

10 квітня. Відзначено 10-ліття від часу освячення кардиналом Любачівським і архієписком В. Стернюком місця під будівництво Лемківської церкви.

4 червня. Свято «Русаля» у Шевченківському гаю.

9-10 червня. Фольклорно-етнографічний фестиваль «Лемківська Ватра» у Монастириську, на Тернопільщині.

25-27 червня. Перебування у Львові Папи Римського Івана Павла II. Члени ФДЛ і о. Анатолій Дуда брали участь в урочистостях.

28 серпня. 75-літній ювілей члена правління ФДЛ Михайла Костики (+ 16 вересня 2001).

11 жовтня. Відбулась наукова конференція «Традиційні звичаї та обряди етнографічних регіонів України» в Івано-Франківську. З доповіддю «Особливості розвитку матеріальної культури лемків в Україні» виступив Іван Красовський. Демонструвалася фотовиставка «Лемки. Роки і доли», створена заслуженим журналістом України Романом Фабрикою.

14 жовтня. Освячено новозбудовану дзвіницю при Лемківській церкві. Спонсори Іван Сорока (США) та Петро Гандзяк (Львів).

10-11 листопада. У м. Львові (зал філармонії) проходив II Всеукраїнський Конгрес лемків. Створено Всеукраїнське товариство „Лемківщина” (голова —

Київ, 19 травня 2002 р.
На вічу біля Лемківської церкви в Музеї народної архітектури України.
Фото А. і В. Сухорських

О. Венгринович). Вийшла з друку книжка А. Тавпаша „Святкова. Незнищенність добра”.

30 листопада. У Києві відбулася презентація книжки А. Тавпаша.

20 грудня. Вийшов з друку „Лемківський календар — 2002”.

2002

19 січня. Перше засідання Колегії ВУТЛ у Тернополі. Брала в ньому участь А. Тавпаш, А. Петришак, Я. Швягла — від ФДЛ.

6-7 квітня. Свято з нагоди 10-ліття ФДЛ, у Товаристві охорони пам'яток історії і культури.

17 квітня. Засідання правління ФДЛ. Обговорено участь членів правління ФДЛ у роботі III Всесвітнього Конгресу лемків у Києві, створення редакційно-видавничого об'єднання при Всеукраїнському товаристві „Лемківщина”.

21 квітня. Засідання Колегії Всеукраїнського товариства „Лемківщина” у Львові. Затверджено створення „Редакційно-видавничого осередку” з семи осіб. Голова РеВО — Іван Красовський.

28 квітня. У Лемківській церкві свв. Володимира і Ольги відправлено літургію та поминальну панахиду жертвам акції „Вісла”, з нагоди її 55 ліття.

18-19 травня. У Києві відбувся III Конгрес Світової Федерації Лемків. Обговорено звіти членів-об'єднань, проведено вибори нових керівних органів. 19.05 відбулася відправа у Лемківській церкві Музею народної архітектури. Після Літургії на церковному майдані відбулося масове віче. Від ФДЛ виступив І. Красовський.

5 червня вийшла з друку книжка І. Красовського „Січ зерен Правди Христової”, присвячена 10-річній історії Лемківської церкви у Львові.

8-9 червня. У м. Монастирську на Тернопільщині відбувся IV Всеукраїнський фольклорно-етнографічний фестиваль „Лемківська Ватра” (Див. окрему замітку).

12 вересня. Урочисте свято з нагоди 10-ліття існування в Шевченківському гаю у Львові Лемківської церкви Володимира і Ольги. Після урочистої Літургії проведено масове віче, концерт.

22 жовтня. Відзначено 75-річний ювілей першого голови ФДЛ, члена правління Івана Красовського.

5 листопада. Вийшов з друку „Лемківський календар — 2003”.

10 листопада. Відзначено 70-річчя члена правління ФДЛ, художника Дмитра Солинки.

СЛУЖИЛИ ЦЕРКВІ І НАРОДОВІ

В. Дошнянський

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА (1803—1865)

(до 200-річчя народження)

У закарпатсько-українській літературі першої половини XIX ст. помітна активізація, характерна свіжістю нових думок, щирістю поривань до нового, інтересом до суспільних проблем, прагненням оспівувати красу народного буття. Головною політичною силою у літературному піднесенні того часу на Закарпатті була творчість талановитого письменника, громадського діяча, «будителя» Закарпаття Олександра Духновича.

Народився майбутній письменник 24 квітня 1803 року в селі Тополі на Пряшівщині. Перші спроби пера припадають на час навчання в Ужгородській богословській гімназії (1823—1827). Ранні твори, писані угорською і латинською мовами, не дійшли до нас. Можливо їх знищив сам автор, змінивши свій світогляд (писав чужою мовою і як сам признався, «хулив проти славян»). Ці роки відзначаються ідеями дворянського консервативного патріотизму. Духнович повірив, що «крім мадяра немає у світі людини».

Свій творчий шлях почав, без сумніву, з поезії, любовної лірики. В гімназії Духнович ріс в ізолюваності від джерел рідної культури. Але все ж період перебування в гімназії не пройшов безслідно при формуванні його світогляду.

Закінчивши гімназію, Духнович потрапляє у Пряшів. Тут важливу роль у його формуванні як патріота і літератора відіграв письменник Василь Попович, який високо оцінив здібності Духновича. У Пряшеві в 1829 року О. Духнович написав дві оди на честь перемоги Росії у війні з Туреччиною. Ці твори «Тріумф Миколая Поповича...» і ода «На взяття Варны...», написані близьким до російської мови «язичієм», відкрили Духновичу дорогу в літературу Закарпаття і трактуються як перший етап його творчості.

У славянському світі перемога росіян над турками викликала позитивний відгомін. Особливо відчутний резонанс мала вона у закарпатських українців, найбільш пригноблених серед народів Австрії. Не дивно що перемога сильного «брата» створювала у закарпатських селян ілюзію на своє визволення з допомогою російського царя. Тому і з'явилися похвальні оди Духновича.

На стику 20-х і 30-х років у прогресивних колах Угорщини все гостріше підіймалася проблема нестерпного соціального стану кріпаків, необхідність врегулювання їх громадського, правового і майнового становища. Духнович не міг залишатися осторонь і цих питань. Оспівуючи любов до рідного народу, він не міг не звернути свій погляд на далекого слов'янського сусіда, який міг би принести визволення закарпатським русинам.

У наступні два роки перебування в Ужгороді (1830—1832) Духнович написав кілька угорських поезій. Але вузький поміркований угорський патріотизм поступово уступає місце зацікавленню слов'янськими проблемами, пробудженню національної свідомості. В угорських одах Духнович зачіпає питання національної специфіки свого народу, але бачить її ще не ясно. Визнав, що закарпатські русини, «показуючи шлях угорцям, прийшли з кийвських земель і оселилися під Карпатами». Автор ще не шукає і мабуть не усвідомлює національної єдності з братами, що залишилися за Карпатами. Остаточний «перелом» сам Духнович у своїй біографії відносить на середину 30-х років, коли за його визнанням у безпосередньому контакті з селянами «я узнал, что я русин, возбудилось чувство в душе русское, я начал читать и писать по-русски».

А сталося це тому, що наприкінці 1832 р. єпископ Таркович домігся повернення Духновича у Пряшів і вислав «непокірливого попа» в глухі села Камлошу і Біловежу на цілих шість років, де Духнович, ізольований від культурного світу, самотньо проводить кращі свої роки. Але важкі переживання активізують і стимулюють його літературну творчість. Серед українських селян майбутній будитель остаточно переконується в тому, що він русин, вирішує залишитися вірним своєму народові, писати рідною мовою.

Безпосередній контакт із селянами збагатив життєвий досвід майбутнього письменника і громадського діяча, допоміг оживити спогади дитячих років, які пов'язували його з рідною землею, селом, допомогли йому глибоко відчутти ці зв'язки. Дійсність переконала Духновича про необхідність звернутися до джерел народної творчості, до фольклору.

Нові сили вдихнув у Духновича Василь Попович. Не дивно, що на 1 січня 1837 року Духнович пише оду на честь Поповича, а на початок

наступного року — другу оду. В одах виражена дальша еволюція національної свідомості поета. Він вже вважає «свій народ» членом великої родини східних слов'ян.

Подією, яка мала рішачий вплив на дальшу літературну творчість Олександра Духновича був його приїзд з Василем Поповичем весною 1838 року до Львова. Це була перша поїздка за межі рідного краю, перша зустріч з визначним слов'янським культурним центром. Захоплений національним пробудженням в Галичині, поет написав нову оду, присвятивши її Йосифові Левицькому. В оді вміщений відгук на галицький літературний рух, який остаточно «розбудив» Духновича. Він усвідомлює свою національну приналежність, набирає сил, щоб успішно будити своїх земляків від національної сплячки.

Цей прояв національного пробудження виражений у бажанні об'єднати свої літературні зусилля з братами в Галичині і разом з ними співати. Голос «галицьких русалок» луною відбився у свідомості Духновича:

Русалочки заспівали
Сладкую піснь над Дністром,
Над Тисою, над Істром.
Єгда слишах пресладкий глас,
Удивихся, проснохся:
Русалочки вітаю вас,
Серцем я вам споюся,
Пісні ваша повторяю...

Зрозумівши важливість «Русалки Дністрової», яка, за його словами «збудила зі сну» та збагнувши значення єдності з західноукраїнською літературою і національної спільності з галицькими русинами, Духнович вирішує йти в ногу «Русалкою Дністровою» і разом з нею «облетіти і об'їти Дністер, Сянік...».

Так, у середині 1838 р. закінчується перший майже десятирічний період творчого шляху Духновича, позначений складністю і суперечністю, але, водночас, повним проясненням своєї ролі в національному пробудженні закарпатських русинів. Встановивши нові стосунки з літературним життям Західної України, Духнович дійшов до усвідомлення слов'янської спорідненості і національної єдності з усім українським народом.

Від 1843 р. Духнович призначений каноніком Пряшівської єпархії і до кінця життя проживав у Пряшеві, де написав більшість своїх творів.

Видав «Історію Пряшівської єпархії» (1846), перший буквар «Книжиця читальна для починаючих» (1847), написав «Краткий землепис (географічно) для молодих русинів», «Народную педагогіку в пользу шкіл і учителів сельських», велику кількість віршів, оповідань, байок. Основна тема у творчості — тяжке життя у земляків. Він обстоював ідею єднання закарпатських українців з усім українським народом при збереженні дружби з російським народом і іншими слов'янами. Найбільшої популярності набули патріотичні твори, написані народною мовою, як «Голос радості», «Піснь простонародна». Ось фрагмент вірша «Вручання»:

Я русин був, есм і буду,
Я родився русином,
Чесний мій нарід не забуду,
Останусь його сином.
Русини були мій отец і мати,
Руська вся родина,
Русини сестра і брати
І широка дружина...

Поет гордо заявляє про своє русинське походження, яке поєднує з великим і славним руським родом. В часі рішучого наступу проти всього слов'янського, з його уст звучить засадниче «Я русин був, есм і буду».

У вірші «Голос радості» присвяченому галицькому митрополитові Яхимовичу, Духнович запевняє, що Карпати не розлучать закарпатських русинів з галичанами, «бо свої, то за горами не чужі»

Так же само веселися, еслі там
Час веселий, Галичане, грає вам,
Вот, як нині, увіренне шлем до вас,
Же Карпати не розлучат вічно нас...

Слова поета звучать немов маніфест національної єдності. Один з найкращих його віршів «Послідня моя піснь» присвячений молоді, яку високо цінить поет, як рушійну силу дальшого національного розквіту.

Змислю о гарной жизни
Жийте благо для отчизни,
А чужини стережітся,
Чуже в нас не устоїтся.

До того типу поезій належать ще «Гимн Підкарпатських Русинів», «Руський марш» та інші. Глибокий гуманізм поета впливає з віршів «Вечность», «Солнце», «Місяць», «Мысль о начале весны».

Щоправда, у політичному світогляді орієнтувався то на Австрію, то на Росію. Події 1849 року, коли на Угорщину прибули російські війська для придушення революції, розхитали основу його світогляду. Під впливом цих подій, коли побачив слабкість закарпатців і, водночас, силу Москви, став на позиції москвофілів, що й відбилосся на мові його подальших творів, які він писав переважно на «язичії». До групи віршів написаних народною чи близькою до неї мовою належать «Піснь народна», «Тоска на гробі милої», «Русинське братіє» та інше. Статті і вірші друкував у «Зорі Галицькій» (Львів), «Віснику» (Відень), «Церковній Газеті» (Пешт), «Слові» (Львів).

У 1850 році заснував у Пряшеві літературну спілку п. н. «Літературное заведение Пряшевское», залучивши до неї велике коло письменників. Духнович зазначив, що спілка «буде дбати про те, щоб занедбаному руському народові видати як найбільше книжок, які збуджували би придушену силу народу».

Спілка видавала підручники, календарі, літературні альманахи та окремі твори поза межами Пряшева, через відсутність друкарні. Видані перші друковані збірники поезії і прози на Закарпатті. Помітно пошквалилося літературне життя на Пряшівщині. Пряшівська літературна спілка відіграла роль у формуванні і активізації тогочасного культурного і літературного руху. Серед друкованих праць вийшла драма Духновича «Добродітель превішаєт багатство», в якій змальовано контраст злого п'яниці і добрих, хоч бідних, працелюбних людей. Драма трагічна, але мала неабияке виховне значення.

Варті уваги альманахи «Поздравлення Русинів» (1850—1854, 1857). В «Поздравленні Русинів на Новий год 1850» Духнович звернувся з теплим словом до галичан:

Галичани, приятелі,
Ближайши сусіди,
Близькі братья єдної мисли,
Єдиної бесіди.
Дайте руку, ми вам даме
Серце, душу сміло,
Буде собі побратими,
Буде одне тіло...

Також видав «Сокращенную грамматику письменного руского языка», «Істинную історію карпаторусов или угорских русинов». Він автор «Басни противу стыдящихся своей народности», що є критикою для тих, що цураються рідного народу. Творчістю Духновича фактично починається період нової української літератури на Закарпатті.

Діяльність Прянівської літературної спілки стала не до вподоби панівним колам і вже у 1853 році «Літературное заведение» було заборонене. Центр літературного життя Закарпаття переходить до Ужгороду, де українська інтелігенція на чолі з О. Духновичем з новою силою підіймається на боротьбу проти мадяризації українців. Усе своє життя віддав Духнович святій справі визволення земляків від чужого гніту, справі зміцнення єдності всього українського народу. Помер Олександр Духнович 30 березня 1865 року в Пряшеві.

Творчість Олександра Духновича, не пройшла мимо уваги Івана Франка. У статті «Стара Русь» («Літературно-Науковий вісник», 1906, кн. 9) І. Франко назвав Духновича «людиною без сумніву доброї волі і не малих здібностей, хоч і заплутаного в мовні та політичні доктрини...»

О. Духнович ніколи не проповідував сепаратичних ідей, не прагнув до сепаратизму закарпатських русинів, а, навпаки, стверджував їх єдність з усім українським народом. А тому дивним є той факт, що група закарпатських сепаратистів надала своїй організації ім'я Олександра Духновича.

Єпископ ЮЛІАН ПЕЛЕШ

(*3 січня 1843 р., с. Смерековець Короснянського пов. +10 січня 1896, Перемишль) — церковний діяч, теоретик богослов'я.

Гімназію закінчив у Пряшеві та Перемишлі, богословські науки — у Відні (1867). Був висвячений і призначений префектом Духовної семінарії у Відні, де одержав диплом доктора теології (1870). З Відня переїхав до Львова, а в 1872 р., призначений викладачем богослов'я в Перемишлі. У 1874 р., знову переїхав до Відня, де став ректором Духовної семінарії. Там зустрівся з російським царем Миколою II. Щоб позбутися Пелеша, австрійський уряд призначив його єпископом новоствореної єпархії у Станіславові (грудень, 1885). У 1891 р., призначений перемиським єпископом. Брав активну участь у церковному синоді у Львові.

Літературна його діяльність почалася у Львові з церковного журналу «Руській Сіон», в якому постійно вміщував свої статті. Крім того, написав «Пастирське Богословіє» (Відень, 1877), праці «Розправи о духовном урядовом стилі» (Відень, 1878) та інші.

Іван КРАСОВСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР ХИЛЯК — СПІВЕЦЬ ЗЕЛЕНИХ БЕСКИДІВ

(до 160-ліття народження і 110-ліття смерті)

XIX сторіччя принесло на Лемківщину цілу низку як економічних, так і політично-національних ускладнень. Скасування у 1848 р.

панщини не полегшило долю селян. Виснажений недолею, селянин не мав змоги викупити у поміщика землю. Погіршення економічного становища на селі кинуло велику кількість селян манівцями всієї планети у пошуках кращої долі. Лемки започаткували еміграцію за океан. Не дивно, що галицькі тогочасні часописи голосили: «Лемки відкрили нам Америку». Але й на чужині доля лемків виявилась нелегкою, причиною чого була загальна неграмотність, національна неусвідомленість, незнання чужої мови.

Високий колись науковий і освітній рівень на Лемківщині, коли тут у XIV-XV ст. діяла школа іконопису, в Сяноці — відомий осередок перепису церковних і світських книг, розвивалися світські школи-дяківки, творили такі вчені як Павло Русин з Кросна, Григорій з Сянока та інші, в XIX ст. не залишив за собою слідів.

Володимир Хиляк

В той же час новим вітром повіяло на Лемківщині національне відродження на Східній Україні і Східній Галичині. Творчість Івана Котляревського і Тараса Шевченка, діяльність літературного об'єднання «Руська Трійця» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), вихід у світ (хоч і сконфіскованою владою) «Русалки Дністрової» дали свої сходи і в далеких карпатських горах. Пробудилися, на деякий час, заспані ідеї єдності карпатських русинів з усім українським народом.

У протипагу українському національному пробудженню в Галичині діяла політична партія т. зв. «москвофілів», яка мала численних своїх прихильників також на Лемківщині. Москвофіли заперечували існування українського народу і вважали українців («малоросів») етнографічною групою єдиного «руського» (російського) народу, а мову українську — діалектом російської мови. Політика москвофілів, які в ставленні до України, українського народу, займали такі ж ворожі позиції, як і польські шовіністи, принесла вельми відчутну шкоду в Галичині, зокрема на Лемківщині. Москвофіли, які не знали як слід російської мови, українською писати відмовились. Не користувалися милозвучними народними говірками, наприклад, лемківською, трактуючи її як говірку селян, пастухів, на якій не личить писати і розмовляти інтелігенції. А тому писали на незрозумілому народові «язичії» — суміші російської, української та церковнослов'янської мов.

У цій складній ситуації пролунав довгоочікуваний голос нового літературного співця Карпат, тонкого знавця народного життя лемків, великого патріота рідної Лемківщини Володимира Хиляка. Хоч писав він на «язичії», але ніколи не був політичним москвофілом. В розмовній мові героїв своїх повістей — селян, вживав дзвінку, мелодійно-ліричну говірку земляків-лемків. Послідовний захисник інтересів лемків, їх історії та культури перед зазіханням польських інтелігентів Володимир Хиляк (Єронім Анонім, Лемко Семко, Нелях, Я. Сам) своєю незламною енергією, літературним талантом швидко здобув загальне визнання народного «будителя» лемків. У 1993 р. наша громадськість відзначала 150-річчя народження і 100-річчя від дня смерті цього незабутнього і неповторного співця зелених Бескидів.

Володимир Хиляк народився 15/27/ липня 1843 року в селі Верхомля Велика Новосанчівського повіту на Лемківщині в родині священика. Коли йому сповнилось два роки — померла його мати. Після закінчення сільської школи поступив у 6-класну гімназію в Новому Санчі, а у VII-й клас гімназії — у Пряшеві, де здав матуру. Надалі, підтримуючи родинну традицію, посвятив себе богословським студіям. Перші три роки богословського факультету закінчив у Львівському Університеті, а четвертий рік у

Спархіяльному інституті в Перемишлі. Після закінчення студій одружився з дочкою священика Дуркота, пароха в Ізбах — Анелею і був висвячений перемишльським єпископом Фомою в 1866 р. та призначений парохом в с. Долина біля Шимбарку. Через два роки перейшов у с. Ізби, але незабаром переїхав на парафію в с. Бортне недалеко Горлиць, де пробув двадцять років. Останні два роки працював у с. Літинія під Дрогобичем, де і помер 13/25/ червня 1893 р. і похований на місцевому цвинтарі.

У перші роки після студій В. Хиляк проявив неабиякий талант на дослідницькій ниві та у літературі. Першу статтю «Із крайне західної Руси» опублікував 1869 р. в «Слові». В ній вірно визначив Лемківщину як найзахіднішу частину Київської Русі. У «Сборнику Галицько-Руской Матиці» в 1871 р. надрукована його цікава стаття «Весільні звичаї у Лемків».

На літературну арену він вийшов з першою повістю «Польський патріот» («Слово», 1872). В повісті порушив наболілу тему польсько-українських відносин на Лемківщині. Легкий стиль повісті, вдала характеристика головного героя «польського патріота» Комарницького переплетена з народним гумором, зробили цей твір популярним. Надалі ім'я письменника не сходить із сторінок галицько-руських часописів.

Друга повість «Шибеничний верх» написана в тому ж часі і надрукована у «Слові» в 1877 і 1878 роках. Це, без сумніву, один з найкращих літературних творів письменника-лемка. Повість перекладена на російську мову і була надрукована п. з. «Шибеничний брег» 1880 р. в «Слов'янськом мире». Українською літературною мовою вийшла у Львові 1939 р., а також у тижневику «Наше Слово» (Варшава, 1968—69).

Твір розповідає про події, пов'язані з перебуванням на Лемківщині конфедератів. Конфедерати (або Барська конфедерація) — це військово-політичне об'єднання, створене у 1768 р. на Поділлі для забезпечення інтересів польських панів і римо-католицької церкви.

У 1769 р., після невдалої сутички з російськими військами, ватажки конфедерації перебралися до Пряшева. Казимир Пуласький зі своїм загоном перебрався із Закарпаття до Черемхи і 7 квітня 1769 р. прибув до Барвінка. Суперечки в «генштабі» довели до збройної сутички між Пулаським і керівником мушинських конфедератів Біржинським в околиці Висови. Пуласький відступив до Зборова (Словаччина), але незабаром повернув до Грабу. Його зағони стояли в селах Ізби, Конечна.

Конфедерати принесли багато горя лемкам, які відчайдушно боролися з непрошеними гнобителями. Конфедерати жорстоко мстилися селянам. Біля села Ізби поставили шибеницю, на якій повісили кількасот селян. Місце розправи дотепер носить назву Шибеничний верх. Цю назву використав В. Хиляк для своєї повісті.

Повість має велику історичну цінність, як документ епохи. Вона, в основному, опирається на традиційних фактах, зібраних автором з приходських актів і записів та розповідей старих людей в Ізбах, коли В. Хиляк працював там на приході. Основна її вартість також у тому, що автор зумів правдиво змалювати картини народного побуту. Просто і нескладно змалював рідну Лемківщину, її природну красу.

В. Хиляк не став на шлях політики галицьких «москвофілів», ані на шлях місцевого сепаратизму. Він з симпатією відноситься до східних сусідів і не трактує їх «єдиним народом», а росіянами або ж «москалями». В особі русина від Почаєва Курнацького автор розвинув ідею єдності і дружби лемків з такими ж русинами Східної Галичини.

Повість В. Хиляка «Шибеничний верх», без сумніву, могла би знайти почесне місце серед творів кращих українських письменників. Щоправда, повість не позбавлена окремих слабих місць, недосконалого або й примітивного опису поодиноких подій, «недомальованих» образів поодиноких героїв. Наприклад, не вкладається у рамки логіки поведінка Матвія після викрадення ротмістром Хижевським його дружини Олі, не досить реально описана картина самогубства Хижевського біля шибениці, на якій він велів попередньо повісити Івана Сметану. Це природно, бо кожен давній шляхтич, з достоїнством дворянина, за всяку ціну обминав би відібрати собі життя там, де за його наказом здійснено страту хлопа-селянина. Але ні згадані, ні інші недоліки повісті не зменшують її літературної вартості.

Про незвичайну працездатність письменника свідчить той факт, що вже у 1882 році у Львові вийшли з друку три томи його творів, а в 1887 році — четвертий том. Перший том — це повість «Шибеничний верх», другий — повісті «Руська доля», «Послідні із рода», «Потяг сердець», і «Лихо на світі»; третій — повісті «Польський патріот», «Смерть і жена — від Бога», «Повість на часі», «Супружество і чотири факультети», «Великий перекинчик». Вступом до четвертого тому є критично-біографічний нарис І. Левицького «Володимир Гнатович Хиляк». Тут вміщені такі твори: «Блаженної пам'яті дяк», «Риби», «Поштовий ріжок», «Клара Мислич», «Упрямі старики», «Кусок людського життя».

Дуже продуктивними були дальші роки творчого життя письменника. Цілу низку літературних творів (повістей, оповідань, нарисів) опрацював він за десятиліття перед смертю в журналах «Бесіда», «За порадою лікаря» (1888), «Не лише жену, але і тещу вибирай», «Пізнав свою жену» (1889), «Перша любов» (1891), «Стільки і нізащо» (1892) і інші. У «Галичанині» надрукував оповідання «І смішно, і жалко» (1893). Ряд творів надрукував у річнику «Временник» (Львів). Це «Небоженька ліпша була» (жарт, 1886), «Причина і наслідки», «Сипкова поляна і заручини в болоті» (1892), «Чи не все однаково» (1893), «У день срібної свадьби» (1894).

У журналі «Наука» друкувалися твори: «Послідня чарка не з руки» (1886), «Щастя не в грошах» (1889), «У грісі покаяння» (1892), «Не судить, то й судимі не будете» (1893). В «Новому проломі» друкувалися: «У Федоровицю», «На що руські очі дивляться» (1883), «Над порядна любовниця» (1886); у «Червоній Русі» — «Про все і про ніщо» (десять гумористичних фейлетонів), «З новим роком», «Дідусі і бабусі» (1889). Окремі твори друкувались у російських виданнях «Орловський вестник», «Руський вестник».

Отже, перед нами відкрилася картина багатогранної, всесторонньої творчості письменника-лемка. Ще глибшим буде наше захоплення, коли врахуємо, що В. Хиляк — багатодітний сім'янин¹, при тому слабого здоров'я (помер у віці 50 років). Та й саме життя випало йому вельми трудним. Майже усе трудове життя перебув на парафії в дуже бідному гірському селі Бортне.

Приємно відмітити, що твори В. Хиляка читаються з великим інтересом. Художні образи, створені ним, набрали колориту непідробленої краси. Автор любив рідний край гаряче, віддано і щиро. Зовсім вірно про повісті В. Хиляка висловився автор передмови до IV-го тому його творів І. Левицький:

«Твори легкі змістом, поетичні, переплетені сміхом і сльозами, реально віддзеркалюють життя лемків. Читаючи ці твори, здається, що знаходимося серед діючих осіб і дивимось на них власними очима. Сміються вони — і нам хочеться сміятися, сумують вони — і ми сумуємо, плачуть вони — і нам хочеться плакати...»

В. Хиляк був батьком восьмерих дітей: чотирьох синів (Іполит, Володимир, Мирослав, Віктор) і чотирьох дочок (Софія, Любов, Надія, Віра). Хоч життєві обставини були не легкі, — усіх дітей «вивів у люди».

З дальшої родини в Комарно на Львівщині проживав його внук Сергій Величко. Після війни до Львова переселилися його внуки Курдидик Любов Миколаївна і Бучила Ольга Миколаївна.

Творчістю Володимира Хиліяка цікавився Іван Франко. Про В. Хиліяка він писав: «Йому (Хиліяку) не можна відмовити таланту, знайомості життя селян і народної (лемківської — І. К.) мови». Щоправда, І. Франко пошкодував, що письменник В. Хиліяк стояв «не на висоті свого часу», маючи на увазі факт писання творів не народною мовою, а «язичієм».

Значну увагу присвятив лемківському письменникові В. Хиліяку російський літературознавець академік Олександр Пипін. У статті «Особый русский язык», надрукованій у журналі «Вестник Европы» (листопад, 1888), російський вчений відзначав, що В. Хиліяк не позбавлений таланту, знає народне життя. Докоряв йому за те, що підмінив прекрасну говірку лемків незрозумілим «язичієм».

«Найкращі оповідання Хиліяка ті, — писав О. Пипін, — які присвячені народному побуту. Він з любов'ю описує картини дикої, економічно бідної, але й величавої природи своїх Бескидів; він знає народний побут, любить змальовувати його поетичні сторони, знає і слабкі сторони народного характеру, він переживає із-за нужденного становища своїх селян-гірняків...» Що стосується писання В. Хиліяка на «язичіі», то О. Пипін відзначив, що мова творів Хиліяка химерна, далека від літературної (російської), не народна. «Найкраща розмовна мова осіб з народу, де автор вживає майже виняткову мову місцеву, південно-руську (лемківську говірку — І. К.)», — зробив висновок російський літературознавець.

Чому ж творчість глибокого знавця людських душ Володимира Хиліяка не набула загальності як на Україні, так і за її межами? Сам О. Пипін з жалем відзначав старомодну манеру стилю письменника, штучну ізоляцію окремих героїв, поверховий аналіз їхньої психології.

Хоч сентименталізм творів В. Хиліяка нагадує Г. Квітку-Основ'яненка, а гумор перекликається з М. Гоголем, все ж не зумів він перейняти передового досвіду українських та російських класиків. І головне: з причин державних кордонів та особливого географічного положення Лемківщини, письменник був ізольований від прогресивного руху в Україні, зокрема у Східній Галичині. Москвофільська течія з її «язичієм» захлинула і Хиліяка. А тому простий народ, до якого звертався письменник, не завжди його розумів.

Не звертаючи уваги на дрібні недоліки, окремі твори В. Хиліяка, без сумніву, були б схвалені і сучасним вимогливим читачем, принесли б помітну користь на ниві виховання молоді, розвитку кращих народних традицій. Але ці твори стали бібліографічною рідкістю.

Видання творів Володимира Хиліяка в обробці сучасною літературною мовою — обов'язок українських літературознавців. Це була б скромна квітка у вінок, що його заслужив невтомний співець народного горя і радості, талановитий син зелених Бескидів.

Відзначення 150-ліття від дня народження В. Хиліяка.
Відправа на могилі письменника в с. Літинія біля Дрогобича

Як додаток, друкуємо шість останніх листів Володимира Хиліяка до головного редактора річника «Временник» Ставропігійського інституту у Львові. В. Хиліяк до останніх днів життя підтримував тісні зв'язки з названим часописом.

Листи прості за змістом і будуть зрозумілі кожному Читачеві без додаткових коментарів. Але хочеться підкреслити велику працелюбність письменника, який, перебуваючи безнадійно хворим, буквально до останніх днів життя вельми результативно працював на літературній ниві. За місяць перед смертю обіцяв редакції «Временника» написати ще одне оповідання, але, на жаль, уже не закінчив задуманого твору.

Останні листи письменника, без сумніву, допоможуть читачеві краще осмислити тяжкий творчий шлях, що його пройшов за порівняно коротке життя співець карпатського краю.

(Листи друкувалися у річнику «Временник» за 1894(3—6) і 1895(1—3) роки).

Лист перший:

Бортне, 30 червня 1891 р.

Вельмишановний Пане!

Висилаю Вам оповідання («Причини і наслідки» — І. К.) для «Временника» Ставропігійського. Як би Вам здавалося задовгим, то частину, обведenu синьою фарбою, можете пропустити (редакція помістила без скорочень — І. К.). Гуморесок від мене не сподівайтесь, не можу придумати підходящого сюжету, а по-друге, — гумору у мене вже немає; його вже давно собаки по всьому світі розтягнули...

Прощайте.

З повагою Ваш В. Хиляк.

Лист другий:

Бортне, 12 квітня 1892 р.

Вельмишановний Пане!

Вашого листа отримав я в дорозі до Перемишля, а повернувшись звідтам, я важко захворів. До тієї хвороби спричинилося багато обставин, про які тут немає потреби розводитися. Тут і причина, чому до цього часу я Вам не відповів. Сподіваюся, що Ви пробачите мені. Я ще настільки немічний, що навіть не знаю, коли перенесусь на новий приход (в Літинію). При таких обставинах не можу Вам, відносно ваших побажань, нічого пообіцяти... Тому не надійтесь на мене, а звертайтеся до інших, хоч я не виключаю можливості, що, поправившись хоч трохи, десь у травні або в червні зможу для «Временника» щось написати. Чи на новому приході буде мені легше жити, то велике питання, так як я того прихода зовсім не знаю, а зв'язався з ним так як деякі через анонс женяться.

Щиро Вас поздоровляю

Хиляк.

Лист третій:

М. Г.

Пробачте мені, як переконаєтесь, наскільки мені тепер не вистачає часу... Приход у неладі, — внаслідок чого лиш безупинні переписки зі староством, деканатом, консисторією і ін., та ще душ — пастирська праця. А якщо і знайдеться поза працею кілька вільних годин, то рада би людина відпочити, а не пусті розповіді марати... Помимо цього оповідання для «Временника» готове і, як-то в моєму сьогоднішньому становищі належить, слабке і коротке, бо щось розумного написати — не охота мислити, а на довші немає ні волі, ні часу. За кілька днів його перепису, а в цьому тижні знова пропаде три дні на поїздку на соборчик, а після — свята. Так що вже потерпів одну седмицю. Панові Дідицькому прошу передати, що я не маю змоги тепер писати для календаря Т-ва ім. Качковського. Шкода мені, але годі. Всім знайомим кланяйтесь від мене. Поздоровіть Г. Пухира і його супругу.

Відданий Вам Хиляк.

Літинія, 25 травня 1892 р.

Лист четвертий:

Літинія, 15.04.1893 р.

Високоповажний Пане!

Не відразу відписую на Ваш лист, бо часу не вистачає. Я від Богоявлення хворів, так, що мене любезні сусіди заступали у душ-пастирстві і ледве від двох неділь піднявся трохи на ноги. І, хоч ще слабкий, змушений цілими днями сповідати, тому не можу припустити до написання оповідання для «Временника», хіба аж після Великодня, або й пізніше, поки не впораюся із сповідями. Тому не можу оправдати Ваших надій на висилку Вам двох оповідань, — хіба в кінці травня. Так, що одне маю намір вислати в кінці цього місяця, а друге — в кінці травня, і то якщо здоров'я, бажання і фантазія послужать.

Потерпів ласкаво.

Ваш відданий друг Вол. Хиляк.

Вислав «В день срібної свадьби» з листом (там же надруковане).

Лист п'ятий:**Вельмишановний Пане!**

Одне оповідання для «Временника» висилаю, а для другого ще не можу придумати змісту. Буду старатися при можливості склеїти що-небудь. Якщо читачам не сподобається, не моя вина, так як моя фантазія має вже підстрілені крила.

Зістинною повагою

В. Хиляк.

Літинія, 21.04.1893.

Лист шостий:

Літинія, в Вознесеніє Господне. 1893.

Високоповажний Пане!

Ви напевно отримали в кінці квітня моє оповідання для «Временника». Що стосується другого оповідання (властиво картини з життя священика 1820—1840-х років) сподівався, що не буде таке довге, а властиво воно займе щонайменше 8—10 писаних аркушів. Скоротити неможливо, бо вийшло би дуже блідо, хоч і в поширеному вигляді не може надіятись, що сподобається читачам. Отже, чи не буде оповідання занадто довгим для «Временника»? Розсудіть. Але найважливіше те, що я не в стані закінчити його до кінця цього місяця, хоч і до середини оповідання добрався. Чи можливо Вам продовжити для мене термін до середини червня? Як лиш закінчу відразу листами відішлю. Якщо не можете так довго чекати, то дайте мені відповідь, а місце оповідання заповніть чимсь іншим. Я рахував своїм обов'язком попередити Вас, щоб не нарікали, що я Вас підвів.

Прийміть вирази істинної поваги, з якою завжди відносився до Вас

В. Хиляк.

(Від редакції «Временника»)

На цього листа відповіли ми (трохи запізно) і отримали відповідь, але вже за дорученням письменника, від вчителя в Літинії, що В. Хиляк небезпечно хворий і майже немає надії на його виздоровлення і не може бути мови про завершення останнього в його житті оповідання...

Незабаром прибула вістка, що Ієроніма Аноніма уже немає в живих.

ВОНИ Б ВІДЗНАЧИЛИ**100-ліття**

ТАРНОВИЧ Юліян — народився 2 січня 1903 року в с. Розстайне Ясельського повіту. Історик, публіцист, культурний діяч, редактор газети «Наш Лемко» (Львів).

Помер 28 вересня 1977 р. в м. Торонто (Канада).

СУХОРСЬКИЙ Петро — народився 13 липня 1903 року в с. Вілька Сяніцького повіту. Народний різьбяр, батько талановитого митця Андрія Сухорського.

Помер у 1968 р. на хуторі Почмайстрівка Підгаєцького району.

ШАЛАЙДА Дмитро — народився 8 листопада 1903 року в с. Балутянка Сяніцького повіту. Лемківський різьбяр по дереву.

Помер у 1947 р. в с. Гутисько Бережанського району.

90-ліття

ГИЖА Орест — народився 15 жовтня 1913 р. в с. Висова Горлицького повіту. Фольклорист і лікар.

Помер 19 лютого 1990 р. в м. Бережани.

80-ліття

КІТИК Василь — народився 11 квітня 1923, с. Мисцова Короснянського повіту. Видатний вчений-геолог, професор, член-кореспондент АН України.

Помер 24 липня, 1984 р. у м. Львові.

ЗЛИНСЬКИЙ Орест — народився 12 квітня 1923, с. Красна (Коростенка) Короснянського повіту. Учений-філолог, громадський діяч.

Помер 14 липня 1976 р. у Свиднику (Словаччина).

ОДРЕХІВСЬКИЙ Іван — народився 8 жовтня 1923, с. Вілька Сяніцького повіту. Народний лемківський різьбяр.

Помер у Львові у 1994 р.

о. Анатолій ДУДА

ВІТАЄМО ДОРОГОГО ЮВІЛЯРА

ООтцю-митрату Степану Дзюбині — 90 (11.XI.1913)

Ювілеї бувають різні: дуже важливі і менш важливі. До тих перших, без сумніву, належить 90-річний ювілей нашого великого приятеля, славного «Стовпа» української греко-католицької церкви в Польщі о. митрата Степана Дзюбини. Це визначний церковний і суспільний діяч в українському (зокрема лемківському) середовищі у Польщі, довголітній винятково відданий інтересам свого стада, духовний пастир.

о. Степан Дзюбина

Народився 11 листопада 1913 року в с. Гладишів Горлицького повіту на Лемківщині. П'ятилітнім хлопцем умів вже читати і мати записала його до школи. В дитячому віці захопився церковною відпавою. Від п'ятого класу навчався в Горлицькій польській гімназії, де разом з ним навчався майбутній лікар, фольклорист Орест Гижа. На формування його національної свідомості найбільший вплив мав Михайло Дудра, згодом відомий суспільний діяч у США.

Закінчивши у 1932 р. гімназію, С. Дзюбина поступив до греко-католицької семінарії в Перемишлі. Під час вакацій здійснював прогулки по Лемківщині. Побував у Риманові-Здрою, відвідавши Апостольського Адміністратора Лемківщини о. д-ра Василя Масцюха. 13 березня 1938 р. єпископом Йосафатом Коциловським висвячений на священника і призначений помічником пароха в Ждині. Тут розпочав активну працю на церковній і національній ниві, в чому досяг великих успіхів. Організував драматичний гурток, хор. У травні 1939 р. переїхав до Явірок, у найзахідніший закуток Лемківщини, де зустрів початок Другої світової війни.

Загроза з боку польських підпільних формувань змусила о. С. Дзюбину на початку 1942 р. переїхати до Злочького, де виявив активну участь у справі єднання лемків на ґрунті церковних і національних непорозумінь. У кінці 1942 р. переведений парохом до Криниці. Тут, у спорудженій ним каплиці, вів науку для учнів Української Учительської семінарії. В Криниці, криницької церкви, часто зустрічав маляра-лемка Никифора Дровняка. У 1943 р. арештований гестапо і переправлений у Ново-Санчівську тюрму. Але й після звільнення його не залишено в спокою. Боляче пережив виселення лемків у 1944—1947 роках. Весною 1947 р. арештований і вивезений до концтабору в Явожно, де в'язні піддавалися жорстоким тортурам, особливо під час «слідства», терпіли наругу, голод. 16 в'язнів було замучено. Звільнений у кінці грудня 1948 року.

У 1949—1957 рр. відправляв у латинському обряді, не припиняючи боротьби за відродження у Польщі, зокрема на Лемківщині, греко-католицької церкви. У 1949 р. став капеланом у Сестер Шариток у Варшаві та одночасно навчався у Варшавському Університеті.

На початку 50-х рр. виїхав у Слупськ, але отримав заборону на греко-католицькі відправи. Деяке полегшення наступило після 1956 року, коли було відкрито кілька церков. Отримав душпастирську працю в Битові і став єдиним греко-католицьким душпастирем у Кошалінському воєводстві. Отримав дозвіл на відправи у Білому Борі, Битові, Квасово, Лембарку, згодом в Кошаліні. Варте похвали завзяття, з яким о. Дзюбина боровся за права рідної церкви. Своім декретом від 10 вересня 1965 р. примас Польщі іменував о. Дзюбину каноніком-крилошанином греко-католицької капітули в Перемишлі. 7 січня 1976 р. папою Павлом VI іменованій капеланом з титулом Генеральним Вікарієм для греко-католиків Польщі та препозитом Перемиської греко-католицької капітули. Це сприяло його переїзду до Перемишля і отриманню парохії в Гребенному.

Постійно цікавився справою церкви на Лемківщині, зокрема в Криниці. Приємно відмітити, що Криницька церква, яка була перетворена на костел, недавно передана греко-католицькій громаді. Старанням о. декана М. Михайлишина споруджений новий гарний іконостас. У різний час о. С. Дзюбина зустрічався в церковних справах з патріархом Йосифом Сліпим, папою Іваном Павлом II, кардиналом Любачівським та іншими церковними достойниками.

Після урочистої відправи 30 липня 2000 р.
У центрі о. С. Дзюбина і о. А. Дуда

Нам дуже приємно, що о. митрат Степан Дзюбина постав перед нами як вельми поважний публіцист і письменник. Про це говорять численні його статті, проповіді і зокрема прекрасна книга спогадів, що вийшла у 1995 році у Варшаві українською мовою. Назва книги дуже зворушлива: «І стверди діло рук наших». Книга ця принесла авторові заслужену славу.

Як духовна особа, краянин о. Дзюбини, не можу не відзначити його благородних вчинків — кількаразового приїзду до Львова, щоби здійснити відправу в нашій Лемківській церкві. З великим хвилюванням і увагою прослухали численні лемки нашу спільну відправу 10 жовтня 1993 р. У Літургії взяв участь також о. Юліян Кравецький з Зиндранови. Наступні відправи здійснив о. митрат С. Дзюбина у нашій церкві під час «кермешу» — на свято Володимира і Ольги 28 липня 1996 р. і 30 липня 2000 року.

Отець Степан Дзюбина є яскравим прикладом служіння Всевишньому, сіячем Добра серед народу. Він — добрий Духовний Наставник для всіх лемків.

Щасливим довголіттям нехай наділить його Господь!

ПОЗДОРОВЛЯЄМО

з 80-літтям:

ПЕЦУХА Григорія — народився 23 січня 1923 р. в с. Фльоринка — різьбяр і скульптор. Живе у м. Закопане (Польща).

ЩЕРБУ ВАСИЛЯ — народився 19 травня 1923 р. в с. Свіржова Ясельського повіту. Працював у одній з філій зв'язку у Львові. Громадський діяч на ниві культури лемків.

75-літтям:

КИЩАКА Степана — народився 12 січня 1928 р. в с. Балутянка Сяницького повіту. Педагог і різьбяр по дереві. Живе у м. Львові.

АМБІЦЬКОГО Мирона — народився 18 лютого 1928 р. в с. Прусик Сяницького повіту. Скульптор. Живе у Львові.

КМЕТКА Ігоря — народився 22 лютого 1928 р. в с. Яблониця Короснянського повіту. Вчений-геодезист, суспільний діяч. Живе у м. Львові.

ЧУЧКУ Павла — народився 22 лютого 1928 р. в с. Баранинці Ужгородського району. Професор, дослідник культури лемків. Живе в Ужгороді.

ГОЛОВЧАКА Івана — народився 21 липня 1928 р. в с. Тилич Ново-Санчівського повіту. Поет. Живе в Івано-Франківську.

70-літтям:

БАЙКО Ніну — народилася 25 серпня 1933 р. в с. Яблониця Короснянського повіту. Співачка, народна артистка України. Живе у Києві.

МЕРДАКА Івана — народився 26 листопада 1933 р. в с. Райське Сяницького повіту. Скульптор і різьбяр. Живе у Тернополі.

65-літтям:

ОПАДАКА Івана — народився 27 червня 1938 року в с. Ожинна Ясельського повіту. Суспільний діяч, фотограф. Живе у м. Самборі.

50-літтям:

БАРНУ Володимира — народився 2 червня 1953 р. в с. Товсте на Тернопільщині (батьки з Лемківщини). Поет, журналіст. Живе у Тернополі.

Щерба Василь

Іван Опалак

НАРОДНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВЩИНИ

Іван КРАСОВСЬКИЙ

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ ПІВНІЧНИХ СХИЛІВ ЗАХІДНИХ КАРПАТ. (XX ст.)

Провідним багатством, яке визначає економічний, політичний, ідеологічний, моральний рівень народу є його культура. Культурний рівень визначає місце людей серед інших народів планети.

Культура (лат. *cultura* — виховання, освіта, розвиток) — сукупність практичних матеріальних і духовних надбань, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної та духовної діяльності.

Всі матеріальні цінності (засоби виробництва, сполучення та зв'язку, створені людиною побутові цінності тощо) становлять матеріальну культуру суспільства. На кожному етапі історичного розвитку матеріальна культура відбиває рівень і характер продуктивних сил суспільства.

Досягнення в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури та інших галузей духовної діяльності суспільства є його духовною культурою. Духовна культура відбиває рівень інтелектуального, морально-етичного, естетичного та соціального розвитку суспільства.

Матеріальною основою культури є спосіб виробництва матеріальних благ. Рівень духовної культури визначається рівнем розвитку суспільства, станом матеріального виробництва. Духовна діяльність людей у свою чергу впливає на розвиток продуктивних сил суспільства. Розвиток культури являє собою поступальний рух по шляху історичного прогресу. Кожній суспільній формації відповідає своя культура. Кожна нова суспільна формація використовує культурні досягнення попередньої, успадковує і опановує їх для створення своєї культури. Предметом дослідження і аналізу для цієї праці є матеріальна культура лемків.

***

Перші відомості про матеріальну культуру лемків знаходимо в друкованих працях початку XIX ст. Спеціальні етнографічні дослідження з'явилися в 40-х рр. XIX ст. і належать членам літературного гуртка «Руська Трійця» Іванові Вагилевичу та Якову Головацькому, які подали цінну характеристику народного одягу лемків першої половини XIX ст.

Поважним вкладом у дослідження матеріальної культури лемків середини XIX ст. була праця Олекси Торонського «Русини — лемки» (1860). Автор походив з села Завадка Риманівська (Сяніччина), знав історію і побут лемків. Він уперше описав форми господарювання, подав характеристику землеробства і тваринництва, народного одягу. Але його праця охоплює питання культури лемків лише східної частини північної Лемківщини.

У другій половині XIX ст. побутом лемків зацікавилися західно-слов'янські дослідники. Одним з перших дослідників матеріальної культури лемків був польський учений Вінценти Поль. Присвятив увагу розташуванню сіл, способів хатнього будівництва, подав характеристику одягу лемків, відзначив відгодівлю рогатої худоби, зокрема овець. З народних промыслів назвав обробку дерева і ткацтво.

Різні сторони матеріальної культури лемків, зокрема розташування сіл, форми сільського будівництва досліджували також інші польські етнографи Хилінський, С. Удзеля, І. Коперніцький. Цінними є матеріали Оскара Кольберга, зібрані ним у результаті кількох експедицій на Лемківщину. Дослідження польських авторів є безумовно цінними, але вони присвячені окремим аспектам культури, поодиноким селам.

Дуже часто їхні твердження носять поверховий, суб'єктивний характер. Недоліком тогочасних праць була тенденція розглядати історію та культуру лемків ізольовано від історії та культури українського народу.

Лемківською проблемою зайнялася також Етнографічна комісія при Науковому Товаристві імені Т. Шевченка у Львові, створена на початку XX ст. з ініціативи І. Франка, якого увагу захопила і Лемківщина. У звіті про наукову експедицію на західну Бойківщину у 1904 р. І. Франко писав: «Лемки заселяють більшу частину західних гір... Ця стійка історично і етнографічно група досі залишається загадкою. Повне дослідження її території є постійною вимогою етнографічної науки».

У 1906 р. на Лемківщині працювала наукова експедиція під керівництвом відомого вченого — етнографа Федора Вовка. Зібрано цінну колекцію (понад 100) пам'яток народного побуту (здебільшого саморобного одягу), які, за

твердженням вченого є невід'ємною часткою всеукраїнської культури і свідченням приналежності лемків до українського народу. Шкода, що безцінна колекція згаданих пам'яток культури лемків зберігається у фондах Етнографічного музею м. Санкт-Петербурга.

Від початку 30-х рр. ХХ ст. з середовища польських карпатознавців виділяється згодом знаний лемкознавець Роман Рейнфусс. Початково звернув увагу на вівчарство, обробку вовни і волокна. Згодом зацікавився проблемою народного будівництва та іншими сторонами матеріальної культури лемків.

У 1941 р. лемківський публіцист Юліан Тарнович видав у Кракові працю про культуру лемків — «Матеріальна культура Лемківщини». У 1972 р. в м. Торонто (Канада) з'явилося друге видання цієї книжки.

Праця над дослідженням і вивченням культури лемків у Польщі зосереджена головним чином у Сяніцькому музеї народного будівництва, де створена окрема лемківська зона, видаються етнографічні «зошити» — «Materialy Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku», в яких багато уваги присвячується питанням культури лемків. Помітну роботу в цьому питанні здійснює Етнографічний Парк (скансен) у Новому Санчі та Музей Лемківської Культури в селі Зиндранова поблизу Дуклі.

Після Другої світової війни зросло зацікавлення історією і культурою мешканців Західних Карпат у середовищі науковців України. Розгорнули дослідницьку працю відділи Інституту Мистецтвознавства, Фольклору та Етнографії АН України у Львові. Пожвавилася вивчення культурних надбань лемків колективами музеїв народної архітектури і побуту в Києві, Львові, Ужгороді.

Доцільно відзначити, що авторами більш ґрунтовних праць про матеріальну культуру лемків, які увійшли до збірника «Лемківщина» (ч. І і ІІ), Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1988 є «Матеріальна культура лемків» (Південь) Миколи Мушинки і «Матеріальна культура лемків» (Північ) — автора цієї праці.

В цілому матеріальну культуру лемків складають такі розділи:

І. Рільниче господарство (рільництво, традиційні рільничі знаряддя, засоби пересування);

ІІ. Ловецтво, риболовля, бджільництво;

ІІІ. Народні промисли (вівчарство і обробка вовни, обробка волокна льону і конопель, виробництво олії, обробка дерева, обробка каменю, виріб дьогтю і промислової мазі);

ІV. Сільське будівництво (забудова села і садиби, поза садибне будівництво);

V. Традиційний одяг (жіночий, чоловічий).

І. РІЛЬНИЧЕ ГОСПОДАРСТВО

Рільництво

Рільництво на Лемківщині, правдоподібно, не має такої давньої історії, як землеробство у інших східних слов'ян, яке в часи Київської Русі було провідною галуззю господарства. У західних Карпатах відсутні сліди вживання рала — давнього знаряддя обробітку землі слов'янами. Якби в західних Карпатах використовували рало, то безперечно в умовах природної ізоляції Карпат і застою в розвитку господарства його залишки повинні були зберегтися. Або ж рало виявилось зовсім невідповідним знаряддям для обробітку кам'янистого гірського ґрунту і тут воно не знайшло застосування, або землеробство, як основна галузь селянського господарства, розвинулося у західних Карпатах порівняно пізніше, коли вже у східних слов'ян повсюдно увійшов у побут плуг. Умови західних Карпат сприяли розвитку тваринництва, поруч з яким існував обробіток ручним способом невеликих присадибних ділянок землі.

Ґрунти Карпат і Прикарпаття характерні надмірною кислотністю. З точки погляду потенційної родючості, що визначається сукупністю засвоюваних рослинами живильних органічних речовин, ґрунти західних Карпат (північних їх схилів) відзначаються бідністю, недоступні для обробітку.

Характеристику ґрунтів сіл північних схилів західних Карпат подали поземельні комісії для визначення родючості ґрунтів у кінці ХVІІІ ст. (Див. Йосифінська метрика 1785—1788 рр. Центральний державний історичний Архів у Львові, фонд 19).

Наприклад, ґрунти селян с. Вислочок складала на той час чотири ниви: І Огороди — 20 моргів «дуже поганої якості, що надаються хіба лише на пасовисько»; ІІ Половець — 367 моргів — «глинка червона з піском і каменем вапнистим, на схилі гори. Якщо і вдасться обробити якийсь кусок, то при повені все знесе вода у потік»; ІІІ Губин — теж поганої якості. Більша частина ниви використовується під пасовисько»; ІV Розтоки — подібна характеристика.

Або взяти село Дошно, яке займало значно краще географічне положення від Вислічка. Земля тут ділилася на три ниви: Огороди — «поганої якості на скалистому підгір'ї, де жодних ґрядок немає, хіба деревина й трава росте»; Вигонисько — де «глина червона з каменем змішана, від хат у малих кусках оброблювана»; Губин — нерівна лісиста місцевість що використовувалась в основному як пасовисько.

Як бачимо, гірські ґрунти не надаються для вирощування зернових культур крім вівса і ячменю та малої кількості жита, що видно з таблиці, складеної для окремих сіл за даними Йосифінської метрики на три роки (сівозмін):

І. Рільниче господарство

Бодаки	господарств 28,	моргів 108,	жита 93,	ячменю 226,	вівса 407
Граб	76	1319	398	961	373
Домно	90	618	382	579	2549
Балутянка	31	421	171	205	1945
Команча	84	1081	1099	1221	4458
Зиндранова	99	1038	99	366	5418
Вислочок	108	1494	—	1178	7935
Висова	24	1117	—	957	784
Дальова	74	766	—	324	4041
Кам'янка	31	550	—	427	584
	745	9512	2342	6445	39904

Всього селяни згаданих сіл протягом сівозміни (трьох років) збирали 48691 центнерів зернових. З цієї кількості приблизно 80 проц. вівса і лише 5 проц. жита. На кожну людину середньому припадало 65 ц зерна на три роки, або трохи більше 20 ц щорічно. При цьому лише жито і ячмінь використовувалися на їжу, а овес в основному йшов на корм для коней і овець.

З другого боку, якщо виходити з того, що 745 родин мали 9,5 тис. моргів, то на одну родину припадало в середньому біля 5 га землі. Слід враховувати, що 5,1 проц. заможних селян мали по 15—30 га землі, а тому основна маса селянства залишалася малоземельною, без необхідної матеріальної бази.

Хоч стан сільськогосподарської техніки був надзвичайно відсталим, все ж приватна власність на землю стимулювала селянина до удосконалювання землеробської техніки і до інтенсивної праці. Але розвиток землеробства гальмувався повинністю високого чиншу, який сплачували селяни дідичам. Таким же важким залишалося становище селян після скасування панщини у 1848 році.

Безземелля і малоземелля селянства спричинилося до необхідності викорчовування лісів і чагарників. До Другої світової війни збереглася давня вогняно-вирубна система землеробства, поєднана з випалюванням ділянок, порослих корчами, деревами. Селяни вирубували дерева, викорчовували пеньки, осінню спалювали сухе галуззя, корчі, а попіл розкидали по всій ділянці. Тому ділянку називали випалениськом, пасікою або новизною. Землю скопували мотиками, очищали від решти коренів і каменів. Засівали ділянку вівсом, іноді ярим житом, або засаджували картоплею. Через два роки ділянку залишали під пасовисько, а ще через 4—5 років повторювали випалювання.

У селах Поляни, Мшана, Тильова (Короснянщина) на випалениськах сіяли спеціальний сорт гречки (татарка), що надавалася лише на муку, з якої випікали хліб. Після татарки сіяли овес, а потім закидали ділянку на кілька років для повторного випалювання. Цей давній спосіб обробітку землі є однією з форм двопільної системи.

При двопільній системі одна частина ріллі обробляється, друга залишається перелогом (угором). Наступного року переліг переорювали, а ділянка з якої зібрано врожай залишалася перелогом. Чергування не завжди носило стійкий характер і залежало від розвитку землеробської техніки, агрономічних знань. Наприклад, у с. Висова з 1117 моргів ріллі без угорювання оброблювалося всього 17 моргів, що четвертий рік угорувалося 169, а що третій рік — 932 морги. За рахунок перелогів усталювалася також трипільна система. Але селяни повністю її не дотримувалися, іноді сіяли на ниві одну і ту ж культуру кілька разів підряд, аж поки вона перестала родити.

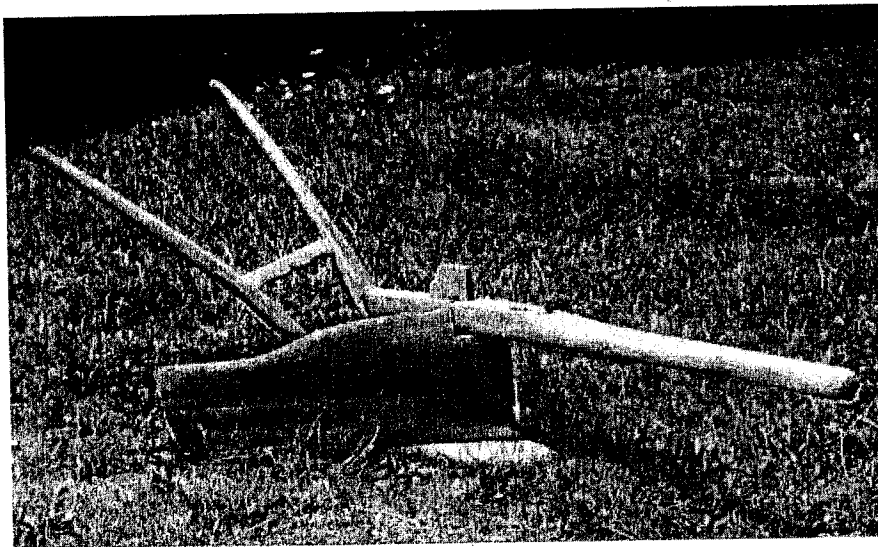
При трипільній системі селянські поля ділилися на три умовні частини: одна — під озиме жито, друга — під ярі культури, третя — залишалася перелогом і використовувалася як пасовисько. Наступного року ділянка з під озимого жита використовувалася на ярі культури, переліг — під озиме жито, а ділянка, на якій були ярі культури, залишалась перелогом.

Чергування визначалося досвідом чи особистим міркуванням селянина. Не рідко на угориську садили картоплю, на другий рік сіяли ячмінь, на третій овес або жито з конюшиною. Обробіток гірської землі вимагав великих затрат тяглової і людської сили, а праця залишалася непродуктивною.

ТРАДИЦІЙНІ РІЛЬНИЧІ ЗНАРЯДДЯ

Традиційним орним знаряддям лемків треба вважати дерев'яний плуг з прямим гряділем, переставною полицею. Саме такий був пристосований до роботи в горах.

Дерев'яний плуг використовувався на Лемківщині як основне знаряддя оранки майже до кінця XIX ст. Він складався з чотирьох головних частин: полоза (або стріли), дошки (полиці) чепіг та гряділя. Всі частини були виготовлені з твердого дерева (дуб, граб, ясен), скріплені дерев'яними клинцями. Нерідко чепіги та гряділь були змайстровані з одного куска, з використанням для чепіг (ручок) природного розгалуження. З допомогою гряділя плуг з'єднувався з дерев'яною колішною (колічка), в склад якої

Давній дерев'яний лемківський плуг у Сяніцькому музеї-скансені (Польща)

входили вісь з берцем, колісця з гнучого ялівцю, ясеновими спицями і голівкою, поріжок з жолобцем посередині, на якому спирався гряділь, підойма (підпірка) для регулювання глибини оранки підйоманням або спусканням гряділя. Лемківський дерев'яний плуг середини XIX ст. зберігався до 1944 р. у музеї «Лемківщина» в Сяноці.

Поруч з дерев'яним плугом уже на початку XIX ст. на Лемківщині зустрічався більш удосконалений плуг, в якому головні робочі частини — леміш і чересло — замінювалися залізними. Наприклад, у 1807 р. мешканці с. Устя Руське подали до уряду в Яслі скаргу на панських економів, які насильно відібрали селянам Теодорові Маскуничеві, Василеві Бодакові та Петрові Бодакові плужні заліза при оранці випалениська. Дерев'яний плуг з залізними робочими частинами домінував на Лемківщині до середини XX ст.

Що стосується конструкції робочої частини, то обидва полози, лівий (напільний) і правий (орний) з'єднувалися залісною поперечкою. У верхній частині до правого прикріплювався гряділь з чепігами. Спереду кінці полозів з'єднувалися, і на правий прикріплювався леміш. Кінці полозів ззаду дещо виступали, утворюючи так звану п'ятку. На передньому кінці гряділя просверлювали 5—8 круглих наскрізних отворів для сворня (льоника). При

потребі регулювання глибини оранки гряділь пересувався на проміжку колішні і закріплювався з допомогою льоника і кільця підойми. У кінці XIX ст. була удосконалена також колішня — тяглова частина плуга. Дерев'яні деталі були здебільша замінені залізними. На дерев'яні коліщата накладалися залізні окуття (ряпки), окувалися голівки, вводилася залізна конструкція сполучення колішні з орчиком.

Поряд з тягловим знаряддям лемки застосовували у XIX—XX ст. і ручні знаряддя обробітку землі. Це мотика з лопатоподібною робочою частиною і масивним обухом. Такої форми мотика була поширена в найбільш гористій частині Лемківщини. Вона краще надавалася до глибокого копання землі і розбивання грудок важким обухом. В центральній і східній частинах Лемківщини вживано мотики (сапи) з широкою робочою частиною (лезом) овальної форми. Лезо було під кутом 45° відносно держака.

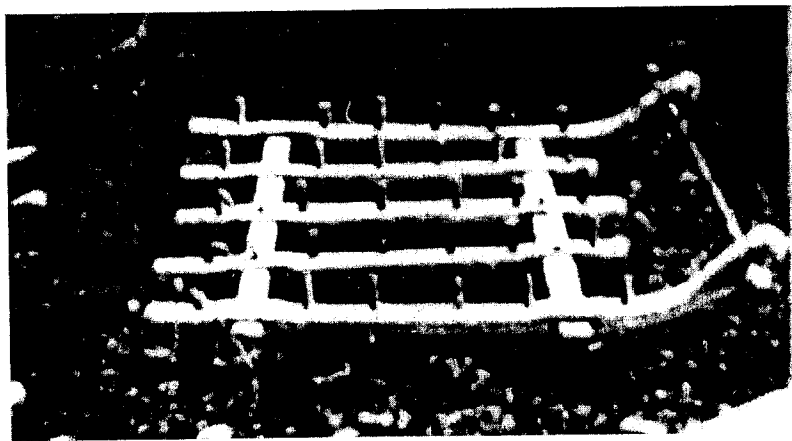
Не менш давнім знаряддям була лопата (заступ). Найдавнішим його варіантом було суцільно дерев'яне знаряддя. Найбільш поширеною у XVIII—XIX ст. була дерев'яна лопата з залізним окуттям — насадом ковальської роботи. Використовувалася для скопування присадибних ділянок, копання ям. Назву «лопата» мало також лопатоподібне дерев'яне знаряддя саджати хліб до печі, а також дерев'яне знаряддя для згортання гною в стайні.

При обробці землі велику роль відігравала борона. Вона застосовувалася для двох основних робіт: розпушування ріллі та видирання бур'янів перед посівом (скородіння) і закривання насіння посіву (волочиння).

На Лемківщині борона пройшла кілька етапів розвитку, вдосконалення. Найдавнішим знаряддям, що виконувало функцію борони був зрізаний гіллястий терен, що його волочили по ріллі. У с. Мащина Мала Горлицького повіту ще у 30-их рр. XIX ст. за традицією замість борін використовували відповідно підчищений корч тернини. Для надання таким «боронам» потрібної ваги на терен клали і прив'язували камінь. Часто зв'язували два або й більше кущів тернини.

У першій половині XIX ст. вживалася брускова борона, в якій рама і зуби вироблялися з твердих порід дерева. Така борона 40-х рр. XIX ст. з с. Луків зберігалася до 1945 р. у музеї «Лемківщина» в Сяноці.

Дальше вдосконалення борони проявилася з середини XIX ст. заміною дерев'яних зубів залізними, не змінюючи конструкції самої борони. Рами борін були прямі і лише в поодиноких гірських селах спереду рама підогнута до верху (санкувата форма), щоб не зачіпати нерівного ґрунту.

Борона XIX ст. зі с. Лупків

Борона найбільш поширеного типу складалася з 4—6 однакової довжини дерев'яних брусків (білі, бильці), в отвори яких були пропущені дві дерев'яні планки (глиці, дощечки) що у місцях схрещення з брусками скріплювалися дерев'яними кілками (тиблями), утворюючи раму. На кожному брусі просверлювали або видовбували 6-8 отворів на зуби. Таким чином у борони було 24—48 зубів. При праці використовувалися дві з'єднані борони, задня менша з чотирьох білів по шість зубів. Але розміри борін не стали і залежали від тягової сили. З'єднувалися борони за допомогою двох обручок і льоника-стрижня. Віддаль між боронами була приблизно 50 см. До тягла (орчика) передня борона чіплялася за риг, щоб рухалася кутом уперед.

Для розпушування землі на присадибній ділянці, вигортання з ґрунту каміння і коріння бур'янів вживалися залізні, ковальської роботи граблі з дерев'яною ручкою (граблиськом).

Зміни і удосконалення були незначні і не спричинились до появи знарядь, які б докорінно вплинули на піднесення продуктивності праці. Розвиток продуктивних сил в гірських умовах був занадто повільним, можливості для розвитку сільськогосподарських знарядь обробітку ґрунту — дуже обмежені.

Найдавнішим знаряддям збирання колоскових у всіх землеробських народів був серп, який сягає початків землеробства. У XVIII—XIX ст. мешканці західних Карпат вживали беззубих серпів ковальської роботи, а тому форми серпів відзначалися локальними особливостями. У музеї-садибі с. Зиндранова (Польща) серед пам'яток матеріальної культури лемків

зберігається серп початку XIX ст. з хати Михайла Мацка, виготовлений місцевим ковалем.

Серп XIX ст. фабричного виготовлення мав форму більш круглу. Зубчатий ніж вправлявся з у точену дерев'яну ручку. Поруч з ним поширювався і круто вигнутий від середини ножа малий серп (довжина ножа 31 см, ручки — 13,5 см, віддаль від кінця ножа до ручки — 22 см). Подекуди його називають косачок. Таким серпом зручно зрізувати траву, бур'яни, хоч жали ним також зернові культури. Поруч з фабричним серпом подекуди в центральній Лемківщині у кінці XIX — початку XX ст. виготовляли хатнім способом серпи з старих кіс, без зубців, що їх клепали як косу.

Досконалішим від серпа і продуктивнішим знаряддям збирання врожаю була коса. У XVIII—першій половині XIX ст. в західних Карпатах використовувалися коси ковальської роботи. Така коса початку XIX ст. з хати Івана Байка зберігається у музеї — садибі с. Зиндранова на Лемківщині. Це давнє знаряддя праці в значній мірі відрізняється від пізнішої фабричної коси. Її товщина 0,7 см, вага — 980 гр. (фабрична — 350 гр.), значно коротша від фабричної.

Крім самої коси до виробничого комплексу входили: кісся, грабки, інструменти для гостріння коси, що їх виготовляли самі селяни. Дерев'яне кісся, пряме, внизу заокруглене, щоби вигідно було його держати, довжиною дорівнювало висоті косаря. Ручка (для правої руки) вправлялася на рівні пояса. У верхній частині кісся сполучали з косяю при допомозі залізного кільця (наперстка) і дерев'яного клинця.

Особливе значення мали інструменти для гострення коси: у центральній і східній Лемківщині, як правило, клепали лезо на поверхні рівної, квадратної форми, залізній бабці (наковальні), яку тоншою ніжкою вбивали у колоду (кубицю). Вздовж леза коси завдавалися удари гострим боком молотка — клепача. На західній Лемківщині частіше зустрічалася бабка вужша з поверхнею заостреної форми. На кант клали косу, протягали її лезом поздовж канту бабки, ударяючи рівним боком молотка. Наклепану косу під час використання періодично гострили (проводячи з обох боків по лезу) виготовленим з дрібного пісковика бруском (осевкою). Брусок зберігався у дерев'яній, нерідко прикрашеній різьбленим рослинним орнаментом кушці (козівці), зачепленій гачком на пояс. В кушку наливалася (до половини) вода для змочування бруска.

Для заграбування соломи і підбирання колосків використовувалися граблі. Валок, і зокрема зубці, виготовлялися з твердого дерева. Довжина валка доходила одного метра. На грабліще (ручку) підбиралася рівна жердка, що в грубшому

кінці розколювалася на вилку (також використовувалася природня вилка).

Для згортання і громадження сіна, скиртування снопів, їх переносу і подавання на віз та горище використовувались дерев'яні (дворогі, рідше трирогі) вила з природнім розгалуженням. На початку ХХ ст. уживали залізні дворогі вила з дерев'яним держакком. Різновидність знарядь такої ж назви (багаторогі) використовувалася для викидання зі стайні і накидання на віз чи сані гною.

Найпростішим і найпопулярнішим знаряддям обмолоту був ціп (ціпи), що складався з держака (ціпильні) та бича (бияка). Довжина держака 150—220 см, бича — до 1 м залежно від зросту молотильника.

Найдавнішим ціпом був т. зв. безкапичний ціп, коли ціпильня з бияком (прості, валькуватої форми) єдналися простим зв'язуванням через просверлені отвори. Такий ціп був невідгідний, бо зв'язка швидко рвалася. У ХІХ ст. знаряддя було удосконалено. Ціпильня (з легкого дерева — ліщини) поєднувалася з бияком (з твердого дерева — корінь дуба, парений дуб, акація) з допомогою двох, вигнутих з ялівцю накладок — капиць. На кінцях ціпильні і бияка нарізували каблучок — подвійне або потрійне округле заглиблення (по колу), поверх накладали капиці і перем'якували на заглибинах ремінем. Капиці вільно оберталося, але не спадали. У петлі (вуха) капиць просувався ремінець із шкіри — сирівця, що зв'язував ціпильню з бияком. Форми головки — каблучка ціпильні і бияка завжди була критерієм технічної досконалості ціпа, чим лемки безумовно випередили своїх сусідів.

У 30-х рр. ХХ ст. появились на Лемківщині ручні молотильні машини, що їх завозили з Австрії і Чехословаччини. Напередодні Другої світової війни поодинокі багатші селяни виготовляли саморобні кірати — приспособлення для обертання молотарки з допомогою тяглової сили (коля).

Зерно у ХІХ ст. чистили примітивним способом. Обмолочене зерно зі сміттям і половиною набирали дерев'яною шуфлею — віялкою і кидали у протилежний кут баїща. Чисте зерно (важке) відлітало даліше, а легкі половина і сміття осідали поблизу. Віяли також на вітрі: засмічене зерно набирали віялкою і повільно сипали згори вниз. Зерно падало тут же, а половику вітер відносив оподаль. В кінці ХІХ ст. у побут лемківських селян входять саморобні механізовані та фабричні віялки — млинки. Очищене зерно вимірювали дерев'яною посудиною — міркою, яка вміщала 16 літрів (чотири горці по 4 літри). Зерно зсипали до дерев'яних скринь — сусіків, які зберігалися в снігах або окремих невеликих сипанцях (шпихлірах).

Сільськогосподарську продукцію (головно зерно) лемки переробляли самостійно, при допомозі ними ж виготовлених інструментів. У кожній садибі

знаходилися саморобні знаряддя для товчення зерна на кашу (ступи) і перемелювання (жорна).

Для виготовлення корпусу ступи використовувалася дубова, ясенева чи букова колода, яку розколювали поздовжньо на дві рівні частини. Осередок видовбували, а частини з'єднувались і скріплювались двома обручами. Дно вбивалось з іншого куска дерева (твердого). Головним робочим елементом був товкач (головач). Це півтораметровий очищений рівний стовпець перехресною угорі ручкою, внизу «підкований» грубими цвяхами, змочене водою зерно (ячмінь чи оркш) товкли головачем, перемішуючи, поки повністю очищалося від луски.

Давнім знаряддям мелення зерна були жорна. Основна частина жорен — це два округлі камені діаметром 50—60 см., грубі на 10—15 см. З них нижній нерухомий вправлений у дерев'яну основу з видовбаним ложем. Верхній обертася навколо дерев'яного або залізного (ХХ ст.) стрижня, званого веретено. Стрижень опирався на рухому підйому з дерев'яною ручкою регулювати якість помолу. Основа жорен була на чотирьох ніжках. справа від каменю було округле заглиблення на зерно, зване ступка, спереду отвір, з якого сипалась мука у підставлену на стільчику посуду. На краях верхнього каменя робили два округлі заглиблення для нижнього кінця жердки-жорнівки, з допомогою якої оберталося камінь. Верхній кінець жорнівки входив у отвір виступаючої зі стіни дощечки. В центрі верхнього каменя видовбувався наскрізний отвір, у який кидалось зерно.

Певним прогресом у сільськогосподарському виробництві лемків була поява у другій половині ХІХ ст. вітряних млинів (вітряків) малої форми. Механізм їх діяв на принципі жорен з тою різницею, що верхній камінь обертася силою вітру.

Для різання соломи на корм худобі в ХІХ ст. використовувалась примітивна саморобна січкаря. Стара коса прикріплювалась до виступу стільця зі скринькою. Лівою рукою підсувалась солома під різак, правою орудували різакком. В кінці ХІХ ст. такі січкаряні використовувались для обрізування сніпків (кичок) при покритті дахів. На початку ХХ ст. увійшли в побут фабричні січкаряні зі сталевими різакками на круглому бубні, зубатими трибами для придавлювання і підштовхування соломи.

ЗАСОБИ ПЕРЕСУВАННЯ

Віз. У кожному лемківському господарстві обов'язково були засоби пересування — віз, а на зиму — сані. До воза спрягають коней, волів, зрідка корів. Вози були двоякого призначення: тяжкий (лісовий) для перевозки дерева

з лісу і легкий (драбиняк) для польових робіт і інших виїздів. За принципом технічного укладу різниці між ними лише та, що у важкого воза сильніші робочі деталі, зокрема осі. Віз складається з передньої і задньої теліги, кожна з них з осі двох коліс, передня ще має дишель, сницці, обертен з кланицями та підойму. Дишель прикріплений грубим кінцем між сниццями, зв'язаний обручами-рафками, часто декоративно відзначованими. Сницці у долішньому кінці мають прикріплену дротом поперечку, на ній опирається свора задньої теліги. Колесо складає голова (центральна основа), до якої випускаються 8-12 сприх з 6-ма баграми. Легкий візок має колеса з 8-10 сприхами, тяжкий мусить мати 12, бо інакше не видержить тягару. Голова колеса обкована обручами-рафками, у середину вставлені залізні букші, щоб забезпечити колесо від швидкого стирання. Вісь дерев'яна або залізна. Над основою осі вставлений обертен (рухомий) з двома кланицями, злучений з віссю свірнем (залізним). Кінець дишла має залізне окуття добре приєднане до дишла, щоб кінські нашельники не зітали з дишла.

Задня теліга має теж два колеса подібні до коліс передньої. Тут верхня накладка на осі нерухома (задній обертен). Кланиці (підкульки) зв'язані залізними люшнями з кінцями осі, а колесо обертається між люшнею і кланицею. На кінці кожної осі просвердлений отвір, в який вкладається льоник, що не випускає колесо. Передня вісь злучена з задньою сворою.

Таким возом можна їхати у ліс по дрова. Якщо покласти поздовжню на осях дошку збоку вузькі драбинки і плетений півкішок, то віз надається до виїзду з товаром у місто. Коли замість вузьких покласти широкі драбини, то таким „драбиняком” привозять снопи або ж сіно. Коней запрягають посторонками до орчиків (на пару коней орчики лучить „вага”), волів — у дерев'яне ярмо.

Подекуди багатші селяни мають вози з залізними осями. Але такі вози не вигідні на кам'янистих дорогах, бо віз тиркоче і дуже трясеться. Як правило на легкі виїзди до міста чи угості їдуть легким возом з гарними білими драбинками і півкішками. При завезенні снопів їх на возі притискають довгим дрючком (павуз, рубель).

Сані. Зимою їздять до лісу важкими великими саньми. До легкої роботи та виїзду використовують легкі заперисті санки.

Лісові сані складаються з таких частин: саниць (копаниць), шести страмів, двох насадів, одного обертня, дишла. До воження довгого дерева додають ще пару волоків (волошні, волоки). Заперисті санки мають теж одну пару саниць, чотири страми, дві листви, передній щитик, боки, дно, операло, цебто

задній щитик і дишель (збоку — на одного коня, посередині — на пару коней). Задній щитик подекуди дуже майстерно різьблений гарним рослинним орнаментом.

II. ЛОВЕЦТВО (МИСЛИВСТВО), РИБОЛОВЛЯ, БДЖІЛЬНИЦТВО

Ловецтво (мисливство)

У лісах Лемківщини в XIX — поч. XX ст. жили дикі тварини: серни, зайці, дики, олені, лиси, рідше зустрічався ведмідь і вовк. Також водилося птаство.

В давніших часах лемки мали право ловити звірину, але четвертину здобутого змушені були віддавати власникові лісів. Люди копали у лісі вовчі ями глибиною 4 м. маскували їх зеленню та заганяли там вовків і вбивали. Будували також дерев'яні колиби, де заганяли оленів та іншу дичину. Малих тварин (зайців, лисів, куниць) ловили до дерев'яних скриньок-пасток, що замикала свої дверці, як лиш вступила там тварина за поживою. Дверці пастки обтяжені каменями і замкнена тварина не може їх відчинити.

Робили у ковалів також залізні пастки, якими ловили лисів і куниць. Це два залізні обручі з пружиною, до яких прикріплена приманка, якщо тварина доторкнеться приманки, з „язичка” зіскакує пружина, а обручі силою тиснення ловлять тварину за голову чи ноги.

На серни і оленів заставляли петлі (силки) на висоті голови звірини, причеплені до дерева. Серна ловиться за шию і як правило, гине. Але за цей спосіб ловів влада суворо карала.

Ловили і птахів на силки з кінського волосіння. Але це дуже рідке явище, бо самі ж лемки оберігають птахів як помічників селянина у знищенні різних шкідників.

Риболовля. У річках Лемківщини — Сян з Ославою і Солинкою, Вислік з Табою і Яселкою, Вислока, Біла, Камениця, Ропа, Попрад і Дунаєць водилися різні риби: дуньки (кусениці), маруни (мерени, меренки), яльці (яльчики), окуні, червуги, оклеї, карасі, головачі, щуки, коропа, болені, следзі, лини, в'юни (піскури), угри, пструти (форель), ментуси. У всіх гірських річках живе пструг, у намулистих річках — раки.

В сітки або руками парубки вміли ловити навіть найзвиннішу рибу. Сітки є різні. Звичайні сітки вживають у каламутній воді.

Сіть плетуть з конопляних шнурків, обтяжують її валком, щоб спадала на дно. На двох малих лодках рибакі простягають сіть, потім затагають її з рибою аж до берега.

Черпаки — чотиригранна сітка, що її прикріплюють на двох схрещених палках прив'язаних до довгого держака. Черпак є великий, малий, поздовжній. Його занурюють у воду і підтягають з рибою. Черпак поздовжній (з матнею) звисає униз і творить мішок, куди зсипається риба з цілої сітки. Великим черпаком (держак до 5 м) ловлять рибу з човна, малим (з довгим держаком) — з берега.

Бігун — це 4-6 м довжини сітка на двох держаках (нашторц), широка 1,5 м. Знизу зігнутий, берегами зшитий. Прив'язані внизу тягарці з олова тримають сіть на дні ріки. Два рибалки в лодках тягнуть сіть по дну ріки та стукають кованим дрючком по дні. Ловлять рибу в глибоких водах. Такою ж сіткою, але меншою є бігунець. Ним ловлять рибу в найбистріших водах.

Стойова шофата — сітка, якою ловлять рибу, стоячи у воді. Два дерев'яні держаки утворюють вилку у формі „X”. До долішніх вилок причеплена сітка-основа, що угорі звужується. Кінець сітки творить гніздо (кіш), що його придержує рибалка ногами. Рамена горішніх вилок нерівні, довше рамя тримає рибалка, коротше пускає вільно по воді.

Під'їздова шофата (плахтинка) подібна до стойової, але не має коша. Рибу ловлять з лодки у давніх річищах, засмічених різним пруттям. Двоє рибаків бродять по воді, держать і притискають до дна дрючок від плахтинки, а другим держаком наганяють рибу до сітки.

Лозовий кіш — плетений з лози. До них заманюють рибу хлібом, тістом, або кіш-вінцьорок може бути сітковий. П'ять прутів ліщини зв'язують в одному кінці усередину вставляють чотири круглі облучки з ялиці чи смереки, поверх натягають сітку. Усередині сітки зроблене гирло, прив'язане до третьої від кінця облучки. Сітка добре натягнена. В середині прив'язують макух з льону чи конопель, вінцьорок кладуть на дно ріки, прив'язаний до його кінця камінь тримає його у воді. Також на шнурку прив'язують поплавець. Риба запливає гирлом, але назад не може виплисти.

Інший спосіб ловити рибу на вудку, ґрунтівку або вудицю.

Переважають діти ловлять на вудку, що її купують готову, або куплений гачок прив'язують до нитки, вище дочіпляють кульку з олова, щоб гачок з приманкою занурився у воду. Але щоби не загруз на дні на відповідній висоті до нитки зачіпляють рухомий поплавок (гусяче перо чи кусок кори). Коли заколишеться поплавок — риба клонула.

Ґрунтівка — міцна з подвійним гачком вудка без поплавка. Кусок олова утримує вудку на місці — на ґрунті. Для приманки вживають хрущів, польових коників, черв'яків, дрібну рибу.

Вудиця — до 20 м. довгий шнур, на який у віддалі 1-2 м. почеплені гачки з приманкою як на ґрунтівку. Закладають на ніч поперек ріки, прив'язуючи кінці шнура до каменів на обох берегах. Ловити рибу на вудицю заборонено.

Вістка. З гострими, зубцями, ніби вила з держаком. Ловлять рибу уночі до світла каганця або смолоскипів. За допомогою світла вишукують рибу на дні річки і вбивають. Ловля ця заборонена. Із світлом ловлять також рибу шофатами — страшидлом. Одна частина рибалок згори ріки іде зі світлом і полощить та заганяє рибу до шофат рибалок, які стоять унизу ріки.

Інші способи. Давніше ловили на ліски. Це плетена з лозини, або лісових прутів заставка під штучно спорудженим на річці водопадом. Вночі до заставки падає риба. Течія води в лісці сильна і не випускає рибу угору.

Цікаві, але заборонені, способи ловити рибу на отруту. Черв'ячки мочать у денатураті, а потім кидають у воду, де найбільше риби (кусниці). З'ївши принаду, риба задурманюється, випливає наверх і її ловлять руками. Яльців ловлять з допомогою отруєних бобиків, що їх начиняють у хрущів чи польових коників і кидають у воду.

Човни (крипи) виготовляють самі рибалки з липового чи вербового кльоца. Дно заливають гарячою смолою. Сітки плетуть з конопляної пряжі, валиком зсувають очка сітки на рівні віддалі.

Для переховування риби уживають плетених з лози кошів. Менший (вержка) з ручкою й шнурком завішувати на шию, більший (саджка) теж плетених з лози, має дверцятами замиканий отвір. Як правило, закритий з рибою кіш занурюють у воду (щоб риба була жива), прив'язавши надійно до каменя на березі.

Бджільництво. У лісах, на пасіках закладали борти, дерев'яні пні, в яких бджоли годувалися і складали мед. Були у лісах дикі бджоли (чорні, працьовиті, але дуже кусали), що жили в дуплах старих дерев. Лемко викурював їх з дупла, прорізував діру в пні і забирив пілястри меду. З воску виливали свічки до церкви.

Годівля бджіл слабо розвинена. Деякі господарі як Михайло Демкович (Дошно), Стеран Верхоляк (Вороблик), Лев Кобаній (Мохначка) та інші мали окремі пасіки, або ж вулики біля хати, що їх здебільша малювали. Були пасіки із старими т.зв. слов'янськими пнями (колодами).

ІІІ. НАРОДНІ ПРОМИСЛИ

Вівчарство, обробка вовни

Продуктивність сільського господарства в умовах Карпат була порівняно дуже низькою і не забезпечувала матеріальних потреб населення. Наявність природної сировини (дерево, камінь), а також продуктів вівчарства і сільського виробництва як вовни, волокна, сприяли зародженню і розвитку дрібного промислу обробки вовни і волокна, дерева і каменю, що приносило селянинові додаткові, хоч і незначні заробітки.

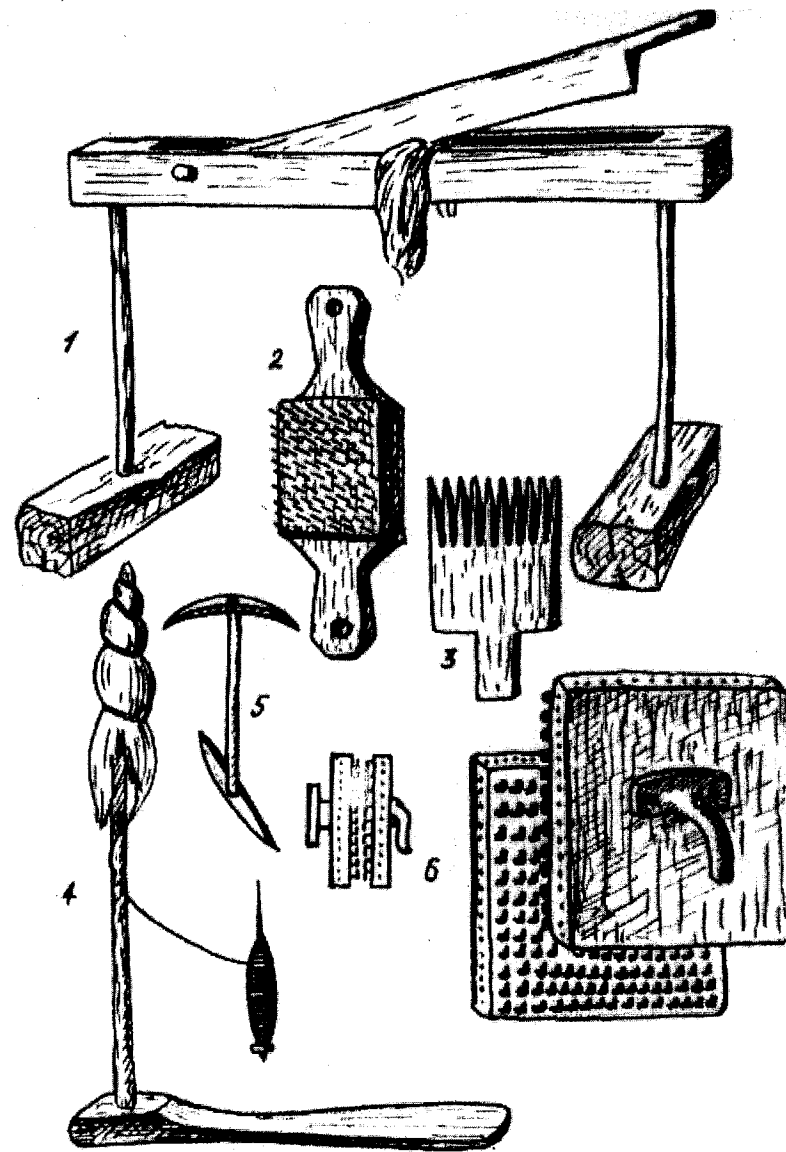
У окремих гірських районах, наприклад у Горлицькому, вівчарство і тваринництво відігравали провідну роль у господарстві. Землеробство до 1939 р. займало другорядне значення. Тому саме тут найкраще розвивався народний промисел.

Розвиток вівчарства залежав від природних умов. Через засуху на початку ХІХ ст. мала місце масова загибель овець. У Горлицькому повіті, який найбільше славився вівчарством, в 1807 р. нараховувалося всього 366 овець, а в 1824 р. їх кількість зменшилася до 211. В кінці 20-х рр. ХІХ ст. почав підійматися рівень тваринництва, зокрема вівчарства. Зросло поголів'я в Ясельському повіті. В 1827 р. нараховувалося тут 12 тис. овець, а у 1846 р. — більше 44 тис.

У другій половині ХІХ ст. зріст поголів'я зменшила урядова «регуляція сервітутів», внаслідок якої селяни втратили право користування пасовиськами у державних лісах, що спричинило перехід на індивідуальний спосіб випасу овець. Літом селяни тримали овець та іншу худобу поза садибою в межах свого поля.

У 30-х рр. ХХ ст. стан вівчарства почав поліпшуватися, особливо в Горлицькому повіті. Селяни села Бортне загосподарили просторі поляни „Під Корнутами”. Якщо в 1932 р. в селі нараховувалося 47 овець, то через 6 років їх кількість збільшилася у 12 разів. У всьому повіті в 1937 р. кількість їх зросла до шести тисяч.

Перероблюючи овечу вовну, селяни сповна забезпечували себе сукном власного виробу. Овець стригли, вовну розтягали (скубли) пальцями, окремо білу і чорну, начісували на спеціальні щітки, прями і ткали. Вовняну тканину додатково обробляли в ступах (фолюшах) — своєрідних сільських фабриках. Головними елементами дерев'яного механізму ступи було водяне колесо з валом і „перами”, корито видовбане в колоді, два клепачі. Вовняну тканину складали „книжкою” у кориті. З котла по жолобку подавалася гаряча вода,

Знаряддя обробітку вовни, волокон льону та конопель

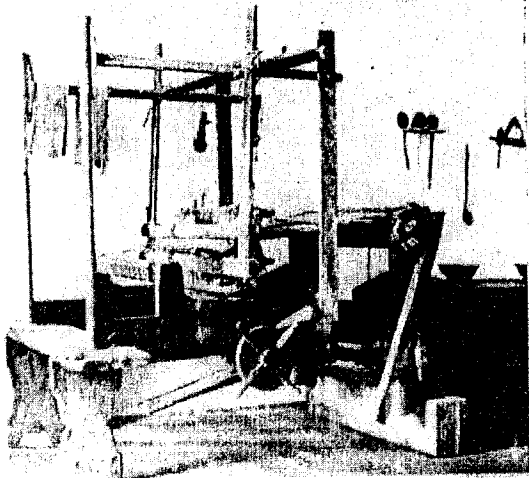

що постійно змочувала тканину. Пера на валі зачіпали і підіймали клепачі (дерев'яні молоти), які падали на тканину. Східчато-зубчата форма низу клепача сприяла перевертанню тканини. За 18-20 годин тканина збивалася в сукно, з якого шили сердаки, гуні, чуги, холошні. З вовняних ниток ткали рукавиці скручували наволочки до керпців (ходаків).

Обробка волокон льону і конопель (ткацтво)

Поруч з обробкою вовни великого поширення досягла обробка волокон льону і конопель та ткання полотна. Домашнє полотно з околиць Коросна, Риманова, Горлиць, Біча було відоме вже в XVI ст. Селяни забезпечували полотном власні потреби, а лишки продавали в Бардієві, Яслі, у Відні, Будапешті.

Процес виробництва полотна на Лемківщині подібний як і всюди в Україні. Дозрілий льон вибирали з корінцями, зв'язували у сніжки, просушували,

Ткацький верстат

обмочували і розстеляли на 3-5 тижнів для росіння. Що стосується конопель, то у липні вибирали стеблини з квітом, а в кінці серпня з насінням, що їх обмочували. Зв'язані у сніжки кілька тижнів вимочували у стоячій воді (мочарах), потім висувували.

Для відділення бадилля від волокна використовували саморобні дерев'яні, ножице-подібні прилади, звані „мядлиця” і „терлиця”. Мядлиця мала в основі один наскрізний проріз, в який входила нижня частина виступу ручки. На

мядлиці товкли виключно коноплію. Терлиця — подібний прилад, але з двома прорізами в основі. На ній товкли льон, а також завершали товчення коноплі.

Волокно, призначене для пряжі на полотно, прочісували на щітках. Це дошка з кількома десятками гострих, довгих голок. Не прочісували волокно гіршого ґатунку, яке призначалося на шнури (мотузки). З нього пряли грубі нитки. Скручували шнур на саморобному станку з „возиком”. З веретена

нитка перемотувалася на мотовило, як правило, з двома поперечками. 24 нитки (по 2,5-3 м) зв'язували петелькою у пасмо. 20 пасем складали „лікоть” пряжі. Вісім ліктів (мотків) складали одну штуку пряжі або нитку довжиною понад 10.000 м.

Ткачі, для ткання, намотували нитки на цівки-трубки, що їх вкладали до човника. Основу підготовляли на снувалах. З грубих конопляних ниток виготовляли т.зв. „зрібне” полотно на міхи і буденний одяг. З кращого сорту конопляних ниток ткали „конішне” полотно на штани (ногавки), сорочки чоловічі, жіночі—буденні, використовували на підшивку до лайбиків, сердаків, кожушанок. З тонких льняних ниток виготовляли найкращий сорт полотна- „лянне”, на святкову білизну і одяг.

Найвищою якістю славилися вироби ткачів з околиць Святкової, Крампної, Полян. В Ізбах майстерно ткали декоративне т.зв. „чиноване” полотно на святкові жіночі плаhti (загортки).

Виробництво олії. Поруч з обробкою волокон льону і конопель, характерним народним промыслом була переробка зерна льону і конопель, що пов'язана з виробництвом олії. Окремих оліярень не будували, а дерев'яний механізм ставили в сінях, коморі чи старій хаті. Просушене сім'я обмелювали в млинку (зчищали луску), змочували окропом і просмажували на плиті, зсипали до мішка з домашнього полотна і закладали у лещатах механізму для витискування олії. Використовували три типи механізмів:

1. Найбільш популярний і найдавніший сягає XVIII ст.. Складався з двох грубих колод, вкопаних одним кінцем у землю на віддалі 1,5 м, одна від однієї. Вгорі з'єднані поперечною, на виступах якої шнурами прив'язані були важкі дерев'яні довбні, звані таранами. Внизу, до 20 см над землею, стовпи були з'єднані нерухомою колодою з видовбаною ямкою на мішок та грубою дерев'яною затичкою. Вище, у видовбаних „стоячих” стовпах отворах, була вставлена рухома колода- „яглиця”. В отвір стовпів над яглицею з допомогою таранів вбивалися дерев'яні клини, що тиснули на яглицю і затичку. Таким чином із заготовленої маси витискала олія і спливала в посуд під колодою. В мішку залишалися відходи, так звані „макух”, що використовувався на корм худобі.

2. Другий тип дерев'яного механізму був подібний до першого, але замість таранів і клинів використовувався важільний прес. Тиск на яглицю передавався з допомогою важіля-підойми. Поширений був у другій половині XIX ст.

3. Третій тип механізму належав до найвідоміших, з'явився на початку ХХ ст. Принцип дії механізму подібний до попередніх, але тиск на яглицю передавався способом закручування шруби. Механізм звали гвинтовим.

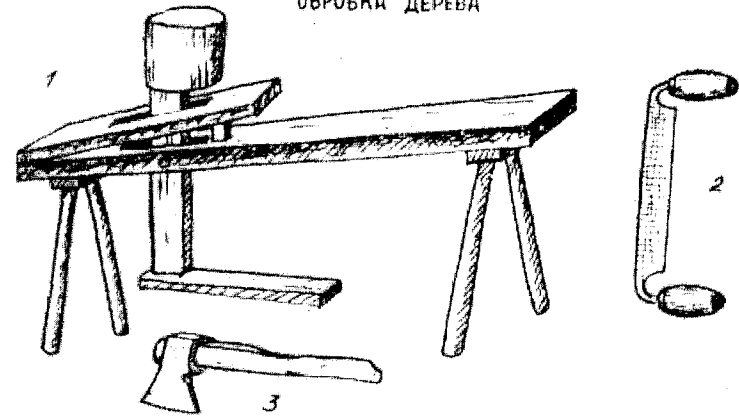
Обробка каменю

Відносно велика кількість пісковика сприяла розвитку кам'янообробного промислу, осередком якого у ХІХ ст. було село Бортне Горлицького повіту. У підніжжі каменолому зберігся на скалі напис: „Улиця протята 1859”, висічений на пам'ятнику започаткування робіт Степаном Феленчаком, сини якого були теж каменярами. Найкращий пісковик грубозернистий, твердий, т.зв. синій камінь, надавався до виробництва млинських і жорняних каменів. Білий пісковик, дрібнозернистий і м'якший надавався на будівельний матеріал, виготовлення надгробних пам'ятників, плит на містки. Для промислу видобували камінь з глибини землі, відкривши (підкопом) масив, відбивали потрібні блоки з допомогою залізних шпців, клинів, молотків, доліт. Молот вагою 3 кг. називався „мала киянка”, а молот вагою 5-8 кг. — „киян”.

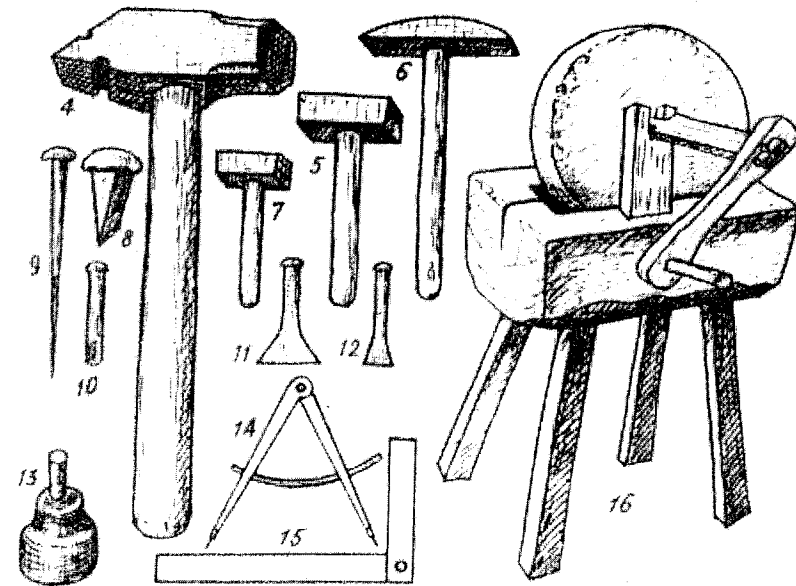
Початкова обробка блока відбувалася на місці. З допомогою доліт і молотів згрубша обкували камінь, надаючи йому форму кола. Для остаточної обробки камінь завозили до села на саних, або ж тягнули шнуром „на смика”. Завершували обробку більш делікатним знаряддям: молотками, долотами, використовували дерев'яні циркулі власного виробництва. Жорняні камені оброблялися залізним молотком-кринглем, один бік якого мав натяті зубці для насікання шерохуватості на робочих частинах каменів, що прилягали до себе. Решту поверхні вигладжували долотами. Циркулем визначали середину каменів, щоб у нижньому виводити вужчий отвір на веретено, у верхньому ширший для сипання зерна. Млинські камені виготовляли діаметром понад один метр, вагою 600-700 кг. Їх продавали переважно в Угорщину, Чехо-Словаччину. Жорняні камені значно легші, збувалися на місці, або продавалися на місцевих ярмарках.

З Бортного цей промисел поширився до інших поближких сіл. В Бодаках проживали відомі каменярі Лешко Собин, брати Томковичі. Виробляли, в основному, точила (бруси), будівельні блоки, плити на сходи і тротуари, точила до кіс. Селяни Вапенного виробляли камені до жорен, цевровини для криниць, плити на тротуари. Відомі каменярі Іван Мизик, Микола Ковтко та інші. Обробкою каменю займалися майже всі чоловіки села Фоюш. Виробляли столину (верх стола), плити для тротуарів, придорожні стовпці, точила для кіс.

ОБРОБКА ДЕРЕВА

ОБРОБКА КАМЕНЮ

Знаряддя обробки дерева і каменю

У с. Чорноріки камінь добували в шахтах (штольнях) глибиною до 20 м. З грубозернистого пісковика виготовляли жорняні камені, з дрібнозернистого — точила (бруси). Масово виготовляли точила до кіс.

Окремий вид обробки каменю становила різьба на камені (Див. Духовна культура — народне мистецтво).

Обробка дерева

Мешканці сіл, розташованих серед лісів (Чорна Вода, Дальова, Мощанець, Суrowиця, Поляни, Завої, Команча), займалися найпростішим деревним промислом — зрізуванням, чищенням і доставкою дерева до промислових тартаків.

Виробництво гонтів

У кожному селі проживали майстри обробки смерекових і ялинкових колод на будівельний матеріал (балки- "бельки", протісся, платви, траґарі, одвірки, крокви), тесали лати, виготовляли рами, різали дошки. З ялиці і смереки виготовляли гонти (західна Лемківщина) та предмети домашнього побуту як

бочілки, коновки, цебрики, маснички, дійники, коритця (нецки). З твердих порід дерева виготовляли частини воза, зокрема колеса, осі, дерев'яні частини плугів, борін, саней. З м'яких порід дерева — ложки, лижники, сопілки. Дерево вибирали здорове, без сучків, густослієне. У східних повітах Лемківщини добре були відомі вироби народних майстрів Михайла Барни з Вільки і Костянтина Бебли з Дошна. Робочим інструментом служили саморобний верстат, кобилиця — стілець з бовваваном (головачем) на підпірці, також топір, молоток, пила, долота, саморобний свердлик — обертач для виробництва щіток.

У селах західних повітів Лемківщини повсюдно виготовляли гонти, на які найкраще надавалася ялиця. Колоду розрізували на куски довжиною до 50 см. Розколювали на дві половини, опісля кожну половину розколювали від середини (променисто) на дощинки, що їх додатково вирівнювали вісником (обіручний ніж) на кобилиці. На грубшому боці вирізували спеціальним ножом (стругом) рівець (паха або фуґа), у який входив тонкий бік другого гонта.

У с. Новиця Горлицького повіту, крім гонтів і ложек, виробляли веретена, валики до тіста, дитячі іграшки. Окремі вироби обточували на саморобній токарні. Тягу до неї дає зігнена дугою галузь, до якої прикріплений шнурок, другим кінцем обкручений навколо виступу, що вільно обертається. Лівою рукою майстер потягав кінець шнура, а правою з допомогою долота обробляв дерево.

До Першої світової війни селяни збували свої вироби за кордон та продавали на ярмарках в Яслі, Ряшеві, Кракові. Частину продукції закупляли мешканці сусідніх сіл і перепродували їх з невеликим заробітком.

Барна Михайло.
Дерев'яна саморобна ступа,
1938

Дерев'яні предмети виробляли селяни з Ліщин і Прислопа Горлицького повіту. В с. Кункова майстрували сопілки, скриньки, калаталки, різні дитячі забавки. У різних селах займалися бондарством. Колоду різали на потрібні куски, розколювали на дошки, з яких стругали дуги. Внизу на внутрішній стороні дуг на рівній висоті вирізували ривець (фугу), де входило дно. Скріплювали лісковими або залізними обручами.

У с. Святкова Ясельського повіту плели кошики з корінців ялівцю. У Вороблику біля Риманова виплітали з лозини коші на вози-півкішки, а в селах Сянїччини — кошики (опавки) на картоплю. Село Перегримка Ясельського повіту славалося виробництвом березових мітел.

Вдосконаленою формою обробки дерева було різьбярство лемків (Див. «Духовна культура. Народне мистецтво»).

Виріб дьогтю і промислових мастил

У другій половині XIX ст. значного поширення набула переробка дерева на дьоготь і промислову мазь. Осередком цього промислу було село Білянка Горлицького повіту. Для продукування дьогтю використовували березову кору зі зрізаних старих дерев. Кору знімали, розтинали на куски шириною 5-10 см.

Віз «мазярський», на якому розвозили технічні мастила

довжиною 50 см. З березової кори продукували лікувальний дьоготь — рідину легшу від води, олієподібну, темно бронзового кольору з міцним своєрідним запахом.

У більшій мірі продукували дьоготь (смолу) для технологічних потреб зі соснових пеньків, що їх викорчувували після зрізання дерева, щоб „дізрівали” ще кілька років. Потім пеньки розрубували на поліна, т. зв. „смоляки”, діаметром 2-10 см.

Дерево переробляли у спеціальних ямах-печах, що їх споруджували на схилах горбів. Діаметр ями — від 60 см. до 2 м., глибина — 1-1,5 м. Стінки замазували спеціальною липкою глиною, щоб були тверді і гладкі, а смола щоб не всякала у землю. На дні ями продовбували отвір і вкладали трубочку, через яку спливала до посудини смола.

Смолівки укладали вертикально знизу до верху в три або чотири верстви. Поверх робили покриття з соломи, глини, моху чи дерну, щоб не проходило повітря і не виривалося на зовні полум'я. Підпалювали смолівки (березові чи соснові) здолу через отвір (люфт). Випалювання тривало 4-6 годин. За одним випалюванням з 1 куб. м. сирівцю можна було одержати 30-50 кг. продукції.

Смолу „легку” (технічний дьоготь) вживали для змазування осі воза, виробництва шкір, змазування упряжі, взуття. Кінцеву продукцію „важку” смолу варили з воловим чи овечим лоем (1 кг. і 200 гр. лою). Її вживали для змазування дратви, смолення човнів. Також „важку” смолу змішували з тертими зернятами ялівцю, пахучим зіллям, чим одимлювали корови у ветеринарних цілях. Кращий сорт березового дьогтю використовувався в народній медицині для боротьби з глистами у дітей (додавали трохи до молока), лікування хворіб шкіри (напр. лишай, короста). Натирали ним ратиці і ніздрі тварин, хворих на ящура, давали пити телятам (з домішкою до молока і води) при шлункових захворюваннях, лікували рани від укусу комах.

Селяни розносили продукцію у дерев'яних бочках або бляшаних 5-20 літрових баньках, що їх поміщали у дерев'яному стелажі, який заступав наплічник. Покупцями були селяни навколишніх сіл, аптекарі.

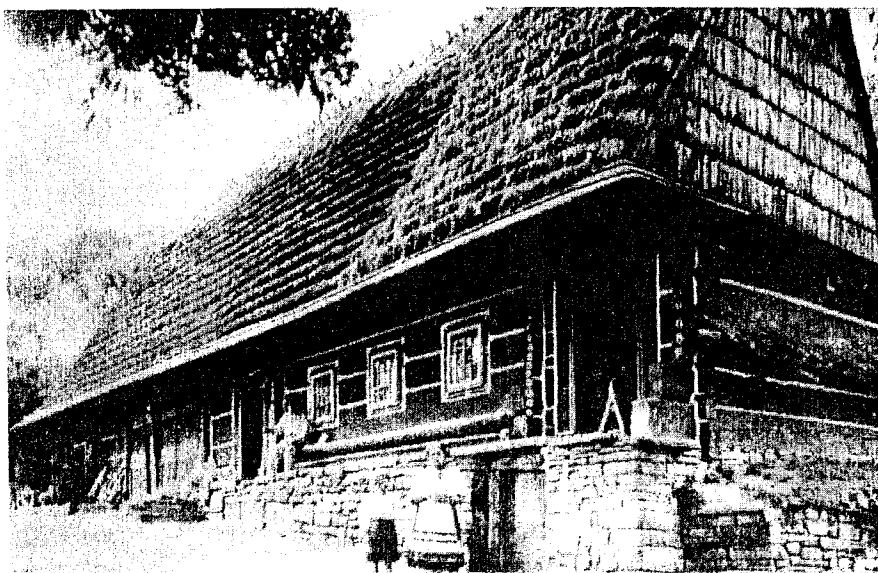
Найбільш розвинена ділянка промислу і торгівлі маззю для возів мала місце в с. Лосе Горлицького повіту. До середини XIX ст. селяни займалися домашнім виробництвом мазі, подібно сусідам у с. Білянка. Основна зміна наступила у другій половині XIX ст., коли в околиці Горлиць розгорнулася нафтова промисловість. Селяни закинули продукцію мазі (смоли) з дерева і започаткували її масове продукування з нафти (ропи).

Чорну мазь робили з земної ропи (нафти) з домішкою земного воску. У великих бочках спеціальними мазярськими возами з будою розвозили продукцію у Молдавію, Бесарабію, Поділля, Росію, Литву. Деякі промисловці мали свої великі склади у Любліні, Варшаві і Львові.

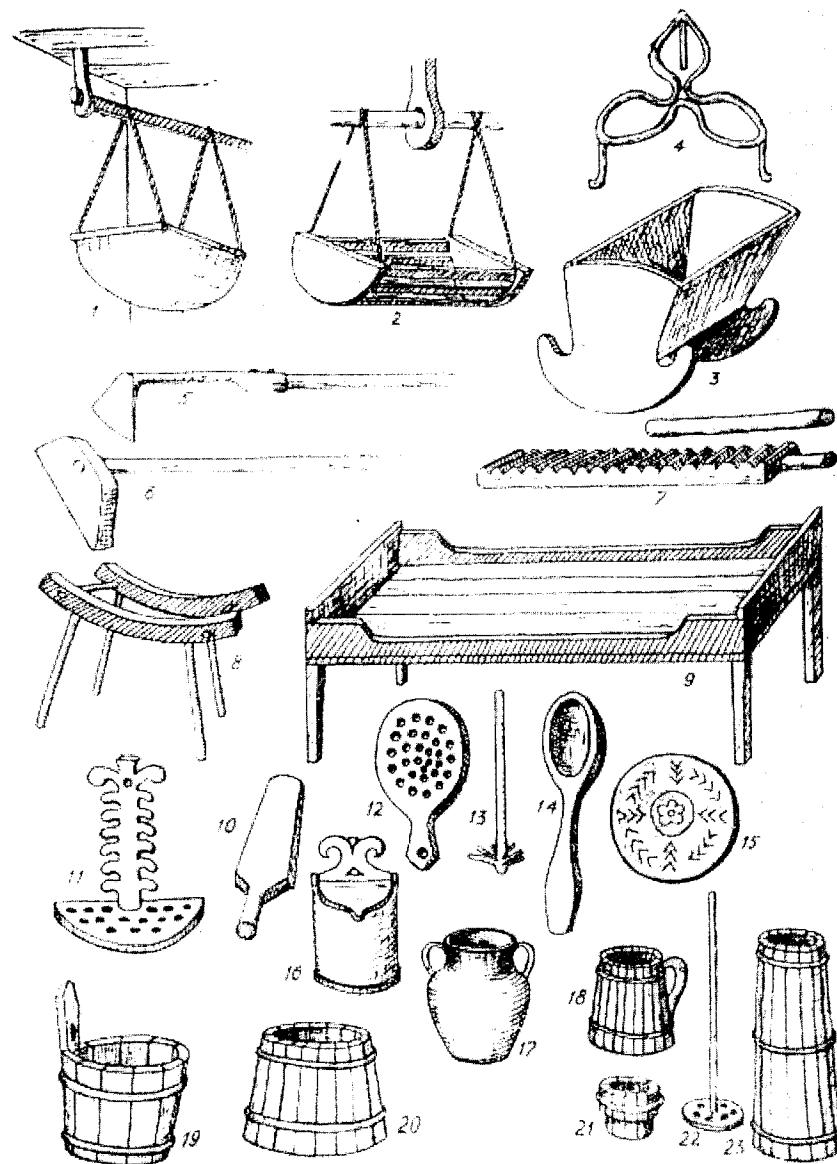
IV. СІЛЬСЬКЕ БУДІВНИЦТВО

Забудова села і садиби

Лемківські села розташовані в гірських долинах уздовж річок та потоків. У центральній частині були села з так званою лісово-лановою системою. Вся земля розподілялася на смуги (лани), що тягнулися упоперек долини. Садиби були розташовані в центрі земель по обох сторонах ріки. Тип села у вигляді довгого «ланцюга» (Бортне, Перегонина, Маластів, Новиця, Свіржова Руська, Святкова Велика, Вислік Великий). В західній частині (пов. Новий Санч) та деяких селах на Сяніччині (напр. Команча) спостерігалася т. зв. нивова регулярна система земель. Кожний поселенець мав свою частину в кожній ниві. Споруди розміщалися в центрі земельного масиву, створюючи тісно

Довга «хизжа» в с. Команча на Сяніччині. 30-ті рр. XX ст.

Предмети хатнього побуту. XIX—XX ст.

забудовані села, часто з площею посередині (напр. Устя Руське). Різноманітністю поселень є села з модифікованою нивовою системою. Споруди займають невелику частину площі території (Андриївка, Милик, Ганчова, Висова). Більшість лемківських сіл одновуличні, тягнуться вздовж рік і потоків. Лише невелика кількість сіл — багатовуличні у просторих долинах з неплановим розташуванням вулиць і провулків (Верхомля, Жегестів, Фльоринка, Поляни), або ж плановим розташуванням вулиць від центральної площі (Устя Руське, Лабова). В одновуличних селах хати будувалися рівнобіжно з дорогою, головним фасадом до дороги, чим забезпечувався кращій під'їзд до боїща. Винятком із загального правила були поодинокі села, як Гладишів, Верхня, Біла.

Житловий і виробничий осередок господарства, а також земельну ділянку, на якій він розташований, називали садибою. Садиба як правило не огорожувалася. Низькою (плетеною або шпакетною) огорожею обводилася ділянка побіч житлової частини хати, де вирощувалися квіти та городина (від курей).

За традицією народного будівництва на Лемківщині виступають дві основні форми селянських забудовань на садибі: довгі хати (довгі хижі) у східній та центральній частині, кількабудинкові садиби у західній. Походження довгої хати пов'язане з соціальним становищем селян та природними умовами. Вузька смуга врожайної долини не давала змоги розташувати кількабудинкового комплексу забудовань з просторим подвір'ям. З другого боку спільні стіни між окремими приміщеннями, єднання під одним дахом житла і господарської частини споруди сприяло їх кращому утепленню та було економнішим.

Однією з найдавніших форм житла була дводільна хата (хата + сіни). В околицях Горлиць і Ясла до середини ХХ ст. зустрічалися перехідні житлові споруди з поділом (хата з коморою + сіни). Вхід до хати і комори був із сіней. Сіни виконували також функцію боїща.

Еволюція житла та господарських приміщень сприяла вдосконаленню плану споруди. Сіни-боїще поділено на властиві сіни і комору, поряд поміщено стайню а боїще добудовувалося в кінці споруди. Так створився однорядний тип лемківської довгої хати (хата + сіни + комора + стайня + боїще), що зберігся у Закарпатській смузі. В північній частині Лемківщини еволюція проходила трохи інакше. Уже в кінці ХVІІІ ст. житлова частина була розділена поздовжньою стінкою на хату і меншу комору з входом із сіней або ж додаткову житлову хатину з входом із сіней, стайня теж ділилася на стайню і комору з входом із сіней. До стайні (для худоби) був ще вхід зі двору. Так створився дворядний характер споруди (хата з хатиною + сіни + стайня з

коморою + боїще + шопа). Довга хижка нерідко об'єднувала 6-7 господарських приміщень: дві комори, дві стайні, пелєвно з боїщем, шопу. В таких випадках довжина споруди досягала 30 м.

Житлова частина, як правило, планувалася з південної сторони, а заїзд — з північної. Хижка (житлова) з двома вікнами (одне на південь, друге на схід чи на захід), хижка з одним вікном.

Сіни — коридор, що розділяв житлову частину від господарської. Тут знаходилися жорна, ступа для товчення зерна на кашу, скрині (сусіки) з зерном. Комора переважно без вікна. Тут зберігалися бочки з капустою та інше. До стайні був вхід із сіней (як також до комори і житлових приміщень) і з подвір'я. Далі було боїско (стодола), а поруч з боїском, як окрема прибудова була возіння (шопа). Тут зберігали вози, сани, упряж, знаряддя обробітку землі, різні господарські речі.

Довга хижка характерна лише для лемків і бойків. До кінця ХІХ ст. довгі хати були поширені по всій Лемківщині, але домінували у західних повітах. Від початку ХХ ст. у селах західної Лемківщини, що розташовані на пограниччі зі словаками, поширилося будівництво садиб з кількох споруд, а традиційна довга хата поступово зникла.

Багатші селяни вже на початку ХІХ ст. будували хати з димоходом, а поруч з хатою на підмурівці будували окремих шпихлір — комору (у лемків «сипанець»), де зберігали зерно, полотно, сукно, дрібне сільськогосподарське знаряддя праці. Також повсюдно будували пивниці (рупи, склепи) на картоплю, у заглибленні, чи на поверхні землі. Стіни пивниці мурували з річкового каменю. Двері при вході були подвійні, а простір між ними виконував функцію ізолятора при коливанні температури.

У другій половині ХХ ст. на селянських садибах існували споруди, що мали промислове значення: оліярні (див. розділ «Обробка льону і конопель»), ступи-фолюшні (див. розділ «Обробка вовни»), водяні млини, кузні. У 30-х роках ХІХ ст. з'явилися малі форми вітряних млинів — вітряки. Всі споруди промислового призначення, що збереглися на Лемківщині до кінця 30-х рр. ХХ ст. (крім вітряків), за своєю формою і принципом роботи сягають середньовіччя. Вони належали до найбільших досягнень тогочасної техніки і на протязі довгого часу не змінювали своєї конструкції.

Будівельним матеріалом на Лемківщині було дерево (ялиця, смерека). Найкраще надавався матеріал з дерева, яке росло в несприятливих умовах: у гущавині, на північному схилі гори. Таке дерево мало незначний приріст, було тверде і густосліне. Зрізували і обчищали дерево зимою. В таких випадках

менше піддавалося природному гниттю і псуванню шкідниками. Вибране під хату місце старанно очищали від кущів і трави, здійснювали різні обряди, які мали забезпечити гаразд і достаток. На чотирьох кутах і посередині боків клали камені-валуни (до XIX ст.) або підмурівку з каменю (від початку XX ст.).

Дві довгі по 20 м. і дві коротші по 7-8 м. колоди обтисували з чотирьох боків на підвални (слідки). Протравивши їх нафтою-сирівцем (ропою), ставили на камені чи підмурівці, з'єднували на кутах замками-зарубами. Для вінців зрубу в XVIII-XIX ст. колоду розколювали топорами і клинами на два півкругляки (швали). З другої половини XIX ст. колоду розрізували поздовжньо, круглий бік додатково стисували на балки, звані "протісся".

До кінця XIX ст. вінці зрубу на кутах з'єднували простими замками (на облап) з виступами (торцями) кінців балок на 10-30 см. З кінця XIX ст. увійшов спосіб в'язання кутів "на риб'ячий хвіст", без виступів. Під дах клали 5-9 вінців, залежно від ширини протісся, щоб довести висоту стін до 2,5-3 метрів. Кінці другого або третього вінця від верху та балок перекриття внутрішніх стін випускалися назовні довжиною 1-1,5 м. і служили опорою для піддашся. Виступ носив назву „околинки" (Зах. Лемківщина) або „крогулець". Наполовину короткі виступи нижчих балок називалося „півоколинки" чи „півкрогулець". Обидва виступи відповідно оброблялися і творили декоративний елемент архітектури. На околинки клали балку (острішник) для стійки загати і підтримки капи даху.

В останній кінець зрубу вставляли сволоки (трагарі). Над житловою частиною три сволоки підтримували стелю з широких добре припасованих дощок. На середньому сволоці вирізували хрест, рік побудови. Над сіннями стеля з грубших дощок, над стайнею з кругляка або дощок. У XIX ст. над боїщем не клали стелі, а лише з початку XX ст.

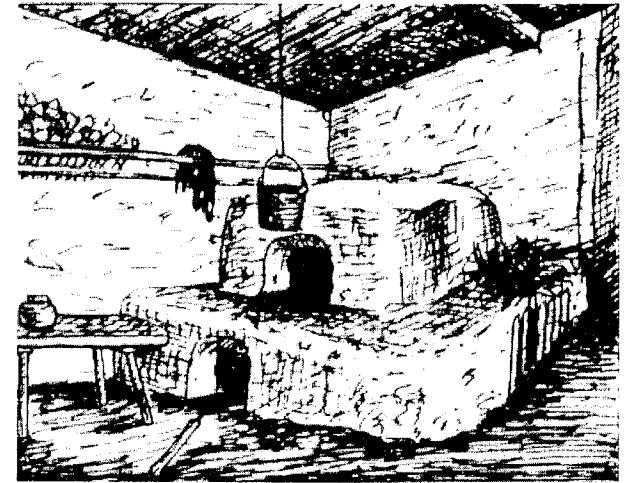
На верхній вінець зрубу у заглиблення впускали бадки — платви, які закріплювали крокви, що угорі з'єднувалися. До кроків прибивалися лати, до яких прив'язували солом'яні сніпки — кички. На західній частині Лемківщини дахи покривали саморобним гонтом. Найдавніша форма дахів — чотирисхили. На початку XX століття ця форма поступилася двосхилим дахам.

Уже в хатках XIX століття ставилися, порівняно з сусідами, великі вікна (6-12 шиб). Малі чотиришибкові віконця у стайні.

Головним атрибутом житла лемків була, безперечно, піч, що займала майже четвертину житлової кімнати. В історії розвитку культури лемків розрізняємо:

1. Піч курну (без димохода) з відкритим вогнищем на припічку,
2. Піч півкурна з димоходом на горище,
3. Піч з димоходом і комином та додатковим вогнищем під плитою.

Найдавніші печі споруджувалися з глини. З битої глини будували основу у формі чотирикутної брили. Внизу від долівки залишали пустий простір з отвором, де зимою перебували кури, або кролики. На основу клали колоду з сухої смереки, трохи коротшу від основи, її обмащували грубою верствою глини, добре перемішаною з половиною,

Піч у курній хаті. Село Угрин пов. Новий Санч

спереду колоду залишали відкритою. Коли глина висохла, запальювали колоду, яка тліла кілька днів. Як палили, дим з печі виходив на хату і стелився по під стелю. Тому верхня частина хати була постійно чорна від сажі. Дим виходив отвором у стелі (возниця, вижниця) на горище, а також додатковим отвором над дверима (лютня) до сіней. Після палення отвір у стелі закривали затичкою або шматою, а отвір над дверима — засувою.

Особливе призначення мав виступ перед отвором печі — припецьок. У той час, як у всіх східних слов'ян, зокрема українців, відкрите вогнище в хаті зникло вже в першій половині XIX ст., у лемків збереглося до середини XX ст. На припічку розпалювали вогнище (ватру) і на залізному триніжнику „динарку", що його ставили на вогнище, в чавунних банях (горцях) варили їжу. Літом розпалювали вогнище щоденно, а в печі пекли хліб один раз на тиждень. З боку печі, „на запецку", стояла вмонтована у масив печі дерев'яна лава. Тут постійно стояла дерев'яна коновка з питтєвою водою і горняткою. До кінця XIX ст. на Лемківщині хати були переважно курні. Наприклад, у селах Граб, Вільхівці, Крамна, Верхомля, Ріпки — вони склали не менш половини всіх хат, а в Ганчовій та Команчі до — 80 відсотків.

Інтер'єр курної хати не включав предметів, які не вживалися у щоденному побуті. Житло було позбавлене декоративних прикрас. Розподіл предметів підлягав певним засадам, які порушувалися дуже рідко. Найважливіші

чинники — це піч і нерухомі лави попід двома стінами — поздовжньою і торцевою напроти печі. Напроти печі в куті ставили дерев'яне ліжко. У XVIII ст. це був поміст з дощок (прича), що його займала родина молодого господаря. Стелили солому, що її накривали плахтою з грубого (зрібного) полотна. Найстарші члени сім'ї спали на печі. У протилежному куті, де сходяться лави, ставили дерев'яний стіл, на якому споживали їжу. Перед столом ставили переносну лаву (стілець), у чотири просвердлені отвори вбивалися ніжки.

Характерним давнім елементом курної хати були гряди — полиці з двох кругляків, вставлених у зруб нижче стелі вздовж торцевої або й протилежної стіни. На грядках сушили поліна, зберігали дерев'яний посуд, димили цибулю і часник.

На лаві, побіч печі на припічку, складали важкий посуд (чавунні баняки), глиняний посуд зберігався на полицях або у миснику — шафці з полицями, що підвішувалася на стіну або ставилася на лаві. На верхній полиці складали горнятка, малі мисочки, дерев'яну вариху (велика ложка для замішування), колотівки, сільничку. Нижче — миски, глиняні баняки. Поруч висів саморобний лижник з дерев'яними ложками, вкладеними у круглі отвори, ручками униз та дерев'яна цідилка (дзюравка).

Святковий одяг, прикраси, родинні цінності зберігали в скринях (лядах). На протилежній від входу стіні висіло не більше двох почорнілих від сажі ікон. Весною стіни змазували білою глиною або забілювали.

Найдавнішим і найпростішим способом освітлювати житло було відкрите вогнище. У XVII - першій половині XIX ст. для освітлювання вживали також просмолені живицею сухі лучини (шкіпи), що їх втикали в щілину грубої сирої дошки та по черзі запалювали. У середині XIX ст. в Сяніцькому повіті виплітали з дроту сіткові світильники з ручкою, в яких спалювали просмолені тріски. Поступово увійшли в побут нафтові (гасові) лампи.

У другій половині XIX ст. курні хати поступово почали зникати, перетворюючись у „півкурні” з відводом диму на горище. На горищі над стелею димохід завершувався дашком — іскрогасником. Все ж новий прогрес у будівництві, хоч і був вигідним, але доволі небезпечним і спричинився до частих пожеж. А тому, поступово, лемки переходили на будівництво хат з димоходом і комином.

Виведення диму в значній мірі змінило побут людей. Внутрішні стіни хати забілювалися вапном, на стінах з'явилися численні ікони, декоративні прикраси, букети зі штучних квітів, рушники. Гряди, отвори в стелі і над дверима ліквідовано, на окремих дерев'яних предметах (лижники, скрині)

з'явилася різьба з рослинним орнаментом. На початку XX ст. і, зокрема, після Першої світової війни уже повсюдно будувалися хати з комином. Піч зменшувалася у розмірах. Колишній припічок опускався нижче, поміж стінки і накривався залізною плитою. Дим з печі виходив під капю над плитою. У побут увійшли промислові предмети (зокрема посуд), предмети столярської роботи. Стелю не білили, а періодично змивали теплою водою та змащували олією.

Характерною оригінальністю відзначалося зовнішнє оздоблення довгої хати, зокрема житлової її частини. У Ропиці Руській, Мацині Великій, Кутах назовні зруб хати білили вапном. У селах Горлицького повіту — Розділлі, Боднарці, Перегонині, Маластові, Рихвальді, забілювали лише житлову частину будинку.

У центральній і східній частині Лемківщини, від Вапненого і далі на схід протіси зрубу в XIX ст. малювали на чорно кількарізним змащуванням вінців зрубу сирівцем нафти (ропою). Щілини між вінцями змащували білою глиною. Споруда набирала смугастого вигляду.

У другій половині XIX ст. у селах Лелюхів, Дубне на зрубі малювали вапном додаткові вертикальні смуги, що є словацьким впливом. У Ясельському повіті до ропи додавали жовту глину, що надавало дереву бронзового кольору. На схід від шляху Риманів-Яслиська малювали зруб хат цегляною фарбою. В околицях Команчі, Лупкова і Балгороду хати назовні малювали червоною глиною. У с. Дошно та

Мальоване «дерево життя» на воротах.
Околиці Команчі. Сяніччина.

околиці в 30-х рр. ХХ ст. для малювання зрубу товкли на порошок цеглу, пересівали, розчиняли у молоці та додавали олію. В селах Горлицького повіту — Бондарці, Вапенному, Розділі, Перегонині, Кривому і Мадині Великій, поверх малювання глинкою наносили вапном на воротах геометричний орнамент, знаки Сонця і квіти. Найбільшої досконалості досягло розмальовування воріт геометрично-рослинним орнаментом вздовж ріки Ослави (притоки Сяну) в околицях Команчі і Вислока. Орнаментику складали мотиви Сонця (солярного знаку), сосни, квіток, листків, ламаної лінії та „дерева життя”.

При розписі хат кути житлової частини розмальовували одним узором, решту — іншим. На воротах стодоли (боїща) малювали узори з курочками, птахами, яких більше ніде не повторювали, а на вхідних дверях малювали гіллясте дерево. Кути зрубу житлової частини хати розписували ялинками, кривульками, а кути стайні — драбинками і закарлючками. На одвірках і віконцях малювали геометричний орнамент з ламаних ліній, квадратів, прямокутників, коліщат.

Позасадибне будівництво

Окрему, дуже важливу ділянку позасадибного народного дерев'яного будівництва лемків, складають пам'ятки культової архітектури — тридільні, зрубно-каркасні церкви з високою вежею-дзвіницею. Суворість і простота форм, різке стремління до висоти від найнижчої бані над вівтарною частиною через центральний верх нави до стрункої і найвищої вежі-дзвіниці над бабинцем, яка надає всій споруді особливий величчю і динамічності, переконують, що найстарший тип дерев'яної церкви з ознаками впливу готичної архітектури зберігся саме на Лемківщині. Енергія лемківської церкви спрямована на художній розподіл мас і багате оформлення декоративних елементів (маківок).

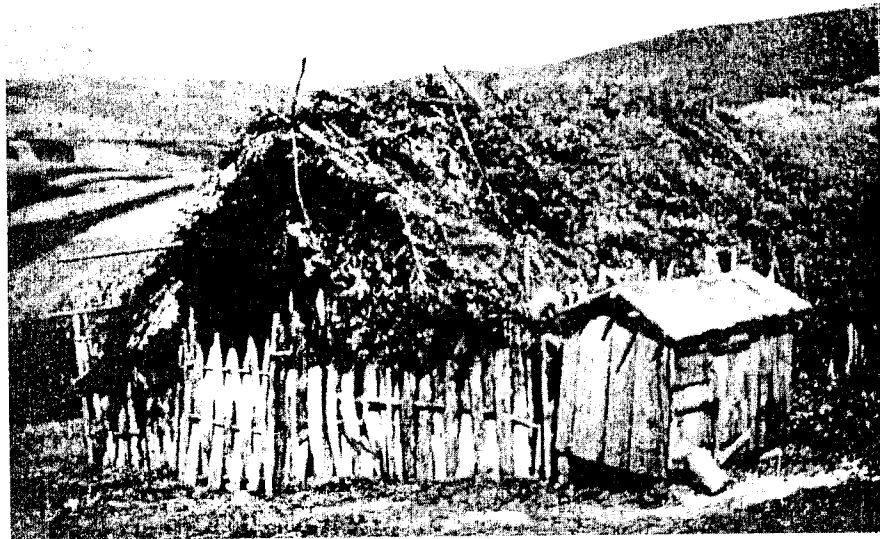
У 30-х рр. ХХ ст. на Галицькій Лемківщині нараховувалося 275 дерев'яних церков. В кінці ХІХ ст. на будівництві мурованих церков у селах Ванівка, Поляни, Вороблик Королівський позначився вплив хрестоподібної загальноукраїнської монументальної архітектури. Тільки церква у с. Климківка Горлицького повіту (перебудована на костел) мала форму багатобанного російського православного храму. Найцікавіша і, безперечно, найцінніша як пам'ятка народного монументального будівництва є церква в с. Поворозник біля Криниці з 1612 року. Споруди властиві тонкі симетричні форми. Серед культових споруд

Біля церкви св. Володимира і Ольги.
Зліва направо: Федір Гоч, Петро Козут, Іван Красовський,
Андрій Сухорський

характерні винятковою гармонією симетрії, вдалим вписанням об'єкту в навколишнє оточення є дерев'яні церкви в селах Милик, Тернавка, Квятонь, Рихвальд, Ріпки, Бортне, Ганчова та інші.

Загорода для овець і будка для пастуха

Назовні дерев'яних церков не малювали, хоч були винятки. Наприклад, у с. Квятонь помальовано на червоно зруб церкви, в с. Команча червоною фарбою помальовано дах церкви, а у Іщавнику — бані.

Більшу частину дерев'яних церков на Лемківщині знищено після депортації лемків.

З-позасадибного будівництва слід назвати споруди пастушого господарства. Після переходу з колективного на індивідуальний випас господар будував за межею ріллі сезонну стайню для худоби і овець. Літні стайні лемки називали „будами”. Підвалину (спідки) клали на каменях-валунах, вінці зрубу зі смерекового кругляка, кути в'язали у прості замки (на облап) з виступаючими торцями. Дах чотирисхилий, під дошками. У східній частині Лемківщини накривали також солом'яними сніпками.

Селяни Горлицького повіту будували сезонні стайні також у вигляді огорожі, замість стін і накривали чатинням. Поруч зі стайнею пастух добудовував малу буду для снання і зберігання особистих речей. У середині була драбина для кормів, прикріплена нижче стелі, жолоб, видовбаний у колоді, дерев'яний стільчик або пеньок для доїння, дерев'яна лопата для згортання гною, вила для викидання гною, посуд на молоко.

V. ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ

До середини ХІХ ст. лемки виготовляли одяг виключно з полотна (зрібного, коніпного, льняного) та сукна домашнього виробу. Одяг шили самі. У другій половині ХІХ ст. почалося проникання промислових нововведень у побуті. Це знайшло свій відбиток у еволюції одягу лемків. Народні тканини поступово замінила фабрична продукція, хоч форма одягу зберегла, до певної міри, народні традиції.

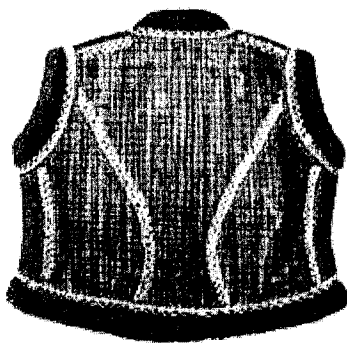
У селах південносхідньої Сянїччини, в околицях ріки Ослави на одязі лемків помітний вплив сусідніх бойків. Водночас час на одязі лемків сіл пограничної смуги помітний вплив словацького і польського народних одягів. У одязі жінок Новосандецького повіту фартушки (запаски) коротші від спідниці і короткі горсетки нагадують однорідні словацькі частини жіночого одягу. У тому ж повіті, і зокрема Новоторзькому, помітний польський вплив. У жінок спідниці плісовані у широкі збиранки, блузки з фальбанками навколо шії.

Жіночий одяг

До натільного комплекту жіночого одягу належать сорочка і спідник. Сорочка з домашнього полотна (коніпного), святкова — з тонкого льняного. Зразком жіночої сорочки початку ХХ ст. є сорочка, виготовлена Анною Завійською з с. Дошню. У неї (сорочки) стоячий комірець без прикрас, основа під комірцем зібрана у збиранки. На рукавах (нижче ramen) трирядна вузька вишивка „у лапки” і квадратики червоними і синіми нитками. Внизу рукави зібрані у збиранки, вузький манжет прикрашений трирядною мережкою і зубцями. У Ясельському повіті рукави сорочки ширші, суцільні. На раменах відсутня вишивка. Характерною ознакою є багата різнокольорова вишивка у нижній частині рукава, який звужується збиранками і широким манжетом, вишитим листочками, галузками, квітами, стібнуванням, гладдю, а внизу завершується фалдами з кольоровими зубцями. Спідник (подолок) з коніпного

Жіноча сорочка. Пов. Ясло

Жіноча кожушанка. Пов. Ясло

„полою”). Спідницю плісували у дрібні збиранки.

Фартушок (запаса) — елемент одягу, що з'явився у середині XIX ст. Виготовлявся з тонкого (білого, чорного або кольорового) полотна, прив'язувався крайкою поверх спідниці. Плісований у ширші ніж спідниця збиранки. Внизу нашивали вузькі різнокольорові стрічки, коронкові фальбани, а також вишивалися хрестиком орнаменти квітів і листків. У східній частині краю запаса по довжині рівна спідниці, у західній — коротша.

До плечового одягу належать лайбик, горсет, кожушанка, кожушок, гунька. Лайбик (лейбик) — різновидність камизельки без рукавів з синього сукна, оздоблений нашивками — кольоровими шнурками, петельками. Як елемент жіночого одягу виступає у східній Лемківщині на пограниччі з Бойківщиною.

Горсет (горсетка) з сукна різних кольорів, а також барвистого шовку чи оксамиту. Безрукавний вид камизельки з розрізами унизу у вигляді півкруглих

полотна. У західній Лемківщині зшитий разом зі сорочкою, у східній — виступав як самостійна частина білизни.

До поясного одягу відносяться спідниці і фартушок (запаса). Спідниця (фартух, кабат) — широка, збирана. До кінця XIX ст. — з домашнього полотна, буденна без оздоб, святкова прикрашена малюванням (фарбуванням) різних візерунків як сонечко, кривульки, квіти, листочки. Малонок синього або бронзового кольору. Узори вирізувалися на дошці, потім покривалися фарбою і відтискувалися на полотні (фарба із синьки, льняної олії, цибулинного лушпиння). Таку спідницю називали мальованкою або фарбанкою.

З прониканням у село фабричної тканини фарбанки зникають. Починаючи з кінця XIX ст. характерні спідниці з темно-синього, в білі „горошки”, фабричного матеріалу. Передок спідниці, що його накривала запаса, вставляли з дешевого домашнього полотна (його називали

клинців (клапанів, кляпців) краї та вузьку смугу впродовж швів прикрашували кольоровою вишивкою „драбинкою”. В Ясельському повіті, а також у Фльоринці горсети мережані різнокольоровими нитками, часто з нашитими блискучими бляшками, скомпоновані букети з різнокольорового бісеру.

Іноді замість горсети поверх сорочки надівали кожушанки або кожушки. Кожушанка за формою подібна до горсети, але без клинців унизу. Верх з фабричного бархату вишневого кольору, підкладка з домашнього сукна або полотна. Краї обрамлені чорним кожушком або матеріалом іншого кольору. Найкращою і найціннішою прикрасою були два різнокольорові букети квітів на грудях, за задумом вишивальниці. Запиналася на гудзики або петельки.

Сердак — верхній одяг з домашнього сукна. На західній Лемківщині без рукавів, у середній та східній — з рукавами. Часто був прикрашений кольоровими (червоними і білими) шкурками-нашивками, без підкладки. Як правило, не запинався, був вільного простого покрою.

Гунька (гуньча) — куртка з домашнього сукна з підкладкою, використовувалась у холодні дні. Краї довкола ший, кінці рукавів, нижні та передні береги, а також краї кишень обрамовані білим чи синім фабричним сукном або червоним і зеленим вовняним шнурком („сукнятом”). Жіночі гуньки подібні до чоловічих, лише більш дбайливо викінчені, з кращим вирізом на бедрах і спині. Внизу на спині розрізи — фалди. Шили з чорного (східна Лемківщина) або білого (західна Лемківщина) сукна. В

Жіноча гунька. Пов. Ясло

Новоторзькому повіті прикрашували вишивкою. Запиналися на петельки або саморобні гачки.

Літом жінки та дівчата ходили босі. При потребі взували ходаки (керпці), що їх зшивали з двох прямокутних кусків товстої шкіри, відповідно загинали, зморщували краї, складки зшивали ремінцем. Прив'язували до ніг „наволоками” — шнурками, крученими з чорних вовняних ниток та ремінцями. Діряві (протерті) керпці латали куском шкіри. Від середини XIX ст. у свята жінки почали носити шнуровані, з високими халявами, угорські черевики.

У гарну погоду дівчата ходили з заплетеними косами без хусток або одягали легку хустину («фацелича») і зав'язували спереду, під шиєю. На західній Лемківщині дівчата носили кольорові хустки з френдзями. Жінки носили білі хустки («фацелики»), що їх зв'язували на шії ззаду. Старші жінки великий білий фацелик зав'язували у широкі фалди над раменами. На рамена накидали складену поздовжньо білу плахту (рубець, рантух), здебільша з френдзями, кінці якої пропускали попід руками, щоб не зсувалися.

На Сянїччині і Ясельщині на рогах хусток, що звисали поза спину, вишивали великі букети квітів. Заслужують уваги вишивки з околиць Риманова. По цілій хустці розшивали дрібні квіточки, краї обшивали зубцями різних кольорів, на розі вишивали квіт. Популярною вишивальницею була Параска Рачинська з села Волтушова. Весною і літом збирала і засушувала листки та квіти, потім створювала з них відповідну композицію і вишивала, вивівши перед тим на клаптику паперу ескізи. Любила яскраві кольори. Квіти на хустинах у с. Вислічку стилізовані на прямих гілках. Центральний мотив бував несиметричний. Серед квітів траплявся колосок пшениці, дуже вдало вмотивований у цілість композиції.

Дівчата і жінки розділяли волосся і розчісували на прямий «проділ» (продів) посередині голови. Дівчата заплітали волосся в одну косу, в кінці якої приплітали кольорову стрічку (стужку) і косу опускали вздовж спини. Жінки теж ділили волосся на проділ, розчісували і закручували на обручку з прута лозини чи з дроту зв. «хомевку», «хімлю», а поверх накладали шапочку — «чепець» і зв'язували причепленим до чепця шнурком навколо завиненого волосся. Святковий чепець прикрашували мережкою.

Дівчата і жінки старанно підбирали різні прикраси до одягу, що не переходили границь скромності і пристойності. В основному, прикраси носили на шії. Це — крайки, гerdани, коралі — пацьборки.

Крайка — прикраса сплетена з різнокольорових намистин (бісеру) у вигляді стрічки. Мотив узору рослинний. На вузькій дощці вмонтовувалися дві дерев'яні поперечки з зубцями. На кінцях дощочки вбивалися два цвяхи, залишалися їх виступи на 0,5—1 см. Від одного цвяхка до протилежного цвяхка натягали між зубцями кільканадцять рядків нитки. Підбирали відповідні пацьборки впускали їх у кожний рядок між нитками та прошивали

Лемки з села Дошно на «Вечорі лемківської культури» в м. Сяноці. 1941 р.
Зліва направо: Петро Храпцьо («весільний староста»), Анна Коваль («свашка»),
Данько Коваль («молодий»), Катерина Красовська («молода»),
Юлія Бебло («сільська дівчина»),

кінським волосіням. Завершивши взір, здїмали крайку, а кінці ниток з обох боків сплітали у косу. Крайку зав'язували на шії. В селах (околиці Команчі, Великий Вислік) виплітали більш складні нашійні прикраси — гerdани. До крайки (знизу) допліталася широка різнокольорова смуга з бісеру, що спадала на груди і рамена.

Дівчата і жінки носили також на шиї (зокрема, у неділі і свята) коралі (пацьорки) з 10—15 ниток різної довжини, що рівномірно спадали на груди. Коралі червоні з морських коралів («правдиві»). Бідніші жінки і дівчата, замість дорогих коралів, носили дешеві скляні пацьорки. Ззаду на шиї зав'язували нитку коралів, а поверх нитки чіпали узористу стрічку (стужку, баламутку). До нижньої нитки коралів, посередині, прив'язували хрестик або медальйончик з двох кольорових скельць у вигляді серця оправлених у металеву рамку, а в середині між скельцями вставляли іконку. Крім червоних носили також білі і чорні пацьорки. Інші прикраси (брошки, перстені) носили рідко.

Особливе місце посідав весільний обрядовий одяг. Молода носила на голові вінець з барвінку і колосками зерна (околиці Риманова). Подібні вінки носили також дружки. З вінків звисали на спину і по боках квітчаті різнокольорові стрічки. У селі Боську замість вінка молода накривала голову білою хустиною, прикрашеною квітками з кольорового паперу, бляшками, пацьорками та пришитими галузками барвінку. В Полянах (повіт Новий Санч) молода вдягала на голову широку пов'язку з нашитими зморщеними стрічками, дрібними квітками, бляшками. (Див. також «Духовна культура. Народне весілля»).

Чоловічий одяг

Чоловічий одяг менш різнобарвний, ніж жіночий. Лише у повіті Новий Торг чоловічий одяг багатий вишивкою (гунька, лайбик, холошні), в той час як жіночий, скромний і без прикрас. Одяг виготовлявся в основному із тканин і сукна домашнього виробу, а тому майже не перетерпів змін протягом довгого часу.

До натільного одягу відносяться сорочка і гачі (підштанці). Святкова сорочка з лляного, добре вибіленого полотна, буденна — з коніпного (конопляного). Крій дуже простий. Кусок полотна, складеного поперечно, творив стан, з двох прямокутних кусків — рукави з квадратними клинцями під пахами. Отвір на шию мав зморшки, обрамлені вузьким рубцем. Спереду ростин з зарубленими краями, що зав'язувався червоною тасемкою (стрічкою). Сорочки недовгі і опускалися до штанів.

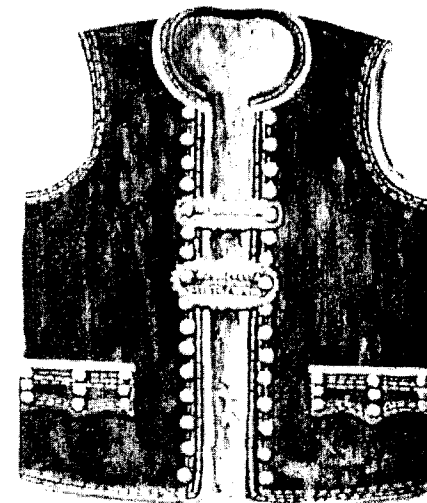
Новіші сорочки (поч. ХХ ст.) внизу на рукавах мали манжети, як також стоячий комірець, іноді з вишивкою на грудях хвилястою косичкою і стібнуванням хвилястою лінією білою ниткою. Буденна сорочка без вишивки, зі звичайним низьким комірцем. У селах Тилява, Радощина, Черемха, Липовець (на пограниччі зі словаками) носили сорочки з розрізом на спині.

Гачі шили з простого домашнього полотна. Зібрані у поясі з пропущеним через широкий рубець шнурком — „гачником”, що його зав'язували спереди. Гачі у лемків — залишки давньої форми штанів на шнурок, поширених давніше в Україні та Білорусії.

До поясного одягу відносимо нагавки і холошні. Нагавки (в зах. повітах — ногавиці) — штани з домашнього полотна, кращого і більшого, ніж гачі, переважно лляного, вузькі без манжетів. На місце поздовжнього шва вишито рубець із складеної у двоє стрічки синього сукна. Носили штани на вузькому ремінці, кінець якого звисав униз. Холошні — штани з білого сукна, довгі до кісток з розрізом унизу до 15 см. На швах рубець з синього (рідко червоного) сукна. Верхній „берег” зшитий так, щоб можна було просунути пояс. Холошні носили зимою. У селах Шляхтова, Біла Вода холошні оздоблювали дуже багатого, різнобарвної вишивкою рослинним орнаментом, внизу краї обрамлювали шкірою.

Плечевий одяг складався з лайбика (брушляка), сердака, гуньки, гуні, чугані. Характеризуючи лемківський одяг першої половини ХІХ ст., І. Вагилевич писав: „... камізька (лайбик) вишита з білого сукна, по краях обшита стрічкою, вишита петлицями, прикрашена гудзиками в три ряди. Щоправда, подібний лайбик зустрічався рідко, а у західних повітах трактувався, очевидно, як сердак.

У кінці ХІХ ст. поширився т. зв. „угорський” лайбик з синього фабричного сукна, з потрійним розтином ззаду, що створює тип кляпи, спереду поздовж розрізу нашивали один—два рядки (Ясельський повіт) блискучих металевих гудзиків, оздоблювали вишивкою, червоною тасемкою (Рихвальд), легким стібнуванням по краях і на кишнях (Ясельський повіт). В Сяніцькому повіті лайбик з блакитного сукна, оздоблений жовтими блискучими металевими гудзиками поздовж переднього розрізу на кишнях і ззаду над розрізами, без стібнування і вишивок. На пограниччі з Бойківщиною лайбики без гудзиків, спереду на долшніх рогах

Чоловічий «лайбик». Пов. Ясло

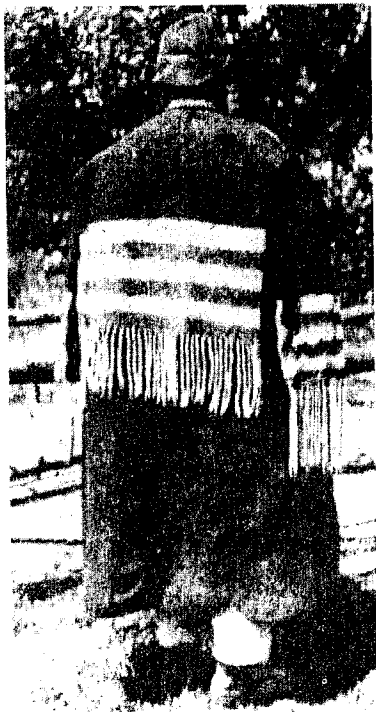
оздоблені вишитим мотивом „косиці” (галузки). Зимою, замість лайбика, носили сердак, вшитий з домашнього сукна, без рукавів і прикрас. Запинався на петельки з вовняних ниток і дерев'яні саморобні гудзики.

Гунька — куртка з домашнього сукна. У східних повітах з чорного чи сірого сукна з обрамленням країв червоним вовняним шнурком, плечі гладкі з фалдами унизу. В Ясельському повіті обшивали краї рукавів. Запиналася на петлі з гудзиками або гачки з дроту. В західних повітах гуньки з білого сукна. Краї гуньки та кишені обрамлені гарним вовняним шнурком.

Гуня — куртка довша і важча за гуньку, без прикрас. Її засяг від східного пограниччя з бойками і до сіл Конечна, Ропиця Руська Горлицького повіту. Старші, більш заможні селяни носили довгі до колін коужухи з рукавами. Рукавиці виготовляли на саморобному станку з вовняних ниток.

Найхарактернішим давнім зимовим одягом лемків була, безперечно, чуга (чуганя). Це довгий нижче колін плащ з великим оздобленим коміром, що сягає аж поза пояс. Чугу першої половини ХІХ ст. І. Вагилевич описав так: „Чорна довга опанча (у лемків чугань) з чотирикутним коміром, до якого прироблені білі тороки, на плечах прикрашена червоними гудзиками. Рукави зашиті і служать замість кишень” (І. Вагилевич, Лемки...1841. — С. 7). Крайали чугу з сукна подвійної ширини, зшиваючи два звої сукна вовняними нитками так, що непомітно було слідів зшивання. Склавши сукно упоперек, з боків витинали два трикутні клини, створювали при складанні короткі зашиті рукави.

У західних повітах комір чуги спеціального ткання з трьома білими поперечними смугами та довгими білими (рідко чорними) фрейдзями (тороками). У чугах ХІХ ст. білі смуги і тороки давалися таким на кінцях рукавів. У Горлицькому повіті комір чуги був з одною білою смугою, рукави без прикрас. Під час дощу комір

Лемко в чугані.
Західна Лемківщина

закидався на голову, тороки спереду зав'язувалися, tworячи вигідний каптур.

На схід від річки Ропи (Боднарка, Розділля, Фолош) чуги з бронзового сукна, коміри довгі, внизу заокруглені, береги обшиті білим вовняним шнурком, що на фалдах коміра укладався в зубки. В околиці Великого Вислока на білій смузі коміра вишивали бронзові узорі з поперечних ліній, прямокутників. На пограниччі з Бойківщиною чуга була скромна, без прикрас. Чуга — елемент народного одягу, який відрізняв лемків від інших етнографічних груп і народів.

Взувалися у шкіряні ходаки (керпці), прикріплені до ніг наволоками. За технікою виготовлення подібні до жіночих, але з грубішою шкіри і грубшими складками. Зимою на керпці надягали вовняні мішки—сукнянки, щоби не ховзалися і тепліше було для ніг.

На голові літом носили солом'яні, переважно власної роботи, капелюхи з широкими крисами. У кінці ХІХ ст. чорні капелюхи („калапи”) вживалися з вузькими крисами. На зиму популярною була шапка („копач”). Білий баранок з вовною досередини покривався синім сукном з чотирьох трикутних кусків, а між ними вшивалася вкладка з чорного сукна. На вершку, де сходилися шви, пришивали кокарду (китайку) з червоної волічки. Внизу береги обшивали широкою у 5—7 см. лентою чорного коужуха з розтином по боках, щоби при потребі можна було відігнути і накрити вуха.

Зачісувалися на центральний або бічний „проділ”. У першій половині ХІХ ст. старші чоловіки носили довге волосся (Сяніччина), заплетене у дві коси. Довге волосся носили до кінця ХІХ ст. також в інших повітах.

Лемко в чугані.
Східна Лемківщина

ЗМІНИ У МАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ ЛЕМКІВ ПІСЛЯ ЇХ ДЕПОРТАЦІЇ (1944–1946) В УКРАЇНУ

У матеріальній (як також духовній) культурі лемків ХІХ і поч. ХХ ст. збереглося багато архаїчних елементів, які в гірських умовах „законсервувалися”. Причиною цього було також дбайливе дотримання батьківських традицій. Давні елементи матеріальної культури лемків, спільні як для українського, так і східнослов'янських народів, на протязі століть не піддавалися модифікації. Лемки зберегли до Другої світової війни оригінальні саморобні знаряддя обробітку землі, переробки зерна. Зовсім не змінився спосіб обробки волокна і вовни, обробки каменю і дерева, промисел переробки деревини на дьоготь і смолу. До середини ХХ ст. майже без змін збереглися засади сільського будівництва, основи виготовлення народного одягу.

Великі зміни і безповоротні втрати принесла для матеріальної культури лемків їх депортація у 1944–1946 рр.. Позбавлені землі і знарядь виробництва, в умовах більшовицької колгоспної системи, лемки були позбавлені можливості використовувати вже зайві знаряддя рільництва, одиниці яких збереглися хіба у фондах етнографічних музеїв. І навіть, якщо в нових умовах земля буде повернена селянам, знаряддя її обробітку не повернуть собі давню лемківську форму. Зникли умови для мисливства, риболовлі.

Безповоротно відмерли народні промисли. Відсутнє вівчарство з обробкою вовни, занепаз промисел обробки волокна, ткацтво, виробництво олії. Повністю занехаяний промисел обробки каменю, як і дерева. Збереглася мистецька форма обробки дерева — різьбярство (див. Духовна культура. Народне мистецтво). Занехався виріб дьогтю і промислових мастил.

Сповна змінився характер сільського будівництва. Прибувши в Україну, лемки отримали господарства депортованих до Польщі поляків. Нових хат, тим більше хат лемківського типу, не будували. Відомий один випадок, коли типову лемківську хату побудував після депортації у містечку Заложці на Тернопільщині селянин з села Волтушова Сянницького повіту Михайло Максимович. Але хата ця, на жаль, у 70-х рр. згоріла. З позасадибного будівництва відтворено у парку Шевченківський гай (м. Львів), з ініціативи активу скансену і Фондації дослідження Лемківщини, у 1992 р. чудову дерев'яну Лемківську церкву свв. Володимира і Ольги, яка стала осередком духовного і національного відродження лемків. На терені „лемківської зони” Львівського скансену відтворено три садиби ХІХ–ХХ ст. закарпатських лемків („лемаків”).

Вийшов з побуту народний одяг лемків. Його поодинокі зразки зберігаються в етнографічних музеях, музеях лемківської культури (Львів, Тернопіль, Монастирська). Модернізовані зразки лемківського одягу вдягають учасники лемківських хорів, окремі виконавці лемківських пісень під час концертів. Традиції лемківських вишивок рослинним орнаментом збереглися як прикраса сучасного жіночого і дитячого одягу. Вони прикрашають рушники, подушки.

Все ж, матеріальна культура лемків, яка зазнала болючих і безповоротних втрат, зможе відновити свої традиції хіба у рідному краю, на Лемківщині. В Україні, найближчим часом, подібна перспектива відсутня.

Краща доля зустріла в Україні духовну культуру лемків, яка, в своїй основі, перебуває під патронатом церкви, в діях самої людини, її душі. Духовне життя людини у меншій мірі піддається руйнуванню із зовні.

Ольга ФАБРИКА

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ

Традиційні цілорічні звичаї та обряди лемків, в основному, сформувалися ще на ранній стадії розвитку суспільства, коли людина тісно пов'язувала свою долю з навколишньою природою. Людина ставила себе у залежність з явищами природи, які регламентували виробничий цикл трудової діяльності. Постійна зміна року (весна, літо, осінь, зима) зумовила формування календарних звичаїв згідно зі змінами у природі: весна, літо, осінь, зима. Та і у дохристиянський період Новий рік розпочинався 1 березня.

Дослідники календарної обрядовості лемків, як правило, починають опис з зимових свят (Різдво, Новий Рік). Ми вибрали інший, на нашу думку, більш вірний, спосіб опису календарної обрядовості лемків, починаючи його з весни, коли прокидається («народжується») жива природа. За таким самим принципом аналізуємо родові обряди, пов'язані з найважливішими періодами життя людини — народження, дитинство, одруження, смерть.

Найбільш радісним був весняний цикл звичаїв та обрядів, коли «воскресає», оживає рослинний світ, природа, розпочинаються весняні роботи. Багатий осінній цикл звичаїв та обрядів освячував збір урожаю. Завершував річний процес зимовий цикл обрядовості, приурочений завершенню робіт. Порогом зимового і весняного циклів було святкування «народження Сонця» — Нового року.

Християнство, яке почало свій переможний хід з початком нової ери, зберегло давній звичаєвий поділ року, поєднало його з християнським розумінням світу, доповнивши новими релігійними елементами. Поряд з тим мешканці Західних Карпат протягом століть збагачували обрядовість своєї духовної культури власними самобутніми елементами.

Календарна обрядовість. Весняний цикл

М'ЯСНИЦІ І ВЕЛИКИЙ ПІСТ

Початком весняного циклу слід вважати так звані «м'ясниці» — один з найвеселіших періодів у календарному році.

У цей час, напередодні Великоднього посту, справляли весілля, влаштовували різноманітні заботи. Особливо веселим був останній тиждень у м'ясниці — так звані «запусти». Дівчата і хлопці, жінки й чоловіки сходилися на забаву (танці, гостину), яку влаштовували у боїщах (боїсках, стодолах). Опівночі останнього дня м'ясниць закінчувались заботи, бо починався семитижневий Великий (Великодній) піст.

Старші люди суворо дотримувалися посту. У піст розпочиналися весняні роботи в полі. Вибираючись з хати, господиня обходила тричі воза і кропила свяченою водою «жеби ся зерно не сьнітило». Господар натирив яйцем шию коням чи волам «жеби били тлусти як тоті яйця», і перехрестившись, рушав у дорогу. Господиня ще повинна була перейти йому дорогу з повними відрами чистої води, «жеби мав щестья в полі». По приїзді в поле клякав побіч коня чи вола, хрестився і клав грудку землі за пазуху, — «жеби ся загірла од людского тіла і добре родила». Після першої скиби в кінці загону клав під неї яйце, «жеби зерно ся вродило повне як тото яйце».

Піст зобов'язував не лише припинення забав, але й обмеження споживання їжі, зокрема, м'ясних і молочних страв, жирів (крім олії). З молока продукували сир, засолювали, клали в бочки і вживали після посту. Під час посту дорослі й діти ходили до сповіді, щоб «очиститися», «обмитися» від гріхів і зла, подібно як весняний теплий дощ обмиває щороку природу, приносить їй життя, радість.

З давніх часів жінки деяких гірських сіл справляли Федоровицю як «бабске свято». Це у понеділок після запусків — перший день Великого посту. Чоловіки у цей день виконували всю жіночу роботу в хаті, а жінки зранку збиралися гуртом, склалися на горілку, готували закуску. Чоловіків не впускали, бо, мовляв, «хочут хоц на еден ден мати спокій од хлопів». Чоловіки не сперечалися. Дівчата теж сходилися окремо в хаті, без хлопців. Бавилися у різні ігри. У той час лемки не споживали вареної їжі, а їли печену картоплю, попиваючи її розсолем з капусти («варом»). Як правило, жінки не прями цього тижня і не снували вовни. Чоловіки складали «прогноз

погоди»: понеділок — погода під час сіяння зернових; вівторок — на сходження картоплі; четвер — на жнива; п'ятниця — копання картоплі; субота — сіяння озимини.

Остання неділя Великого посту називалася Квітною. В цей день у церкві освячували «багнятка» (галузка верби з весняними бруньками), їх тримали за образами, під час буревію кидали у вогонь, щоб відганяти можливе лихо. А загалом цей тиждень скрізь практикували як «Страстний», бо, згідно вірувань, у цей тиждень Спаситель багато страждав, був розіп'ятий і помер на хресті.

У п'ятницю, коли за євангельською розповіддю Христа поклали до гробу, в церкві виставляли Плащаницю. При обході навколо церкви хлопці калатали з допомогою саморобних дерев'яних «калаталок» на знак, що Христа прибивали до хреста. У цей день не били у дзвони. В окремих селах, поблизу церкви, традиційні «вартові Гробу Господнього» розкладали вогнище і підтримували його горіння до недільного ранку.

ВЕЛИКДЕНЬ

Найбільш веселим святом був Великдень, час Воскресіння Христового. Святу передувало наведення порядку в хаті і на господарстві, приготування традиційних обрядових страв.

У середу перед Великоднем починали жінки пекти паску. Головним було те, щоб вона спеклась гарною, бо від того залежала доля сім'ї. Слідкували, щоб тісто не запалосало в печі, «бо хтоси з родини вмре в тім році». Перед саджанням у піч змащували верх паски яйцем, сметаною чи маслом. Якщо паска росла в печі просто вгору, то був знак, що вся сім'я доживе до наступної паски. Коли паска потріскала — когось чекала смерть, якщо на бік завалилась — можна було сподіватися пожежі...

У Страстний четвер до вечора постили, увечері йшли до церкви на «страсті» (12 євангельських читань). В п'ятницю постили увесь день. В цей день не садили курей на яйця, бо вважали, що вивелися б кури, що співають, а яєць не несуть. У суботу дівчата готували писанки. Оригінальні та надзвичайно гарні писанки вважалися з села Гирова біля Дуклі. Хлопці майстрували «сикавки», щоб у понеділок обливати дівчат. Жінки та дівчата складали продукти в обрядовий кошик і несли до церкви. Великий хліб (паску) несла господиня або жінка найстаршого сина, кошик — господар дому або найстарший син.

Православна церква правила службу Божу з півночі, а греко-католицька — вранці. Зі свяченим обходили все обійстя, «жеби одогнати всяку біду». З радісним — «Христос Воскрес!» входили в хату.

Поширеним був звичай починати споживати освячені продукти з яйця, яке розрізали на стільки частин, скільки було членів сім'ї. Кожен повинен був з'їсти свій шматочок, щоб панувала в хаті любов і злагода. Шкарлупи Великодніх яєць настромлювали на галузки фруктових дерев, щоб відігнати шкідників і злодіїв.

У Великодню неділю, після споживання освяченого, молодь сходилася за селом або біля церкви, влаштовуючи хороводи з гаївками. Гаївки не були розповсюджені, за винятком окремих сіл — Висова, Одрехова.

Вилетіла ластівка зо скаля,
Збудила нас вшитких зо спаня,
Дерева ся в садах розвивають,
Висов'яне нову яр витають...

Цілий день Великодньої неділі дівтора біла у церковні дзвони.

Наступного дня у Поливаний понеділок парубки ходили по селу і стежили за дівчатами, щоб облили їх водою. Побутувало повір'я, що весняна вода омолоджує людину, дає здоров'я, приносить радість. А тому дівчата не ображалися, навіть були раді, якщо котрись (одягну) скупали у річці. Випадки захворювань були рідкісні. Часто дівчата після поливання пригощали хлопців горілкою і самі випивали, щоб зігрітися.

У селі Дошно на Сяніччині був звичай: кілька хлопців брали з собою у неділю увечері відро води і залишали в сінях під драбиною. При відході господар зачиняв двері, а один з хлопців цілу ніч кунав у сінях. Зранку з водою вривався до хати і виливав воду з відра на сонну дівчину. Зчинявся крик. Господар, вдаючи вельми сердитого, кілька хвилин вичитував винуватцеві мораль і заспокоївшись, вносив горілку, частував дівчину і парубка, сам випивав і усі в мирі розходилися.

Дівтора обливала себе взаємно ще й у Великодній вівторок.

ЮРІЙ ДЕНЬ

Серед звичаїв весняного періоду важливе місце займає день Юрія (Георгія), який святкували 23 квітня (за старим стилем).

У цей день селяни вперше після довготривалого зимового періоду випускали худобу на пасовище, супроводжуючи цей захід рядом обрядів та магічних дій. Під поріг стайні клали яйце — щоб худоба була повна, як яйце, ланцюг — щоб трималися купи. Важливу роль в обрядах першого вигону худоби відігравали самі ж пастухи.

Увечері перед Юрієм поширеними були вечорниці. Щоб відьма «не паскудила молока», малювали дьогтем хрестики на дверях хліва, кружечки на рогах корів. Перед порогом стайні споруджували дві ямки, насипали туди солі, а простір між ямками засівали маком, посвяченим на Маковея. Відьма не могла переступити через мак і мусила його визбирати, а поки визбирувала до кінця, співали півні і відьма втрачала силу.

Дівчата плели вінки і чіпляли коровам на роги.

ТРІЙЦЯ. ЗЕЛЕНІ СВЯТА (РУСАЛЯ)

Трійця — особливе весняне свято. Напередодні свята лемки масово прикрашали зеленню зовні і зі середини житлові будинки та господарські будівлі, в основному липовими галузками.

Після недільної Літургії процесія з хоругвами і священником обходила поля, освячуючи їх. На межі з полем сусідського села заковували в землю невеликий дерев'яний хрест, щоб небесні сили берегли поле і врожай. Подекуди дівчата робили із зеленого галуззя альтанки над потоками, а коли сходив місяць, зустрічали його піснями і танцями міфологічних водяних русалок (звідки й назва свята).

Ой ля-ля-лю ля-ля-лю,
Прийшли дівки, Русалю,
Подме вшитки на фалю (водяну хвилю)
Та й гвидиме Русалю...

Свято Русаля завершує весняний цикл календарно-обрядових свят.

Літній цикл

ІВАНА КУПАЛА

Найвиразнішим святом цього циклу є давньослов'янське свято Івана Купала, яке в християнську епоху поєднано із святом народження Івана Хрестителя. Значення давнього свята полягало у величанні природи, яка в час літнього сонцестояння досягла свого завершення.

По усій Лемківщині для купальського свята (24 червня за старим стилем, 7 липня — за новим) була поширена загальна назва «Собітка». На думку деяких вчених термін походить від назви гори Соббот в Німеччині, де у

давнину палили вогні на честь міфічного бога Перуна, головним атрибутом якого було палення вогнищ — «собіток» у ніч з 6 на 7 липня.

Час святкування, коли розквітають рослини і дозріває врожай, супроводжується численними обрядами і звичаями. Вірили у магічну силу зілля, зібраного в день Купала (Янове зілля). Його збирали жінки перед сходом сонця, по росі. Зібране зілля з гілками ліщини зв'язували у сніпок, освячували біля церкви і зберігали до наступної собітки. Вживали при лікувальному «замовлянні» людей чи тварин. Виходячи з того, що гірські квіти мали лікувальні властивості, при вмілому приготуванні відвари давали позитивні результати. Також зілля використовували дівчата для ворожби. Купальське зілля вживалося для запобігання стихійному лихові. Під час бурі його спалювали в печі і стежили за напрямком диму. Освячені лісові гілочки встромлювали в землю, де росли овочеві культури, для забезпечення доброго врожаю і як охоронний засіб від шкідників.

Серед купальських рослин домінуюче місце посідає папороть, яка, за народними віруваннями цвіте опівночі лише в Купальську ніч. Хто цвіт знайде й зірве, той може знайти заховані скарби, стати багатим, щасливим, всезнаючим.

У купальських обрядах головним атрибутом був вогонь («собітка»). Вогні палили за селом на горбі нижнього або верхнього кінця села. Паливо на собітку (в основаному — ялівець) хлопці заготовляли заздалегідь, щоб висохло. Напередодні стовбур ялиці, вкопаний в землю, обкладали сухим ялівцем.

Увечері піснями і музикою парубки скликали усіх на собітку, десь на вершині горба за селом.

Горішняни, долішняни,
Подте до нас на собітку,
Бо в нас на собітці грают,
Аж ся гори розлігают.

На собітку сходилося майже усе село. Вибірало найкращу пару, що мріяла про близьке весілля, якій доручали запалити собітку. Коли собітка розгорялась, усі починали співати та танцювати.

Собіткові пісні поділялися в основному на три групи:

1) На честь святого Івана

Яне, Яне, святий Яне,
Освяти нам наше зілля,
Дрібний пісок і каміння (с. Висова)

2) Пісні епічно-баладного характеру

3) Кокетливо-сатиричні

Ой на горі оген горит,
Ой там Ганя жабу гонит.
Гонит, гонит до потічка,
Здоїти ей до дійничка.

Дівчата несли минулорічне купальське зілля, яке кидали у вогонь. Через вогнище собітки стрибали спритні хлопці, рідше дівчата. Роль вогню полягала в його очисній функції.

Осінній цикл

ОБЖИНКИ (ДОЖИНКИ)

Обжинки завершували літній цикл обрядових свят і звичаїв і розпочинали осінній цикл обрядових календарних свят.

Спільна праця єднала людей ще з давнини, зокрема у жнива, які на Лемківщині проходили важко: гарну погоду в горах часто змінювали дощі, зливи. До тих, у кого збіжжя достигало швидше, приходили сусіди, рідня, щоб допомогти збирати хліб.

Вийшовши на поле з серпами, люди ставали обличчям до сходу сонця, хрестились і починали жати. Коли на полі жнива закінчувалися, плели вінок з дрібних стебел і польових квітів, самі завітчувалися, увечері повертались до господаря з вінком і піснею:

Наш пан газда молоденький —
Під ним коник вороненький.
Позаперав господоньку
Та й поїхав на нивоньку...

У пісні славили закінчену працю, закликали газдиню столи застеляти, вітали газду з нагоди обжинок, бажали кращого врожаю на наступний рік. Закликали господаря «одобрати вінец красний» взамін за гостину і випивку. Господарі дякували за щедру працю, приймали вінок, запрошували на гостину.

АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО

Багате на народні традиції свято припадає на 30 листопада за старим стилем (13 грудня — за новим) і трактується як перехідне з осіннього циклу календарних свят до зимових свят.

Свято Андрія в народі називають дівочим молодіжним святом. Найбільш розповсюдженими звичаями в цей день, чи напередодні, було варіння пирогів (вареників) для ворожби, рахування коліків у плоті, магичне виливання воску тощо. Увечері, напередодні Андрія, дівчата сходилися в умовленій хаті на вечорниці, де виконували дівочі ворожіння.

Одним з важливих ворожінь уважалося виливання розтопленого воску на холодну воду. Застигаючи, віск набував різних форм, над якими гуртом гадали (Що ж очікує дівчину? Чи швидко вона вийде заміж? Скільки матиме дітей? Чи буде багатою і щасливою? та інше).

Іноді ворожіння викликало загальні жарти, сміх. Існували й інші ворожіння. Наприклад, дівчата варили бобальки з тіста, розклали їх на лавці, впускали собаку і стежили, чию бобальку вхопить першою — та дівчина швидко вийде заміж. Вийшовши на подвір'я, прислухалися звідки першим загавкає собака, звідти повинен з'явитися наречений. Після ворожіння дівчата впускали хлопців до хати, де починалася весела забава, вечеря. Ворожили також удосвіта, напередодні Андрія. Біля хати на стежці дівчина таємно сіяла льон, промовляючи:

Андрію, Андрію, на твій ден лен сію,
Дай мені, Боже, знати, з ким го буду брати.
Як прийде хлоп, буде весіля гнет,
Як прийде ворона — їщи цілий рік дома.

Коли вранці першим через нього перейде хлопець — незабаром відбудеться весілля. Поява цигана пророкувала чоловіка зрадливого, натомість жінка, кіт, собака чи птах означали дальше дівування. Вдосвіта дівчина також відламувала гілки черешні, вклала в хаті у вазони, запам'ятовуючи, яка гілка належить тому чи іншому хлопцеві. Чия гілка випускала листочки першою до Свят-Вечора, за того хлопця до року повинна була б вийти заміж.

Хлопці також бралися до ворожіння: рахували в оберемку дрова — пара чи не пара? Кілки в плоті дівчини: чи вийде пара? Врешті загравали до дівчат, організуючи забаву, гостину.

ВЕЧІРКИ

У довгі осінні й зимові вечори, як і в інших землях, на Лемківщині проводились вечірки (прядки), тобто вечорниці. Умовою їх створення було не лише прагнення молоді до взаємних контактів, спільних забав та ігор, але й

умови тогочасного життя, коли люди не вдавалися до послуг текстильної промисловості, а ходили в одязі власного виробу.

З вовни робили гуньки (чугані) й холошні, зі свого льону — білизну. Сяля його, вибирали, молотили, чесали, а також пізніше починали прясти на вечірках.

Ще у жовтні, а найдалі з початком Пилипівки (від 15 листопада за старим стилем) збиралося по 20—30 прядильниць у велику хату, купували в складчину нафту і починали прясти майже до півночі. Також збиралися й чоловіки. Дівчата й молодіці пряли льон, коноплі, вовну, а хлопці й чоловіки плели кощики, решта шили керпці (постоли), гуньки, грали в карти, у деяких селах займалися різьбою та, звичайно, усі співали, розповідали різні пригоди, бувальщини, компонуючи за власною фантазією. Шукаючи, де цікавіше, хлопці ходили з вечірки на вечірку, але переважно були там, де пряла найближча серцю.

У деяких селах на Короснянщині, Ясельщині й Сяніччині вечірки проводили і після Різдва, але дівчата вже не пряли, а скубали вовну, дерли пір'я, вишивали, в'язали рукавички, светри тощо.

Лемківські вечірки виконували щонайменше дві функції:

1) Економічну, бо у гурті краще і продуктивніше працювали. Створювалися «виробничі» пари, інколи такі пари робили змагання на спритність та швидкість.

2) Роль сільського клубу (розваги, новини, знайомства).

На вечірках палюнка (горілка) не вживалась, бо люди працювали, крім того — був піст. Навіть у пісенному репертуарі пилипівчаних вечірок використовувалась релігійна тематика, а старші жінки співали пісні з морально-виховним змістом.

Поважний настрій змінювався, коли приходили хлопці. Змінювалися теми розмов і пісень. Найбільше страху наводили розповіді про зустрічі з «душами померлих», про те, як когось духи тягнули до потоку. Наперобій кожен намагався додати щось від себе, розповісти якийсь новий жарт. Майстром видумки і розповіді, жартів та смішних історій на вечорницях у Сяніччині був Кость Бебло з Дошна — незамінний учасник вечорниць, весіль.

У західних районах Лемківщини любили насміхатися з «мушинського права», «тилицького пива», «ропицької танечниці», «чертіжнянського гудака». Може у Чертіжному насправді колись жив невезучий музикант-скрипаль, а у Ропиці погана танцюристка, ймовірно, що пиво в Тиличі іноді

вдавалось лихе, а в Мушині підозріла справедливість.

Ось зразок однієї з розповідей:

«Якоси селянина з Мохначки, по поверненню з мушинського суду спитали:

— А ти виграв єс справу?

— Ех! Та хто нашов правду в Мушині... Програв! Але зато єм панам наклав, же до суду — віку не забудут...

— І не вліпили ті за то буків?

— Но-но! Я прецінь не глупий, жеби їм під носом хрін терти. Як єм одийшов далеко за місто, то наклав, што на язик влізло. І на душі мі легше стало».

Популярними на вечорницях були загадки. Кожен учасник знав їх велику кількість. Наприклад:

— Штири тики, два патики, семе замахайло (Корова: 4 ноги 2 роги, сьомий хвіст);

— Два брати без дорогу живут, сой помагают, а єден другого не видит (Очі);

— Чом качка по воді плават? (Бо до дна не дістане);

— Чого когут очі зажмурять, як співат? (Бо знає напам'ять).

Найцікавіший та найбільш урочистий останній вечір вечірок. Дівчата брали малий жмуток прядива, намотуючи його на будь-яку жердку, підбирали старі веретена. Існував звичай, що останнього вечора хлопці ламали куделі і веретена, на знак, що роботи завершено, поламані знаряддя опівночі кидали у вогонь. Того вечора (напередодні Різдва) організовували спільну гостину і бавилися цілу ніч.

Зимовий цикл

РІЗДВО

Різдвяні свята займають особливе місце у зимовому циклі календарних свят своєю підготовкою, великою кількістю повір'їв. Напередодні Різдва, зокрема в день Святого Вечора на кожному господарстві проводилися серйозні господарські роботи з підготовки робочого інвентаря, заготівлі корму для худоби, наведенні зразкового порядку на садибі.

Шість тижнів перед Різдвом постили Пилипівку: не споживали м'яса по понеділках, середах і п'ятницях. Старші люди увесь піст м'яса не їли, головним чином задовольнялися картоплею, квашеною капустою. Переддень Різдва —

«Велия», 6 січня, був буднім днем і найбільш завантаженим працею і підготовкою до триденних свят. Діти прикрашали ялинку, допомагали впорядкувати домівку (хижку).

Численні обряди були пов'язані зі Святою Вечерею перед Різдвом. Напередодні вечері господар годував худобу доброякісним сіном, кожній худобині давав скибку хліба з часником. Поширеним звичаєм Святого Вечора було обв'язування стовбурів фруктових дерев солом'яними перевеслами. У деяких селах перевесла робили з соломи, яка в святкові дні була в хаті, а на третій день свят ними обв'язували дерева. Перед кожним деревом господар промовляв, замахуючись на нього сокирою: «Я тебе зрубам, бо не хдеш родити». Син або хтось інший відповідав: «Не рубайте, я буду родити». І господар обв'язував стовбур.

До Святої Вечері старші нічого не їли. Дітям заборонялося їсти городину і садовину, щоб тіло не обсіпало чиряки. Не дмухали на вогонь, щоб не викликати корости (сверблячок) в наступному році. Приносячи в хату дрова, дівчата рахували поліна і раділи з парної кількості, яка віщувала близьке заміжжя. Якщо вдалося того дня позичити гроші в жида, на весь рік запевнювався добробут у хаті.

Челюсті печі не могли на свято залишатися закіпчені, щоб зерно родилося без зародків. Тому газдиня білила челюсті та сідала на припічку, щоб кури добре квкали.

Перед вечерею господар заносив у хату добру в'язку соломи, діти розстелювали її по хаті і підчас свят бавилися в соломі. Також господар вносив необмолочений сніп вівса, бажав усій родині щастя і ставив сніп у куті на лаві під іконами. Також сніп (або в'язку сіна) розстелював на столі, а господиня застеляла поверх чисту нову скатертину. Під стіл клали різні залізні знаряддя праці (ланцюг, молоток, леміш тощо), щоб все добре велося по господарству і тримали на них під час вечері ноги «жеби били здорові і тверди як залізо». Ніжки столу зав'язували шнурком або ланцюгом, щоб сім'я не розліталася.

Кожна господиня заздалегідь готувала вечерю з 12 страв, помащених олією. Така кількість страв відповідала числу апостолів і місяців у році. Готували хліб з часником і сіллю, капусту, гриби, вівсяну киселицю, біб, моркву, пироги, голубці, буряковий борщ, пампушки, пенцаки чи кутю. Меню могло бути різним, залежно від винахідливості газдині, зберігалася тільки засада: усе повинно бути пісним.

Уся Україна їла на Свят-Вечір пшеничну кутю. А лемки раніше взагалі куті не готували, бо в горах не сіяли пшеницю, натомість варили панцаки з ячменю (ячмінна каша), який добре родив у горах. Звичай варення куті

принесли на Лемківщину священики і вчителі зі Східної Галичини. Обов'язковим атрибутом святкового столу була свічка.

Побутував звичай, коли перед Святою Вечерею уся сім'я йшла митися до річки чи потічка, вірячи, що вода у той час має очищувальну властивість, додає силу і здоров'я. Якщо до річки далеко, вмивали лице холодною водою в хаті. Після вмивання усі члени сім'ї сідали за святковий стіл.

До вечері можна було приступати після того, як сходила перша зірка, яку називали Віфлеємською.

Перед вечерею сім'я промовляла молитву «Отче наш». Господар ділив хліб і давав кожному скибку з зубцем часнику, замоченим у солі «жеби ніхто не бив злодійом». Подекуди після молитви газда наливав усім по келиху свяченого вина і, як сім'я вставала, вітав зі святом, дякував за дружню допомогу у праці, бажав щастя і здоров'я. Після цього споживали дванадцять страв. Усі їли з однієї миски. При кожній страві діти говорили: «Не добре, не добре!», а мати відповідала: «Їжте, діти, їжте, на другий рік буде ліпше». То був далекий відгомін стародавньої віри в магічну силу слова в той вечір. Також на стіл клали запасну миску на вбогого подорожнього та покійних членів родини. Щоб покійники не залишалися голодними і не снилися, відкладали їм по три ложки кожної страви в окремий горщик, що стояв у соломі на покутті, а після вечері залишали усе на столі на ніч неприбраним — для голодних душ. Вранці усе зібране віддавали коровам, щоб їм босорка (відьма) не відібрала молока.

На вечерю запрошували все живе і неживе. З думкою про покійників, промовляли: «Прид душечко ся наїсти, як лес голодна». Подекуди запрошували звірів і птахів: «Звірино, пташино, сходи-ся до нас на вечерю» (с. Бортне). Вірили, що в цю ніч тварини розуміють більше, ніж люди, навіть розмовляють людською мовою, але підслухувати їх не можна.

Після вечері господар гасив свічку і всі стежили за напрямком диму. Якщо він був скерований до дверей — вірили, що до року хтось з родини помре. Якщо дим підіймався угору, під стелю — то добра прикмета.

Діти швидко зв'язували перевеслом ложки «жеби ся худоба купи на поли тримала». Дівчата вибігали на двір, калатали у дворі ложками. З якого боку обізветься собака, звідти повинен був завітати її суджений.

Подекуди у Свят-Вечір ходили перші колядники зі звійдою. До пізньої ночі з хат лунали дзвінки коляди, в яких славилось Різдво Христове. Колядувала уся Лемківщина. Колядування (з зіркою чи вертепом) продовжувалось протягом усіх Різдвяних Свят. Вранці кидали у миску дрібні

монети «жеби бити багатим», наливали в неї зимної джерельної води і вмивалися. В цей день ходили лише до церкви.

Колядування починалося на другий день. Ходили також з живим вертепом: пастушки, три Царі, Ірод, Жид, Смерть з косою, Біда з торбою, Ангел, Чорт.

НОВИЙ РІК

Наступним святом після Різдва був Новий рік. Свято супроводжувала традиційна обрядовість різноманітних віншувань і новорічних побажань. Вважалося, що щастя в дім приносить перший відвідувач — полазник. Це повинна була бути людина чоловічої статі. Доброю прикметою вважали прихід полазника-хлопчика. Полазники посипали зерном пороги, «жеби родило жито, пшениця і всяка пашниця, на щестья, здоровля, на той Новий рік, аби ся ліпше родилося як вторік». За побажання вони отримували дрібні гроші, пампушки, випечені спеціально для полазників, цукерки, горішки тощо.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР. ВОДОХРЕСТЯ

Різдвяні, Новорічні вітання і побажання проводилися до Щедрого Вечора та Водохрестя (Йордану). Люди співали колядки, щедрівки. Перед Водохрестям святкували ще одну, подібну до Різдвяної, так звану Щедрю Вечерю. Господині готували для споживача 12 страв. Але вечеря не була такою урочистою, як напередодні Різдва. Після гостини усі гуртом щедрували. Вечір називався багатим, щедрим, а звідси і назва «щедрівки» — пісеньки зі щедрими побажаннями:

Щедрий вечір в тій хатині,
Добрий вечір господині!
Щедрий вечер, добрий вечер!
Пришли зме ту щедрувати,
Щесьцом хижу посипати.
Щедрий вечер, добрий вечер!

Виконували колядки, в яких часто явища природи замінювали членів родини: Сонце — господар, Місяць — господиня, Зірки — діти. У колядках, адресованих донькам, оспівувалась їх краса; господарям — сила, розум, багатство; господині — краса, господарність, материнство. Усім бажали щастя, злагоди, любові й миру.

На Йордан люди йшли церковною процесією святити воду в річках. Освяченою водою скроплювали усі господарські будівлі, житло (як зовні, так і зсередини) для оберігання від нечистих сил. Також скроплювали худобу від різних хвороб та лихих чарівниць. Кожен член родини повинен був випити ковток йорданської води, рештки якої зберігали цілий рік.

Так завершувався зимовий цикл лемківських календарно-обрядових свят.

Родові обряди

НАРОДЖЕННЯ І ХРЕСТИНИ

Ще до народження дитини вагітна жінка змушена була виконувати сформовані віками традиції. Не радили їй переходити трясовину, бо дитина могла народитись зайкою; наступати на кротовину, бо це сприяло б виникненню у дитини різних хвороб. Не рекомендувалось вагітній жінці пити воду при заході сонця, ступати на спаленську, бо це теж могло мати для майбутньої дитини небажані наслідки.

Хрестили немовля на другий день або в неділю, за тиждень чи два. До церкви дитину могла нести повитуха з першою кумою. Кумів могло бути кілька пар. Головною була «перша пара» — нанашко і нанашка (хресний і хресна), які тримали в церкві немовля під час хрещення. На випадок смерті батьків на цю пару лягав обов'язок опіки над похресником чи похресницею та виховання його (її) до повноліття. Хоч з подружжя могла кумувати одна особа, проте на хрестини йшли двоє.

По дорозі до церкви та з церкви слідкували, щоб хтось не перейшов дорогу з пустими відрами, бо не було б дитині щастя у житті. Не дозволяли також нікому глянути на дитину, «жеби не дістала з очей». Несучи дитину до церкви, хресна мама вкладала в подушку цукерки і тістечка, щоб хрестику (хресниці) солодко жилося.

Купали дитину лише наступного дня, вірячи, що чим довше триматиметься новонародженого свячена вода та елей, дитина буде здоровішою і щасливішою. При першому купанні після хрещення хлопця у воду клали молоток, сокиру, пилку тощо «жеби добрим господарем і майстром виріс»; дівчині — веретено, голку з ниткою «жеби добрі знала прясти, шити, вишивати». При обох клали також олівець перо «жеби добрі ся вчили». Воду, якою було змито елей, виливали в таке місце, де не ходять ні люди, ні тварини, бо дитина «би хворіла». Після купелі натирали дитину несоленим свіжим

Хрещення дитини. Гравюра В. Мадзеляна

маслом, а під пахвами посипали дерев'яним порошком, який точили жучки-ковалі, щоб тільце не запрівало і не з'являлися болячки. Дитину завивали у домашні льняні пелюшки і колисали в колисці або плахті, прив'язаній чотирма кінцями до бантів — грядки. Стежили, щоб дитину не залишали саму в хаті, бо міг прийти до неї «злий дух».

Децо відмінними були ті повір'я в Команчі та навколишніх селах Східної Лемківщини. Речі, що мали впливати на майбутні здібності новонародженого, використовували при першій купелі після народження, додаючи у воду по крихті хліба, молока, цукру «жеби дитя било гарде, солодке на вдачу і не голодувало в житю». Коли поверталися з церкви через болото, кума в жодному випадку не мала права підняти спідницю, бо дитина була б розпусною. Увійшовши в хату відразу сідали з дитиною за стіл, щоб люди шанували охрещеного, як виросте. Клали також дитя на кожух «жеби мало тільки грошів як вовни в кожусі». Батьки завжди намагалися справити багаті хрестини, бо це мало гарантувати дитині багате життя.

Кумів діти називають «хресний», «хресна» (Східна Лемківщина) або «нанашко», «нанашка» (Західна Лемківщина). Господарі відповідно звертаються «кум» і «кума».

Хрестини — це загальна радість, яка проявлялася в піснях і танцях. Репертуар пісень, в яких оспівували радісний факт приходу на світ нової людини, не відзначався багатством.

При вході до хати співали, звертаючись до господаря:

Гей куме, куме, дайте вина,
Будете мати за рочок сина.
Гей, як нам дасте лем горівки,
Будети мати лем сами дівки.

Гостилися до пізнього вечора. Співали довго, щоб наспівати щастя дитині й матері.

Існував звичай, що під час гостини складали на тарілку гроші «для дитяти, яке убоге й голе прийшло на світ». Сусіди, зокрема сусідські діти, приносили для новонародженого подарунки — солодощі і забавки.

У лемківській родині існує взаємодовір'я і повага. А тому дітей виховують спільно, без будь-яких суперечок і непорозумінь. Першим завданням батьків є виховати дітей слухняними, скромними, з відчуттям поваги до старших. Великою ганьбою для батьків була б будь-яка дрібна крадіжка з боку їх дитини. Батьки постійно повчали дітей не привласнювати чужих речей. Батько змалку привчав хлопця до роботи, навчав господарюванню, а мати вчить доньку шити, вишивати, ткати, куховарити тощо.

НАРОДНЕ ЛЕМКІВСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

Одним з найяскравіших, самобутніх елементів духовної культури українських верховинців — лемків є їхнє народне весілля. У весільних звичаях знайшов віддзеркалення весь характер працелюбних мешканців Карпат, їх журба, радість, щастя.

Напередодні весілля в хаті молодої її подруги плетуть вінки для молодої та дружок, виготовляють букети для молодого та дружбів. У той же час весільні свашки випікають великий оздоблений хліб-коровай (подекуди «балец»), що є символом багатства і достатку. Коровай уособлює молодого господаря. Дівчата виготовляють із зеленого вершка ялинки деревце-рішку, прикрашене стрічками, квітами, блискучими бляшками. Рішка символізує життя («Дерево життя») і присвячується молодій матері, яка дає нове життя.

Головними дійовими особами весілля є молодий, молода, староста, дружби, дружки, свашки.

Весільні пісні, звичаї — це неоціненне багатство, яке пронесли лемки крізь буремні сторіччя. Саме у лемківських весільних піснях збереглося найбільше старослов'янських і давньоруських архаїзмів. Століттями лемки доповнювали давньоукраїнське весілля власними, самобутніми творами, збагачували його зміст і форму, створивши чудовий весільний ансамбль-гармонію неперевершених перлин української народної культури.

* Структура лемківського народного весілля мало чим відрізняється від загальноукраїнського. Воно починається з освідчин, оглядин і заручин. Весілля починається одночасно у молодого та молодої, а після шлюбу спільно по черзі у молодого та молодого, або навпаки (завершується там, де житимуть молоді). З весіллям пов'язано ряд звичаїв (заручини, промови старостів, почепини молодої та ін.), поширених по всій Україні. Однак, чимало весільних звичаїв на Лемківщині є традиціями самих лемків. Вчинки учасників весілля були суворо регламентовані і відступ від правил не допускався. Кожний крок, вчинок супроводжували пісні.

Лемківське весілля пов'язане з багатьма звичаями і віруваннями.

ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ

Давня віра в надприродні сили, потойбічний світ і невмирущість душі збереглася у психіці народу, що особливо помітно в похоронних обрядах, які пов'язані з біблійним вченням і мають постійну підтримку церкви. Бувають випадки, коли людина відчуває наближення смерті, тоді хворий просить запросити священника, щоб висповідатись і прийняти Святе Причастя.

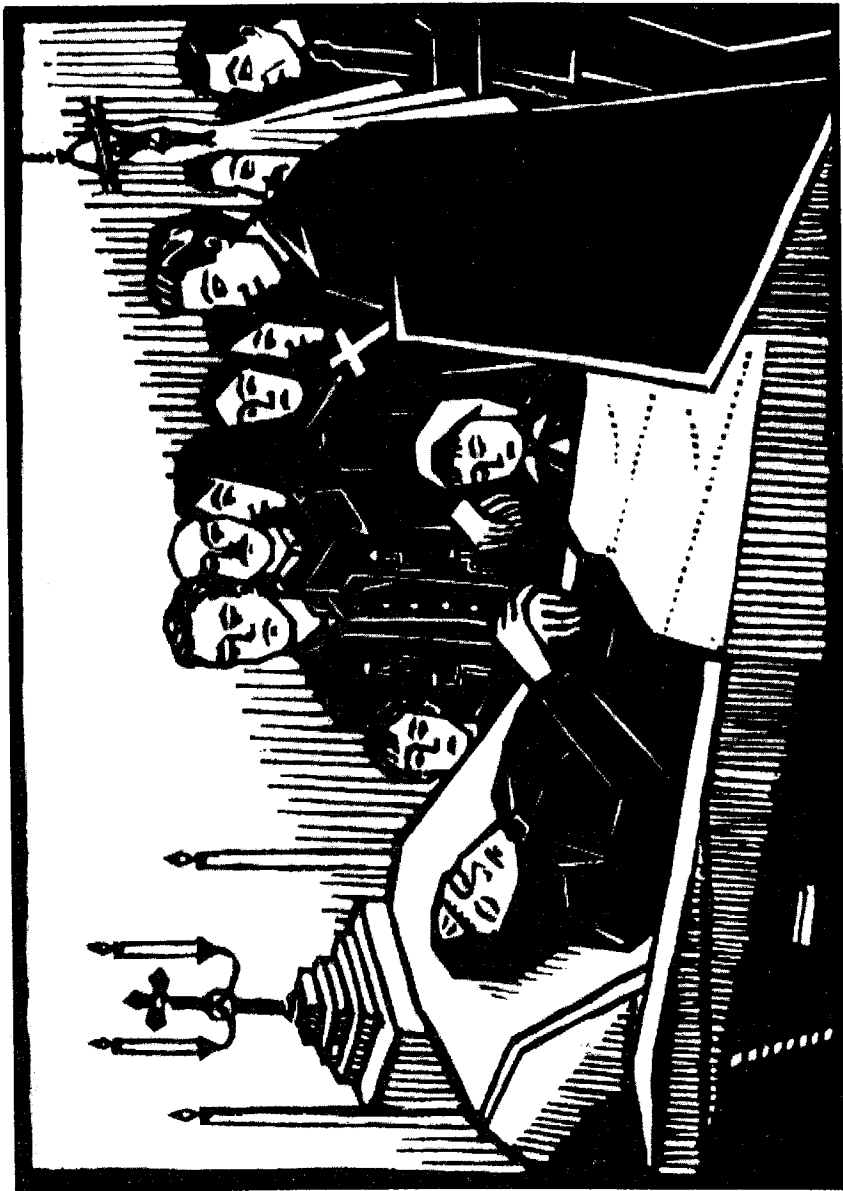
Голова сім'ї робив при свідках «тестамент» (заповіт) для розподілу майна. Зробивши заповіт, батько благословив дітей, прощався з жінкою, рідною, друзями, сусідами. З початком агонії йому складали руки на грудях, вкладали запалену свічку і хрест, молилися за легку смерть. Коли агонія тривала довго, хворого переносили з постелі на лаву або на застелену сіном землю. Якщо довго помирала дитина її накривали шлюбною запаскою матері або ж просили хресних батьків потримати на руках вмираючу дитину. Коли наступала смерть, відразу затримували час на годинниках до повернення з похорону, «жеби тот час гмерлому не рахувався», повертали дзеркала до стіни, не заглядали крізь вікно, не замітали хати, щоб не накликати нещастя. Обмивали покійника старші люди, воду виливали у недоступному місці (наприклад у корчі тернини), одягали померлого в новий одяг, спеціально приготовлений заздалегідь.

Труну робили сільські майстри. Всередині застелювали сіном або дерев'яними стружками, накривали зверху білим простирадлом.

Покійника одягали в нову одягу. Молодицю одягали в шлюбну білу сукню (якщо збереглася), дівчині шили нову шлюбну сукню, на голову клали вінок. Парубка одягали в нову льяну сорочку, лайбик з блискучими гудзиками, клали капелюх з павиним пером. Наряджене тіло клали на дошку поставлену на два стільці. Дошку або дві дошки застеляли сіном і білим простирадлом, клали померлого головою до образів, покривали тонким білим простирадлом. В голові ставили хрест, по обидві сторони запалювали свічки. Цілі дві доби (до часу похорону) в хату сходилися сусіди, односельчани та всі, хто знав покійного.

Перед похороном тіло вкладали в труну, клали туди речі, які завжди одягав та носив при собі небіжчик: файку, тютюн, дрібні гроші, музикантові — скрипку, дитині — іграшки. Вкладали небіжчика в труну чужі люди (сусіди, знайомі), а не члени родини. Перед закриттям труни знімали зв'язки з ніг і рук. Численні дрібні звичаї різного характеру мали місце в різних селах. Усі вони присвячувались проблемі належного вирядження, померлого на вічний спочинок.

Похорони, як правило, відбувались на третій день після смерті. Дяк читав Псалтир, люди приходили прощатися, молитися, розповідали про заслуги небіжчика.

Похорони. Гравюра В. Мадзеляна

Потрібно зазначити, що в окремих селах існував звичай, коли при небіжчикові парубки і дівчата проводили різні жарти та забави. Це давній дохристиянський звичай, щоб «одогнати від померлого злі сили».

У день похорон священик і дяк відправляли у хаті парастас чи панахиду, тіло вкладали в домовину, яку священик кропив свяченою водою. У виносі труни ніхто з членів родини не допомагав. На порогах тричі стукали труною об поріг, «аби небіжчик, який до того часу чув вишитко, заснув вічним сном», а також знак вдячності, що ходив через цей поріг. З хрестом і хоругвами процесія вирушала в дорогу. До місця захоронення труну несли чоловіки. Якщо померлим була дівчина — несли виключно парубки. Це відбувалося після похоронної відправи в церкві.

Над гробом священик правив панахиду ще раз, закінчуючи співом «Вічная пам'ять» і короткою проповіддю. Короткі прощальні промови могли сказати рідні та друзі.

Труну опускали в могилу. Присутні (крім дітей) кидали в могилу грудку землі.

Родина запрошувала присутніх на «горячки» — гарячий обід, якого не робили тільки після похорону дитини. Перед вгощенням вмивали руки, «жеби ся на них не лишало дачого з мерця». Трапезу починав священик або дяк короткою молитвою. Страви скромні, випивки зовсім мало. Не прийнято було жартувати, сміятись, співати. На закінчення священик читав молитву. Усі присутні співали «Вічну пам'ять».

В Сяніччині (наприклад село Дошно) існував звичай, що в кінці священик чи дяк виливали краплинками воску із свічки хрест на поверхні стола. На ніч залишали на столі їжу, щоб душа, яка прийде на відвідини мала чим поживитися. Цілий тиждень тримали на столі чи вікні у глиняній посудині свячену воду, клали чистий рушник, щоб уночі душа купалася і очищалася від гріхів.

Цілий рік родина носила жалобу.

Народне мистецтво лемків

СПІВОЧЕ МИСТЕЦТВО

Пісенна культура лемків — це величезне, неоцінене багатство. Пісня була тут не гостем, а частиною, постійним супутником щоденного життя.

Лемківські пісні здавна цікавили як українських так і польських дослідників. Першим у Західних Карпатах ряд пісень зібрав і опублікував у

своїй збірці Вацлав з Олеська. Услід за Вацлавом з Олеська збиранням лемківських пісень займався польський дослідник Жегота Паулі. Особливу увагу лемківським пісням присвятив галицький письменник і культурний діяч, член «Руської Трійці» Яків Головацький. Багатими виявилися збірки Оскара Кольберга, опубліковані в 1971—1974 рр. Видані у трьох томах (49, 50, 51) під назвою «Sapockie-Krosnienskie». Цей матеріал автор вважав найціннішим, хоч з української точки зору вартість невелика.

Багатство пісенної культури Лемківщини здивувало Філарета Колессу — професійного музикознавця. У 1911 році він виїхав на Лемківщину і записав у Ясенській Волі 27 пісень, у Шклярах — 65. У наступному році в одній Пантній записав 134 пісні, а Устю Руським, Ганчові та Висові зібрав 269 пісень. Усі 820 пісень вийшли окремою збіркою.

Філарет Колесса стверджував, що окремі групи населення України мають свої діалекти в музиці, подібно як і у мові. Всі українські музичні діалекти вийшли зі спільної основи, потім поступово почали віддалятися один від другого, а навіть «перекидати містки» до сусідніх народів. Так склалося з лемківськими піснями. Він встановив, що лемківські мелодії споріднені зі словацькими, чесько-моравськими і, в найменшій мірі, польськими. Виявилось, що лемки перебрали багато мелодій (крім весільних) з півдня, але й сусіди «запозичили» ряд пісень від лемків. На думку вченого, саме Лемківщина була тими ворітьми, через які найбільшим чином доходили на українську територію західні впливи. Порівнявши аналізований матеріал з піснями Пряшівщини Ф. Колесса ствердив, що пісенні мелодії лемків по обох схилах Карпат характеризуються спільними прикметами, що походять з одного музичного діалекту.

У репертуарі нараховується біля шести тисяч лемківських пісень. Зупинимось коротко на основній їх класифікації:

Обрядові пісні — найстарший жанр народнопоетичної творчості. У ХІХ столітті почали забуватися по всій Слов'янщині. В народному побуті лемків залишилися рештки народних колядок, церковні колядки (коляди), щедрівки, весільні пісні, гайки. Як доказ такого процесу видно з того, що у збірниках Я. Головацького обрядові пісні займали одне з передових місць в записах Ф. Колесси (1911—1913) складали лише шість відсотків зібраного матеріалу.

Релігійні пісні. Філарет Колесса опублікував їх 14. Майже всі вони побудовані на легендарній основі, деякі виявляють споріднення з моравськими і польськими варіантами. Можливо, цей жанр запозичили лемки від сусідів поляків, бо серед польського населення релігійна пісня була розповсюджена дуже широко. Наприклад, у записах О. Кольберга на Лемківщині подано 12

польських релігійних пісень і водночас всього чотири українські. Але цей факт не є свідченням низького релігійного рівня лемків.

Балади. Народна балада — це епічно-лірична пісня з драматично напруженим сюжетом, в якій розповідається про фантастичні або незвичайні, як правило, страхітливі історії. О. Кольберг записав 38 українських балад, Ф. Колесса — 60.

Не викликає сумніву той факт, що більшість балад характерна для Великої України і напевно там створилась, але згодом поширилась також на теренах Лемківщини. Це балади із записів Ф. Колесси «З понеділка на вівторок», «Йшов Яничко на огляди», «Ей, мала мати сина єдиного», «Серед ночі о — півночі».

До другої групи балад належать ті, що записані серед лемків, які входять до репертуару словаків, моравських чехів. Серед них відома балада про Стефана Воєводу.

Колискові пісні. Це один з найбідніших жанрів Лемківщини. Причина — важка і невтомна праця матері, якій для дитини залишалось мало часу:

Люляй же мі, люляй,
Кед мі маш люляти,
Бо я тебе не мам,
Коли колисати.

Пісні про кохання (любовні, парубоцькі, дівочі) складають найбагатшу групу пісенного репертуару Лемківщини. У протилежність до балад, пов'язаних тематично обом схилам Карпат. Від лемків розійшлися по Галичині та Закарпатті такі пісні, як «Червена ружа», «Ой сусідко, сусідко», «Як єм біла іщи мала» та декілька інших.

Лемківським пісням про кохання характерна емоційна стриманість, інтимність, відсутність драматизму. Важке життя накладало свій відбиток і на кохання, але лемко не падав духом, вірив у свої сили, вкладав у пісню надію на краще майбутнє. Підходячи до проблем життя зі здоровим глуздом, лемко не намагався здобути якість нереальне багатство.

Історичні пісні на Лемківщині майже не знані. Лемки були надто ізольовані від основної частини українського народу і не могли відтворити у своїх піснях події, які мали місце у XV—XVIII ст. в Україні. В історичному розділі збірників Я. Головацького передані пісні є або збійницькі, або занесені з Великої України.

Пісні про війну (вояцькі) складали досить численну групу, але дуже засмічену чужими словами і зворотами. Оригінальні твори цієї групи

зовсім поодинокі, але були добрі переклади з польських чи словацьких пісень:

А в Мисцовой чорна роля,
Я ей орав не буду.
Повідат мі моя фрайрочка,
Їже на войну поїду

Збійницькі пісні з XVI—XVIII ст. рідко зустрічаються в записах. Кілька пісень подав у своїх збірниках Я. Головацький. Це пісні про збійників, де розповідь ведеться від автора, здебільшого про важку долю затриманих, загиблх чи ранених збійників.

Емігрантські пісні займають значне місце у фольклорі лемків. Змальовують долю емігрантів Західних Карпат, які у другій половині XIX — початку XX ст. масово від'їжджали на заробітки до країн Західної Європи й Америки. Основні мотиви цієї оригінальної творчості — невпевненість за своє майбутнє, туга за рідним краєм і близькими, нарікання на важку працю з марними заробітками. Окремі пісні присвячені прощанню з родиною, рідною землею, розлуці чоловіка з дружиною, хлопця з дівчиною, дітей з батьками. З художнього боку зміст пісень вражає реалізмом подій, які оспівуються. В українському фольклорі пісні ці складають самостійну групу. Популярною була пісня:

Буд здрава, землице,
Иду к Гамерице
Иду заробить піназь,
Буд здрава, сестричко,
Не плачте, мамичко,
Іщи ся верну даколи зас.

Жартівливі пісні. Жартівливі пісні лемків поділялися на три категорії:

- 1) загальновідомі, знані також в інших регіонах України;
- 2) пісні словацького і польського походження;
- 3) оригінальні лемківські, яких є найбільше.

Щоправда наділені гумором також інші пісні — любовні, побутові, зокрема весільні.

Лемківські мелодії значно відрізняються від мелодій центральних областей. Пісень протяжного широкого характеру було мало, у лемківській пісні домінує жвавий темп, пісня одноголосна з епізодичним роздвоєнням на два голоси. Явище зрозуміле, бо лемкиня, яка співала при кожній роботі, співала завжди сама. Але у Ф. Колесси подаються зразки дво- і навіть триголосся.

РІЗЬБЯРСТВО ПО ДЕРЕВУ

Складні умови життя в горах, неврожайна земля змушували лемків, крім рільництва і годівлі худоби, займатися додатковими, поза рільничими промислами. Одним з таких промислів були деревообробні процеси, які у своїй вищій стадії розвитку привели до виникнення народного мистецтва художньої обробки дерева — різьбярства.

Цей вид народного мистецтва досяг свого найвищого рівня розвитку у невеликих лемківських селах Вілька і Балутянка, що розташовані поблизу курортів Іванич і Риманів-Здрій на Сяніччині. Менші осередки народного різьбярства існували також в селі Білянка (пов. Новий Санч).

Розрізняємо дві форми народного різьбярства: 1) плоскорізьба; 2) кругла різьба.

Любов до багатой навколишньої природи, до рослинності, царства квітів сприяли виникненню серед мешканців Карпат плоскорізьби з мотивами рослинного орнаменту, якими прикрашували предмети побуту: скрині (ляди), лижники, мисники. Поступово місцеві майстри почали різьбити декоративні тарілки, підноси, надаючи їм форми переплетених листків клену, явора, дуба, додаючи грона винограду. Букети квітів і листків вирізьблювали на декоративних скриньках. Своєї досконалості досягла плоскорізьба у середині XIX ст.

Може дивним здаватись той факт, що на мистецьких виробх постійно фігурують грона винограду з листками, в той час, коли на Лемківщині виноград не ріс. Напрошується цікавий висновок: лемківські майстри ще у XIV—XV ст. прикрашували високомистецькою різьбою з рослинним декоративним орнаментом (переважно грон винограду) церковні іконостаси, рами церковних ікон. Таким чином лемківське мистецтво плоскорізьби сягає своїми початками давнього церковного декоративного мистецтва.

Отже, плоскорізьбу слід трактувати як найдавнішу форму народного лемківського різьбярства, що правдоподібно, найшвидше розвинулося у с. Балутянці. Воно є старшим від сусідньої Вільки і саме тут плоскорізьба у XIX ст. досягла своєї досконалості.

Кругла різьба представляла майстерність лемківських умільців у вирізуванні гірських орлів і диких тварин навколишніх лісів: вовків, оленів, лисів, ведмедів. Свій початок кругла різьба відносить до середини XIX ст. у с. Вілька.

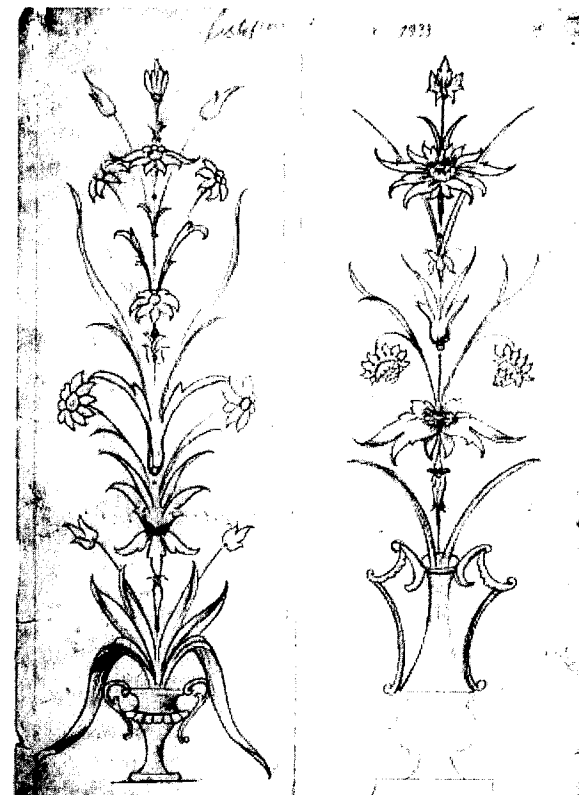
Михайло Орисик. Зразки декоративних палиць.
Рисунок 1933 р.

різьби сягають 1876 р., а про лемківську різьбу писалося в матеріалах Львівської промислової виставки 1877 р. як про різьбу «мистецько і технічно досконалу», що виникла давно і пройшла довгий шлях у своєму розвитку.

Талант лемківських митців сіл Балутянки, Вільки і сусіднього Дошна став предметом зацікавлення власника риманівських маєтностей графа Станіслава Потоцького та його дружини Анни, які у 1878 р. на власний кошт відкрили в Риманові «шкілку» для навчання столярства і різьбярства. На навчання приймали найздібніших хлопців з поблизу сіл.

Деякі польські науковці та мистецтвознавці виявляли свої сумнівні відносно самобутнього характеру різьбярства лемків. Були спроби довести, що мистецтво лемків — це наслідування польської закопанської школи кінця XIX ст. Але досить порівняти лемківський рослинний орнамент з орнаментом, виконаним у закопанському стилі, щоб переконатися, що не може бути й мови про «запозичення», бо ці орнаменти зовсім різні, як за стилем, так і за технікою виконання. Лемки, за умов тодішньої комунікації та економічного становища, не змогли б здійснювати далеку дорогу «за наукою». Також відомо, що початки закопанської

Як відзначає у своєму щоденнику Анна Потоцька, серед сільських хлопців з околиць Іванича і Риманова «були неймовірні таланти, які появлялися винятково між мешканцями гір. Кількох було насправду геніальних. Найздібніший Михайло Михайлишин (правдоподібно з Балутянки), що різьбив казкові рамки у флорентійському стилі, гро на виноград як живі, — усе що найскладніше...» До найздібніших юних митців А. Потоцька зарахувала також Ваня Кавку з Полян Суровичних. На жаль зі смертю графа Потоцького 21 січня 1884 р. школа ця припинила своє існування.

Михайло Орисик. Квіти. Рисунок 1933 р.

Незважаючи на короткий час існування першої різьбярської школи на Лемківщині, вона мала безперечно позитивне значення. Згуртувала кращих юних митців, дала поштовх дальшому розвитку техніки різьбярства, вдосконаленню форми виробів і їх тематики.

Своє захоплення майстерністю різьбярів сіл Балутянки і Вільки висловив у 1885 р. польський письменник Владислав Бевза, який відпочивав тоді на поблизу курорті Риманові-Здрою: «Сільські митці з великим смаком створюють прекрасні вироби з допомогою примітивних інструментів — долота й ножа. Справді, вироби селян викликають захоплення багатством технічних прийомів, вони можуть задовільнити найбільш вибагливі смаки. Усі вироби створювали сільські хлопці, частіше на пасовищі... Варто замислитись над цією

грою долі, яка митців, наділених глибоким почуттям краси і високим польотом фантазії, закинула у це глибоке карпатське село...

Для різьблення лемки використовували дерево м'яких порід, переважно липу. У с. Балутянка в першій половині ХХ ст. досвідченим майстром плоскорізьби були Юрко Коцяба (1910—1961). Вирізьблював гарні тарілки у формі стилізованих переплетених листків явора, декоративні попільнички, Іван Кищак (1902—1969), Іван Орисик (1918—1969), Василь Шалайда (1922—1978).

Найвизначнішим і найздібнішим майстром плоскої та круглої різьби кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. у Вільці й околиці був Михайло Орисик (1885—1946).

Хоч М. Орисик не ходив до школи (у селі школи не було), все ж навчився вирізьблювати на виробх власне ім'я та прізвище. Навчився малювати на папері зображення своїх майбутніх виробів. Збереглося понад 150 малюнків, які він створив у 1931—1935 рр. Малюнки вражають точністю і досконалістю технічного виконання, творчою фантазією автора.

До числа визначних митців належали також Василь Красівський (1895—1975), Петро Сухорський (1903—1968), Григорій Бенч (1905—1958).

РІЗЬБА ПО КАМЕНЮ

Починаючи з середини ХІХ ст. (точної дати не встановлено), на Лемківщині розвинулось мистецтво різьби по каменю. Сприяла цьому наявність сировцю-пісковика, значні поклади якого були виявлені в Горлицькому повіті.

Осередком цього народного мистецтва було село Бортне — славне давніми традиціями. Місцеві майстри з допомогою саморобних залізних знарядь праці (різних доліт, в тому числі зубчатих, киянок, молотків, пилок, напильнихків тощо) добували з-під поверхні землі кам'яні плити. Попередньо їх відбивали від масиву пісковика, ділили на відповідні блоки, дбайливо обробляли.

Поруч з предметами народного промислу (млинські і жорняні камені, точила, плитки) виготовляли і твори великої мистецької вартості: придорожні хрести, каплички, надмогильні пам'ятники.

Серед відомих митців-різьбарів на камені заслуговує уваги Степан Феленчак (1827—1903), який крім художньої обробки каменю, займався столярством і ковальством. Популярним майстром різьби по каменю був Іван Дутканич (1845—1913). Його об'єднання діяло понад 40 літ, виготовляючи придорожні хрести і надмогильні пам'ятники та каплички. У 1913 р., рятуючи

сусідську дитину з пожежі, він помер від опіків. Разом з І. Дутканичем працював Василь Грацонь (1858—1930) — майстер художньої різьби по каменю. Від 1900 р. почав різьбити напівпластичні рельєфи Розп'ятого Христа, частина яких ще збереглася на Лемківщині. Талановитим майстром різьблення по каменю був Іван Гнатович (1886—1920). Добру славу залишив по собі майстер різьби по каменю Йосиф Тарбай (1904—1964). Цьому мистецтву він надавав великої уваги. Завдяки старанням, дуже дбайливим ставленням до своїх обов'язків, мав багато замовлень на виробництво хрестів, надмогильних пам'ятників, єврейських нагробків.

Твори згаданих та інших майстрів різьбарства по каменю залишили помітний слід в історії культури і мистецтва Лемківщини.

РЕЛІГІЯ

Проживаючи в горах, лемки, фактично, були ізольовані від решти світу, тим більше, що про сучасні засоби сполучення вони й не чули. А тому їх щоденне життя було одноманітним і потреби в ньому були скромні. Не дивлячись на природну ізоляцію, мешканці Карпат створили багату, самобутню духовну культуру, дбайливо ставилися до звичаїв, традицій. Горяни дотримувались глибокої чесноти, поваги, довір'я до ближніх. І хоч більшість з селян була неписьмена, у побуті відзначалися не лише високою культурою, але й неймовірно цікавими знаннями про навколишню природу.

Любити природу, рідну землю, сім'ю, односельчан, бути прикладом гідності і поваги до іншомовних сусідів їх навчила релігія, яку глибоко поважали, хоч і не проявляли у побуті зайвого релігійного фанатизму.

Місцеві парохі, які здебільшого закінчували богословські інститути та академії у Львові, Римі стали чи не єдиними (поруч з учителями) носіями добрих традицій, порад, дій. Парох не лише вмів правити в церкві, але й був у селі фельдшером, юристом, добрим порадиником. Тому не дивно, що народ горнувся до своїх ідейних керівників. Церковнослужителі з успіхом закладали братства тверезості, проводили недільні курси катехизму для дітей і молоді, на яких уміли вчити добра, промовляти до душі слухача.

Церква сприяла збереженню величчя і чистоти календарних і родинних звичаїв, сприяла дбайливому, щоденному вихованню дітей і молоді, допомагала батькам у цій важливій місії. Тому й не дивно, що культурний і моральний рівень населення Лемківщини був високий. Дуже рідкісним явищем були крадіжки, бійки, розводи тощо.

ОСВІТА

До Другої світової війни Лемківщина залишалася на низькому освітньому рівні. Перші відомості про організацію навчання у Західних Карпатах сягають початку XII ст. Тоді в окремих селах почали створюватися школи — «дяківки», в яких сільські дяки за невисоку плату навчали дітей Святого Письма і катехизму. Перша така школа була відома в селі Поворозник. Грамотою від 13 лютого 1638 р. призначено для місцевого священика-вчителя оплату по одному мішку вівса з кожного господарства річно. Документ вимагав учити дітей «польського письма, молитви і церковних обрядів». Навчання в школах-дяківках проводилося переважно зимою.

З часу панування Австрії (1772) освітнє становище селянських дітей майже не змінилося. Хоч на початку 80-х рр. XVIII ст. почали закладати народні школи з руською (українською) мовою навчання, брак коштів на будівництво шкіл, підручників і вчителів гальмували розвиток шкільництва. Не вистачало приміщень для шкіл, устаткування. Школи діяли у приватних сільських хатах. Наприклад, у с. Кункова Горлицького повіту навчали дітей у приміщеннях біля кладовища, призначеному на трупарню. У с. Рететів дяк-учитель вчив дітей у старенькій курній хаті.

Школи будували селяни власним коштом. Це були дерев'яні будинки під соломою або гонтами з одною класною кімнатою і мешканням для вчителя. В класі було холодно, вогко, непривітно, розставлені довгі лави на 10-12 дитячих місць.

Оплата вчителя була дуже низькою і тому вчителі були змушені займатися додатково землеробством. Найчастіше один вчитель змушений був навчати у дві зміни до 200 дітей. Лише де-не-де були двокласні (з двома вчителями) школи. Позмінно з'єднувалися окремі класи (наприклад 1-й з 3-м, 2-й з 4-м). Про якісне програмне навчання не було й мови. Навчання відбувалося лише зимою, бо весною, літом і восени діти змушені були пасти худобу, допомагати в господарстві. Навчалися діти письма на грифельних дощечках.

Розпорядженням від 1781 р. по містах і містечках засновувалися т. зв. головні і тривіальні школи німецького типу (створені у Дуклі і Мушині). Але до цих шкіл посилали своїх дітей, в основному, священики. Велику послугу справі покращення освітнього рівня на Лемківщині зробив Іван Франко, який закликав українську інтелігенцію навчати лемківських дітей «у далеких горах». Каменяр закликав народних учителів не лише навчати лемківських дітей

писати й читати, але також засновувати в селах драматичні і хорові гуртки, вечорниці, виступати з лекціями. На початку XX ст. в окремих селах почали будувати муровані школи (Лосє, Климківка Горлицького повіту, Одрехова, Костарівці, Босько — Сяніцького, Ванівка — Коросянського).

Після Першої світової війни південна частина Лемківщини відійшла до Чехо-Словацьчини, північна — до Польщі. У сільських школах було введено навчання словацькою і польською мовами, а українських вчителів польський уряд вислав на роботу в центральну Польщу, замінивши їх учителями-поляками. У селах з виключно лемківським населенням, крім головної польської мови, ввели навчання з допомогою «Букваря», складеного на базі польської та російської мов. Для дітей українських селян (лемків) вступ у вищі навчальні заклади фактично був закритий.

НАУКА

Низький освітній рівень населення західних Карпат гальмував розвиток науки. На Лемківщині були відсутні будь-які науково-дослідницькі осередки, недоступним було навчання селянських дітей у вищих навчальних закладах. Окремі спроби наукової праці з'явилися хіба в середовищі духовенства, але й ці спроби не носили програмного характеру, а були радше випадковими, поодинокими.

Першим відомим діячем науки з Лемківщини був Григорій з Сянока (1406-1477) — слов'янський учений-філософ, педагог. За тодішньої ситуації виходець з русинської родини не міг стати «русинським» ученим. А тому писав латинською мовою, спеціалізувався з теорії латинського церковного права і догматики.

Помітний поступ в науці здійснив Йосиф Ярина (1789—1817) з Радощини Горлицького повіту, видатний учений-філософ, літературознавець. Навчався в Бардієві, Кошицях і Відні. Про нього, людину великих здібностей і великого таланту, свідчить той факт, що у 25 років він став професором філософії та богослов'я. Автор ряду творів історично-філософського напрямку, наукових статей і розвідок. Писав, в основному, латинською і німецькою мовами. Смерть у зовсім молодому віці не дала розвинутися його науковим здібностям.

Певний вклад в історію Лемківщини вніс Михайло Криницький (1797—1863) із с. Ганчова Горлицького повіту — історик і церковний діяч. Працював парохом у Ганчові і Тиличі. Займався збиранням історичних матеріалів про

Західну Лемківщину. Скопіював грамоти з судових актів у Криниці та архіву власників Мушинських латифундистів. На підставі цих документів написав історичні праці: «Историческое состояние наместничества Мушинского», «Мушина і Тилич». Обидві надруковані в «Отечественном Сборнике» (Відень, 1853). На підставі історичних документів довів, що лемки — автохтони на рідній землі.

Талановитим дослідником історії та етнографії лемків був Олекса Торонський (1858-1901) із с. Завадка Риманівська Сянницького повіту. Працював викладачем гімназій у Дрогобичі та Львові.

До найважливіших його публікацій слід зарахувати обширну працю «Русини-лемки» («Зоря Галицька яко альбум». — Львів, 1860), яка була першою поважною історичною працею про лемків, що не втратила своєї наукової цінності. Як педагог, відомий своєю «Руською Читанкою для вищої гімназії» (Львів, 1868), працею «Суперечки про правопис русинів і румунів» (1888). Був також автором праць з історії релігії та церковнослов'янського догматизму.

Заслуговує уваги журналіст та історик, церковний діяч Іван Прислопський (1831—1909) із с. Кам'яна Новосанчівського повіту. Працюючи парохом у Висові, Більцареві, Жегестові, Брунарах і Фльоринці, він багато писав, був кореспондентом усіх галицько-руських часописів того часу. Автор історичної праці «Сандецька Русь», що була опублікована у 1893 році.

Велика заслуга перед Лемківщиною галицького митрополита Йосифа Сембратовича (1812—1896) з Криниці який був автором ряду творів з богословської тематики. До числа церковних і наукових діячів належить також галицький митрополит, кардинал Сильвестер Сембратович (1836—1898) із с. Дошниця Кроснянського повіту. Заснував журнал для священників «Руський Сіон». Автор численних пастирських послань: у справі тверезості (1885), до 900-літнього ювілею хрещення Київської Русі (1888). Написав статтю «Сходство і різниця учення православної і римської церков» (Львів, 1869).

Ряд історичних праць, статей опрацювали церковні діячі Юліан Пелеш (1843—1896), Василь Чернецький (1837—1900), Микола Малиняк (1851—1915) та інші.

У міжвоєнному часі присвятив себе історії церковного руху на Лемківщині професор богослов'я Тит Мишковський (1861—1963).

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ В УКРАЇНІ (Друга половина ХХ століття)

Після депортації лемків у 1944—1947 рр. з їх рідних земель почалася зовсім відмінна від попередніх сторінка в їхній історії та побуті. Нове оточення з іншими звичаями і обрядами, інша мова наклали свій помітний відбиток на культурі лемків. Вельми несприятливою була сама політика панівного класу комуністично-більшовицького режиму, політика, що у жорсткий спосіб забороняла усе, що близьке серцю людини: її духовність, національний патріотизм, любов до землі, правдивість, взаємоповагу.

У таких нелюдських умовах культура лемків перетерпіла болючі зміни. Особливо це відбилося на матеріальній культурі. Колгоспна система знищила привезені лемками знаряддя сільськогосподарської техніки, ґрунтообробний реманент, а що найгірше, традиційну любов до землі. Зовсім занепали народні промисли, вийшов з побуту незабутньої краси народний одяг лемків.

Дещо краще ситуація склалася в Україні на ділянці духовної культури лемків. І хоч лемки були позбавлені вільно молитися у храмах, все ж духовне багатство їх культури, яке базувалося на релігійних почуттях, з певними змінами збереглося значно довше від цінностей матеріальної культури. Збереглася багата пісенна культура, народне мистецтво, знайшли свій розвиток освіта, наука. Великою шкодою стало поступове зникання лемківського мовного діалекту.

Варто зазначити, що ідеологічна боротьба проти всього національного, традиційного, що велася підступно і безперервно від 1944 р. до 1990-х років у лемківському середовищі як і в усьому українському, зробила з лемків людей байдужих до власних традицій. А тому, коли з початком 90-х рр. почалася активізація у культурній праці, то стало помітним, що хоч і почали відроджуватися елементи духовної культури, та все ж вони втратили свій народний характер.

Відроджувати традиції взялися культурно-просвітні організації, товариства «Лемківщина», Фундація дослідження Лемківщини, Лемківська церква у Львові.

Певні зміни відбулися в календарній і родинній обрядовості лемків. М'ясиці носили і носять характер релігійних свят з доповненнями їх народними традиціями. Як суто релігійна обрядовість сповна збереглися і злилися із загальноукраїнськими традиціями.

Натомість почала зникати народна «надбудова». Зникла так звана «Федориця» (бабське свято). Припинилися масові «вечірки» напередодні Великого посту. Хіба нагадавши минуле, у хату, буває, сходяться сусіди, заспівають лемківських пісень, пожартують, порозмовляють тощо.

Змінився характер посту. Цей звичай, колись вельми суворий, тепер носить характер явно добровільний і навіть не завжди допомагають настанови священиків.

Зовсім зникли весняні обряди, пов'язані з виїздом на польові роботи. Кілька десятків років лемки перебували в колгоспах і давні звичаї виявилися зовсім зайвими. Вони призабуті і навряд, чи колись відродяться у колишніх формах, що існували до середини ХХ ст.

Велике весняне християнське свято Великдень збереглося як свято релігійне. Змінилися за своїм характером народні традиції, пов'язані з Великоднем.

Лемки проводять різні підготовчі роботи, зокрема готують продукти для освячення. Печуть паски. Щоправда, тепер вони маленькі розміром, бо всі продукти для освячення, разом з паскою, вміщуються у невеликих кошиках, які приносять до церкви переважно жінки і дівчата.

Збереглася і навіть знайшла свій подальший розвиток, традиція писанкства. Лемківські писанки заслужено займають перше місце поруч з гуцульськими писанками. Однією з найбільш досвідчених писанкарко є лемкиня Тереза Кишак, яка проживає у Львові. Вона є активною учасницею хорової капели «Лемковина» від початку її існування.

Збереглася традиція поливального понеділка, хоч і не в такій масовій формі, як існувала колись на Лемківщині. Народні гуляння і забави у ці дні носять характер свята «Зустрічі весни».

Змінився характер народних вірувань, пов'язаних з днем святого Юрія. Зникли перекази і вірування у відьм, що намагались відібрати від корів молоко. Зберігся звичай залишати десь у щілині стелі у стайні букет освяченого зілля від злих сил.

Русаля відзначалися лемками в Україні як свята релігійні зі збереженням народної традиції озеленення житла і хати в цілому (в сільських умовах).

У 90-х роках ХХ ст. свято Русаля набуває щораз ширшого релігійно-народного характеру. Про це свідчить щорічний фестиваль «Від Русаля до Івана», який проводить рада Музею історії і культури лемків у Зиндранові.

Слід додати, що в останні роки постійним організатором проведення таких цікавих святкування є культурний і громадський діяч лемків, родом з Зиндранови

Коростянського повіту, Федір Гоч. Приємно відзначити, що після війни, повернувшись у рідне село, пан Ф. Гоч збудував нову хату, а на батьківській садибі створив Музей-скансен історії та культури лемків. Він є автором багатьох статей і нарисів, що друкувалися на лемківській сторінці «Нашого Слова», у газеті «Карпатська Русь» (США). Він — організатор будівництва церкви у с. Зиндранова та видання щоквартальника «Загорода».

Цікаве, жартівливе літнє народне свято забав і співів Івана Купала (собітки) піддалося великим змінам. Півстоліття після Другої світової війни залишалося воно лише як церковне свято — день Івана Хрестителя. Забулися собітки, задушевні, жартівливі собіткові пісні, народні танці і забави. І лише у 80-х роках ожили до певної міри літні купальські традиції, початково на польській стороні Лемківщини. У 1983 р. відбулася перша «Ватра» в Устю Руськім, потім декілька років у Бортному, а від 1987 — у Ждині. Головним символом свята є вогнище — «ватра».

Відродно, що пожвавилось літнє купальське святкування у лемківських осередках в Україні, наприклад у Сокольниках біля Львова. Цікаві «Ватри» під назвою «Лемківські передзвони» періодично проходять у Рожнятівському районі (Івано-Франківська обл.). Уже 5 разів відбулося таке свято. Ініціативи Тернопільського товариства «Лемківщина» систематично організовуються фестивалі «Ватри» у с. Гутиську та м. Монастириську. З 2002-го року Крайовий фестиваль лемківської культури «Дзвони Лемківщини» має статус Всеукраїнського.

Вагомою подією в духовному житті українців став Перший Міжнародний фольклорний фестиваль етнографічних регіонів України «Родослав», який відбувся в Івано-Франківську 11—14 жовтня 2001 р. На концертних майданчиках міста продемонстрували своє мистецтво бойки, гуцули, лемки, буковинці, покутяни, слобожанці, які прибули на Прикарпаття з різних регіонів нашої держави, а також з близького і далекого зарубіжжя.

«Лемки: роки і долі» — ід такою назвою під час фестивалейних днів в Івано-Франківську було відкрито фотовиставку відомого на Прикарпатті фотомайстра, заслуженого журналіста України, лауреата республіканських премій Романа Фабрики. Пропонована фотовиставка — перша спроба мовою фотографії показати нинішнє життя лемків, їх культуру, мистецтво, побут, звичаї, працю.

Святкування «Обжинок» зовсім занепало в умовах колгоспного ладу. Де-не-де партійні осередки ініціювали проведення офіційних «партійно-радянських» свят збирання врожаю. Але направлені згори свята не прижилися.

Були випадки відзначення свята завершення жнив і інших осінніх робіт з ініціативи окремих поодиноких сусідів.

День Андрія Первозданного зберігся як церковне свято, але змінювались народні традиції давніх дівочих ворожінь. Хіба ще поодинокі дівчата, жартома вожжать, собі взаємно, пригадуючи розповіді бабусь і матерів.

Змінився характер колишніх «вечірок». По-перше: комуно-більшовицькі органи сіл суворо переслідували вечірні сходи молоді, карали за них. Спроби зійтися у вечірній час колективні розцінювались не інакше як «зборища буржуазних націоналістів». Нерідко затійників і учасників вечірніх сходів сільської молоді переслідували дільничні інспектори, агенти КДБ, які лякали їх різними карами.

По-друге: зникнення у селах домашніх промислів спричинило недоцільність проведення вечорниць.

По-третє: вечірні сходи (переважно хлопців) мали характер випадкових вишивок, розмов тощо.

Позитивним прикладом проведення лемківських вечірок у наш час може стати досвід «Бескидського земляцтва» у Брошневі на Івано-Франківщині. Тут розроблено цікавий сценарій таких сучасних вечірок із семи сцен, в яких беруть участь дівчата, парубки, молодіці, газдиня, музики, (гудакі). Усі співають і танцюють, жартують і на завершення вечірки дівчата, пригощають учасників і гостей, бажаючи щасливого довголіття.

Найбільше зимове свято — Різдво лемки також широко відзначають після репатріації, але вже як свято церковне.

У роки панування радянської системи заборонялася участь шкільної молоді в колядуванні, та різних різдвяних забавах. Тому й не дивно, що це велике свято поступово втратило свої народні елементи, за винятком домашніх завдань: упорядкування житла і садиби, підготовки традиційної вечері, що на Святвечір, напередодні Різдва. У селах лемки продовжували традицію вношення соломи у хату, ставлення в куті снопа-дідуха. Але повсюдно увійшла в побут ялинка, яку дітвора прикрашала різними забавками, цукерками у блискучому папері, свічечками.

Починаючи з 90-х років, почали відроджуватись Різдвяні традиції лемків, зокрема колядування молоді. У 1992 р. при товаристві «Лемківщина» у Львові був створений молодіжний гурток, який почав з успіхом виступати з «Вертепом» (автор І. Русенко, обробка В. Хомика). «Вертеп» був представлений у Різдвяне свято в січні 1993р. в Лемківській церкві у Шевченкіному гаю. Успіх був величезний. Але, на превеликий жаль, через незгоди з керівництвом товариства гурток проіснував недовго.

«Вертеп». Різдвяна вистава дітей з Калуша. 1999 р.

Успішно виступають з «Вертепом» гуртки «Краєзнавець» і «Лемчатко» з Калуша, «Бескидське земляцтво» з Рожнятова. Вони колядують не лише серед лемків в Україні, але й у Польщі, а також в інших країнах.

Щоправда, зовсім забулися народні колядки, що їх церква не підтримувала, а тому співаються лише церковні коляди.

Лемківський активіст з с. Гирова біля Дуклі Михайло Костик записав у рідному селі народну колядку-щедрівку, що була опублікована у «Лемківському календарі-2002»:

За новим стилем Новий рік (1 січня) — свято громадське, урядове. Напередодні друзі, знайомі поздоровляють себе взаємно, а у ніч з 31 грудня на 1 січня справляють колективні вчацання. У селах лемки сходяться невеликими групами у когось із колег і справляють спільну гостину. Малі діти ходять до сусідів «засівати» зернами пшениці.

Новий рік за старим стилем (14 січня) — свято Святого Василя. Поздоровлення отримують Василі та Василини.

Принципи Щедрого Вечора залишилися як загальноукраїнське свято. Ті ідеї, які були притаманні тільки лемкам, або зникли, або змішалися із

загальноукраїнськими. Негативним явищем була постійна заборона щедрування через місцеву комуністичну владу. Свято збереглося як типово релігійне. Щедру Вечерю організували як і попередньо. Звичай загального «щедрування» звівся до мінімуму. Щедрували лише малі діти для родини, сусідів, знайомих.

Свято Водохреща (Йордан) збереглося як велике релігійне свято, крім церковних відправ, супроводжувалося освяченням води (до 1990 р. — у церкві).

Певні зміни перетерпіли і родинні обряди. Появу на світ нової людини на рідній землі лемки зустрічали з почуттям великої радості. Народження мертвої дитини трактувалося як велика Божа кара за якісь гріхи.

Велика кількість дітей у лемківській родині завжди створювала домашнє щастя, почуття гордості і наявність Божої благодаті. У нових умовах, після депортації, ставлення родини до кількості дітей стало змінюватися. З'явилися мода одне — двоє дітей, у випадку подальшого завагітнення жінки різними засобами намагалися переривати вагітність. Поняття, яке колись трактувалося як найтяжчий гріх, тепер стало звичайним, буденним. Найгіршим явищем стали поодинокі відмови матерів від народження дітей, а навіть убивства новонароджених. Від таких тяжких злочинів не відмовлялися і горе—матері лемківського походження. До деякої міри оправдовувало ці вчинки тяжке економічне становище.

Сама процедура хрещення дитини зведена, в основному, до церковної традиції. Щоправда, у 1945—1988 рр. відбувалася у більшості випадків нелегально в помешканні (при бажанні хрещення греко—католицькими священиками). Дальший процес цієї традиції завершувався домашньою гостиною.

Проживаючи до 1945 року на Лемківщині, батьки велику увагу надавали справі виховання дітей на добрих, чесних господарів і господинь, взірцевих громадян. В тому батькам постійно допомагали церква і школа. Не дивно, що порушення законності мешканцями західних Карпат було великою рідкістю.

Після депортації картина поступово змінилася в гіршу сторону. Діти були сповна відірвані від впливу церкви, парахи були позбавлені права впливати на виховання дітей. Та й для школи були створені умови, які позбавляли педагогів права цікавитись молоддю поза стінами школи, а в самій школі атеїстичне виховання, виховання ворожості з боку дітей до батьків «антирадянців», «націоналістів», «куркулів» приносили лише шкоду для суспільства. І саме те задовольняло комуну-більшовицьку агентуру, яка захопивши усі ланки

економіки, господарства, культури, підготувала ґрунт для виховання «нового советського человека».

Комуністична система відірвала, таким чином, дітей від впливу церкви, школи, обмежила можливість виховання дітей батьками та віддала їх впливам вулиці. Потрібно буде докласти багато зусиль, щоб скерувати справу виховання молоді у потрібне для цього русло в умовах вільної України.

Весілля завжди, своєю масовістю і урочистістю, займало провідну ділянку духовної культури лемків. Багате пісенним мистецтвом, особливістю і оригінальністю весільних народних традицій, цей життєвий акт проводився так, щоби міг запам'ятатися його головним дійовим особам протягом усього життя. Таким було весілля на Лемківщині до 1945 року.

Репатріація більшої частини лемків (482 тис.) до Радянського Союзу в корені змінила їх економічне і культурно-національне життя. Комуністична ідеологія не те що не підтримувала національних традицій, але й всесторонньо сприяла їх забуттю, створюючи навколо національних святкувань негуманні твердження в «насаджувани українського буржуазного націоналізму».

В таких умовах весільні звичаї швидко почали відмирати. Старші люди поступово відходили, молодь перестала цікавитися давніми традиціями. Таким чином весілля перетворилося на звичайні сільські гостини, що проводяться після церковного шлюбу. Весільні пісні зовсім забуті і співаються загально побутові з частими перегуками російського походження «Гірко, гірко!», що зобов'язують молодих цілуватися.

Згідно розповідей лемкознавця-етнографа Івана Красовського у середині 60-х рр. ХХ ст. лемки лише один раз менш-більш повно відтворили лемківське народне весілля у с. Будилів на Тернопільщині.

Це міжвоєнний лемко-активіст, талановитий гуморист, незмінний весільний староста в рідному селі Дошно на Сянїччині і околиці Костянтин Бебло та його дружина Анна — чудова співачка й учасниця багатьох весіль видали заміж дочку, справивши їй незабутнє весілля. Шкода, що не було магнітофона, щоб записати весілля на плівку.

Сьогодні не вдягають учасників весілля, зокрема молодих, у традиційний народний одяг. Такий одяг, чи його окремі елементи, давніше, як правило, виготовляла наречена. Щоправда, назначаються дружби, дружки, староста, але їх дії сповна відходять від дій давніших їхніх колег.

Відтворити «Лемківське народне весілля» в усій його красі та передати молодому поколінню лемківського походження для втілення сценарію у побуті — невідкладне завдання української етнографічної науки.

Після депортації обряд похоронів зазнав, порівняно, невеликих змін, так як обряд цей перебував у компетенції церкви. Щоправда, за панування комунобільшовиків було заборонено здійснювати традиційні проводи з хоругвами і священником небіжчика на кладовище. Проводився парастас (панахида) у хаті і панахида на кладовищі.

Помітно скоротилася обрядовість підготовки померлого до покладання на катафалк. Продовжився звичай кладення в домовину дрібних грошей, предметів, що їх вживав небіжчик. Всю ніч при небіжчику перебуває хіба родина, близькі. Відмер звичай масової участі односельчан, знайомих при небіжчику протягом ночі з традиційними забавами для «налякування злих сил».

Збереглося у своїй основі народне співоче і різьбярське мистецтво. Саме ця духовна особливість культурного багатства репатрійованих лемків, хоч довгий час була «придушена» дійсністю, а, скориставшись можливістю, почала пускати свої паростки. Лемки не могли забути рідної пісні і продовжували радувати рідною піснею сусідів у будь-яких умовах: чи дома, чи на весіллі, чи на колгоспних нивах.

Не диво, що в репертуарі окремих хороших колективів (наприклад хор клубу трамвайників м. Львова, хор університету ім. Івана Франка) вже у 1947 р. значилися лемківські народні пісні. 1954 року створено хор у селах Лошневі, потім Жовтневому на Тернопільщині, Самбірському районі на Львівщині.

У 1969 р. формується відомий хоролий ансамбль «Лемковина» у селі Рудно під Львовом. Велика заслуга у популяризації народної лемківської пісні належить сестрам Даниїлі, Марії і Ніні Байко, лемківським дівчатам з с. Яблониці на Лемківщині, пині народним артисткам України, лауреатам Державної премії імені Т. Шевченка.

У 1991 році з ініціативи голови обласного суспільно-культурного товариства «Лемківщина» Стефана Криницького в Івано-Франківську було організовано лемківський хор «Бескид». Репертуар переважно складають лемківські народні пісні. У 1995 р. капелі присвоєно звання «народної». У 1996 р. хор «Бескид» очолив заслужений працівник культури України, доцент Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника Петро Чоловський.

Хорова капела «Бескид» бере активну участь у лемківських «Ватрах» у Польщі, у фестивалях лемківської культури в с. Гутиську, Монастириськах (Тернопільська обл.), різних святкових концертах, конференціях, конгресах тощо.

Лемківська пісенна творчість захопила увагу українських композиторів М. Колессу, Є. Козака, Я. Ярославенка, А. Кос-Анатольського та інших. Серед популярних композиторів, які займалися і продовжують творити й опрацьовувати лемківські пісні почесне місце належить диригенту Ярославу Полянському (Польща), Михайлу Соболевському, Оресту Гижі, Івану Майчику. Варто відзначити, що зв'язки І. Майчика з народною піснею, музикою — глибині. Ще з дитинства відчуває він у лемківських піснях силу і багатство справжніх культурних цінностей. Крізь усе життя композитор, етномузиколог збагачується перлами народної мудрості та пісенною красою лемків. Усі його пісні — конструктивні, «поліфонізовані», гармонійно-гомофонні. Вони мають танцювальні ритми тощо. Іван Майчик постійно шукає і знаходить цікаві старовинні пісні, шліфує їх і повертає людям, як барвисте першоджерело, бо має в серці найсокровенніше, що зветься справжнім талантом.

Після Другої світової війни і репатріації лемків до Радянського Союзу різьбярство лемків по каменю повністю зникло. Причиною цього стала відсутність пісковика і, головним чином, відсутність можливості знайти охочих придбати непопулярні в нових умовах традиційні вироби як жорняні камені, точила. Надгробні пам'ятники виготовляли лише державні майстерні при великих міських цвентарях. А тому відродження традиційного на Лемківщині до середини ХХ ст. різьбярства на каменю можна трактувати неможливим. Більш ніж за півстоліття відійшли від нас майстри цього народного мистецтва.

У той же час у післявоєнний час в Україні знайшло свій дальший розвиток народне мистецтво лемків-різьблення на дереві.

Репатрійовані мешканці сіл Вілька і Балутянка поселилися, в основному, в околицях Тернополя і Львова. Велика група різьбярів з обох названих сіл зуміла зберегти це мистецьку традицію в Україні.

Відчуття заслуга в об'єднанні окремих різьбярів, організацій, їх творчості та реалізації творів народного різьбярства належить колишньому директорів Львівського Промислового музею Володимирові Паньківу, авторові книжки «Лемківські народні різьбярі» (1954), численних статей. Він добився прийняття більш досвідчених і талановитих лемківських митців членами Спілки художників України, об'єднавши їх у Художньому салоні СХУ. Для молоді домогся створення цеху лемківської народної різьби при фабриці ім. Лесі Українки, об'єднавши їх у секцію народного різьбярства при СХУ.

Творчу діяльність різьбярів з Балутянки продовжували в Україні Юрій Потоцький — учасник кількох регіональних мистецьких виставок, Степан Кищак і його брат Василь (1930—1962).

Широка мистецька перспектива відкрилася перед молодим різьбярем Миколою Долинським (1937-1998), який розпочав різьбити ще дитиною. На жаль, невиліковна хвороба не дозволила йому розвинути мистецький талант.

До народних різьбярів високого класу з села Вілька потрібно зарахувати Олексу Стецяка (1914—1959), який почав самостійно різьбити уже із семи років. Згодом, як митець високого таланту був зарахований вільним слухачем Краківської Академії Мистецтв. Високого професіоналізму у мистецькій творчості досягли його брати Іван Стецяк (нар. 1919) та Михайло Стецяк (1925—2001). Обидва майстри круглої різьби.

У Трускавці на Львівщині поселилися сини Михайла Орисики — Андрій (1922—1997) та Степан (1930). Обидва митці високого класу, творці багатоособових композицій з участю тварин, людей. Андрій також творив різні декоративні елементи для церковного інтер'єру.

У Трускавці творив Іван Красівський (1921—1987), син Юрія. Був митцем плоскої різьби, а також мініатюрних побутових різьбярських композицій. З Вільки походить також Василь Бенч (1922), колишній учень М. Орисики, Федір Стецяк (1925—1998), який від 1948 року працював викладачем мистецької школи в Яворові біля Львова, Іван Бердаль (1928—1986), Андрій Красівський (нар. 1934), син Василя, Данько Долинський, Іван Сухорський та ряд інших представників молодшого покоління, що народилися в Україні.

Деякі талановиті різьбярі з Вільки поселилися у Львові. Серед них Андрій Сухорський (нар. 1929). Вже перші його вироби (до 1949 р.), наприклад «Орел», «Верблюд», «Дід і собака» викликали щире захоплення мистецтвознавців високим рівнем виконання, багатством фантазії. Пізніше створив нові композиції «Селянин з плугом», «Селянка з кужілля», «Лемко з вівцями», «Лемко-різьбяр», кілька варіантів композиції «Мені тринадцятий минало» за твором Т. Шевченка. Вершиною артистичної досконалості є багатофігурна композиція «Переселення» (1995). Численні твори А. Сухорського експонуються в музеях України, Польщі, США та інших країн.

Високих мистецьких успіхів досягнув Василь Одрехівський (1921—1997). Початково працював у Львові різьбярем. Після закінчення у 1957 р. Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва став скульптором-професіоналом. Найкращі його портрети: «Юрко Шкрібляк», «Письменник Василь Стефаник», «Композитор С. Людкевич», портрети А. Гнатишака, Б. І. Антонича, І. Кищак, І. Кушніра. Створив погруддя

Тараса Шевченка та Івана Франка у кількох варіантах. Співатор пам'ятників Іванові Франку у Львові і Дрогобичі. Талановитим скульптором є також його син Володимир (нар. 1955).

Мистецтво лемківських різьбярів є, без сумніву, цінним внеском у загальноукраїнське та всеслов'янське мистецтво.

До середини ХХ ст. релігія і церква були одним з головних моральних стимулів дотримування чистоти та духовної культури лемків. Місцевий парох і вчитель мали величезний вплив на виховання дітей, молоді, стримування дорослого населення від поганих вчинків.

Після депортації все різко змінилося.

Радянська влада з перших днів повністю ізолювала вплив церкви на виховання дітей. Були заборонені недільні навчання в церкві, скасовані уроки релігії в школі. Та й шкільна програма, що базувалася на «геройському» вчинку Павлика Морозова, який віддав до рук кагебістів рідного батька за те, що той заховав трохи зерна щоб не померла рідня з голоду. Таким чином діти виховувалися в дусі атеїзму, ненависті до всього, що поєднувалося з поняттям куркульство, український буржуазний націоналізм.

Скульптор В. Одрехівський біля фігури різьбяр Ю. Шкрібляка

А. Красівський.
Лісоруб. Дерево, 1997

Шевченківському гаю (Львів) чудова лемківська церква святих Володимира і Ольги. Церква старанням о. Анатолія Дуди, членів правління Фундації дослідження Лемківщини, членів Церковного комітету та чисельного активу, поступово перетворилася на осередок духовного і національного відродження лемків.

До церкви ходять і греко-католики, і православні, люди старшого віку, молодь і діти. Це подає іскру надії на поступовий зсув у культурному становищі лемків, у відродженні їх культурних і моральних надбань, відродженні їх народних традицій — складових елементів духовної культури.

До середини ХХ ст. стан освіти на Лемківщині був явно незадовільним, головним чином з тієї причини, що діти змалку змушені були допомагати батькам у господарстві, щоденно пасти худобу. Діти навчалися лише у осінньо-зимові місяці, а тому не засвоювали програми, їх «наука» завершувалася двома-трьома класами початкової школи.

Тривалий, порівняно, період радянсько-комуністичного виховання перетворив людей, зокрема молодь на озлоблених, заздрісних, спустошених душею «радянських людей» з пороками злодійства, ненависті, злочинності.

Великі надії приніс початок 90-х рр. ХХ ст. Виникнення української вільної держави, легалізація УГКЦ, свобода слова, відродження національної гідності дають право сподіватися на позитивні зрушення у ланці духовної культури, щоправда, процес цей прогресує дуже повільно.

Для лемків, що живуть у західних областях України, велику надію вселяє новозбудована в 1992 р. у

Після депортації в Україну, лемківські діти, що були у значній мірі звільнені від давніших обов'язків по господарству (воно ж зовсім занепаало), були повсюдно охоплені навчанням у початкових і середніх школах. Але шкільна програма, що базувалася на примусовому дотримуванні вчителями та учнями атеїстичних засад, ворожому ставленні до сільських «куркулів», вських «ворогів радянського ладу», зокрема «українських буржуазних націоналістів» за десятиліття зробили свою брудну справу. Школи виховували безбатченків, космополітів, сліпих радянських патріотів, для яких не залишалось нічого святого.

Щоправда, завдяки свідомим батькам, не позбавленим совісті вчителям, частина молоді завершувала неповно середні і середні школи свідомими синами й доньками рідної (неіснуючої юридично) Вітчизни.

Звісно, що в нових умовах українські педагоги, переживаючи важкі економічні умови, змушені долати труднощі, перешкоди у справі виховання нового покоління.

За своїми талантами, розумом лемки помітно виділялися серед сусідів. Вони були прекрасними майстрами, ораторами, дотепниками, самоуками-митцями. І коли лемко мав змогу зачепитися за науку, то він ніколи не тратив шансів здобути її вершини. Так виходець з лемківської родини Дмитро Бортнянський став великим композитором, Михайло Балудянський — першим ректором Петербурзького університету. Таких випадків можна б навести більше. Але двері до науки для лемків були закриті до Другої світової війни.

Ситуація, що склалася в Україні після депортації лемків, відкрила депортованим двері до науки. У перші післявоєнні роки вузи України відчували помітний недобір абітурієнтів. З цього скористалися численні лемки, які змогли вступити студентами вузів з польськими чи німецькими свідоцтвами. Уперше в історії велика група молодих лемків стала студентами різних вузів. Незначна їх частина відсіялася в процесі навчання, не даючи ради в засвоєнні програми нових, досі невідомих предметів.

Все ж переважна більшість лемків через кілька років влилася в ряди творчої інтелігенції у ролі педагогів, лікарів, істориків, юристів, представників інших галузей науки.

Виросли поважні науковці: Василь Кітик — член-кореспондент АН УРСР, професори Петро Мошнич, Орест Чабан, кандидати наук Ілля Чулик, Любомир Олесевич, вчений-історик Іван Красовський та багато інших. Поява такої чисельної когорти науковців — безперечна перемога талантів лемківської молоді, талантів, які після довгої їх ізоляції, нарешті вирвалися на волю.

Але необхідно відзначити, що радянська система «інтернаціонального» виховання і навчання в значній мірі позначилася на їхньому національно-патріотичному мисленні та місці у життєвому процесі. Інтелігенція змушена була стати «радянською». У протилежному випадку неслухняних очікували тюрми, концтабори.

Ситуація змінилася з початком діяльності Фундації дослідження Лемківщини. Заслужений авторитет принесла Фундація дослідження Лемківщини у Львові її дослідницька і видавнича діяльність. За 11 років існування (1991—2002) під грифом «Бібліотека Лемківщини» ФДЛ видала 28 лемкознавчих книг, в тому числі 9 щорічників «Лемківського календаря», що його читачі назвали Малою енциклопедією Лемківщини.

Заслуговує схвалення приклад Катерини Русин видати цікаву книжку, присвячену головним чином культурі лемків (МПП «Талія», — Брошнів, 2001) під назвою «Обереги Бескидів». Авторка походить з с. Струбовисько Ліського повіту (тепер Польща), педагог. З 1946 р. проживає на Рожнятівщині Івано-Франківської області.

З почуттям внутрішнього жалю описала картини страждань земляків під час їх насильного виселення, використовуючи спогади старих селян. Характеризує діяльність товариства «Бескидське земляцтво» та його активу. Подала історичну довідку про Лемківщину і лемків, базуючись на книзі І. Красовського та Д. Солинка «Хто ми лемки...» (Львів, 1991).

У книжці подано сценарій колядувань у Карпатах, окремі колядки, «віншування», важливіші елементи народного весілля, цікавий сценарій «Лемківської вечірки», народні пісні, легенди. Книжка багато ілюстрована і є дійовим засобом відродження кращих традицій духовної культури лемків.

Перед Другою світовою війною літературний процес на галицькій Лемківщині розвивався доволі слабо. Про це вже йшлося в попередньому розділі.

Після депортації тривалий час ніхто з лемків не відважувався заявляти про себе в літературі. Це було б небезпечним вчинком. Щоправда, у Києві жив і працював письменник з Лемківщини Дмитро Бедзик (с. Вільхівці біля Сянока). Він автор трилогії «Украдені гори» (1969, 1971, 1973).

Деякий час давав про себе знати Іван Русенко (1890—1960), що жив на Тернопільщині. Але він вислав свої вірші лише у москвофільську газету у США — «Карпатську Русь». Дуже боязливо заявив про себе колишній редактор газети «Наш Лемко» Петро Смереканич.

Лише у 80—90-х рр. ХХ ст. з'явилися нові імена лемків в українській поезії та фольклористиці як Микола Горбаль (Київ), Іван Желем, Василь

Хомик, Роман Вархол (Львів), Іван Головач (Івано-Франківськ), Володимир Барна (Тернопіль), Катерина Русин (Рожнятівський район).

Репатріація лемків у Радянську Україну мала величезний вплив на поступову заміну діалектної говірки на мову літературну. І хоч старші віком лемки, незважаючи на дражніння і насмішки, продовжували вживання рідної говіркої мови, яка є різновидністю української літературної мови. З тією різницею, що в говірковій мові збереглося доволі давньоруських архаїзмів та помітний вплив сусідньої польської та словацької мов. Молодь сповна перейшла на літературну мову (галицький варіант) уже в перші роки життя у Східній Галичині.

У 90-х рр. став помітним рух серед лемків за перехід до говіркої, давньої мови. З одного боку явище це позитивне, що дозволило б певний час зберегти у побуті говірку. Але практично це неможливо, бо лемківська говірка не виступає як єдина. У кожному майже селі існували її відмінності. Наприклад, у с. Дошно на Сяніччині говорили «робила», «пішли», «хустина», «ячмінь», а у сусідньому Королику — «робиля», «пішли», «фацелик», «ярець» і т.п.

Нині потрібно робити все можливе, щоб лемки, які втратили своє коріння, свою Батьківщину, як етнографічна група українського народу не втратили своїх особливостей в мові, культурі, звичаях, традиціях. Вихідці з Бескидів, пройшовши через горнило випробувань, зберігають любов до Вітчизни у серці, а спогади про землю батьків — у пам'яті.

Тож творімо, думаймо, шукаймо, дбаймо про традиції лемківські і не тільки, бо все, що зробимо сьогодні, належатиме майбутньому. Не дарма ж девізом на фестивалі «ватрах» звучать слова: «Лемківські Ватри — традиції для майбутності!».

ЛІТЕРАТУРНА СТОРІНКА

Петро КОГУТ

ЗАКОХАНА У МИСТЕЦТВО

Дуже приємно, що з кожним роком все сильніше у молодшого покоління лемків які народжені в Україні після депортації їх батьків, оживає почуття любові до Лемківщини.

Пробуджується у них інтерес до історії та культури лемків, їх традицій. Молодь засвоює пісенну культуру, вливається до художніх колективів, які беруть активну участь у фольклорно-етнографічних фестивалях лемків, що проходять в Україні і Польщі. Також виявляють інтерес до літератури і самі пишуть вірші, оповідання.

До таких молодих ентузіастів належить Марія Янко, яка народилася в селі Дубляни на Львівщині 1960 року в родині Михайла і Катерини з села Рябе Сяницького повіту.

Марія Янко

З дитинства закохана у мистецтво. З успіхом закінчила середню школу, Львівське художнє училище ім. І. Труша (1980) та Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва (1988). Викладає в школі народного мистецтва. В основному, захоплена культурою лемків, фотографуванням, вишивкою, писанкарством. Пише вірші, в яких оспівує красу втраченої Лемківщини.

Нещодавно відвідала рідне село батьків — Рябе. Але, на жаль, від села нічого не залишилося, ні однієї хати, ні церкви. Свій жаль висловила у вірші «О, мамо— мамо...»

Незважаючи на зайнятість, родинні обов'язки (син Василь — студент Львівської політехніки, дочки Віра і Марія — учениці середньої школи), знаходить час на живопис, віршописання. Повна творчої енергії, патріотка рідного краю, бере активну участь у всіх культурних лемківських імпрезах в Україні.

Подаємо один з віршів Марії Янко зі збірки про Лемківщину.

Марія ЯНКО

О, МАМО—МАМО...

О, Мамо—мамо,
О, якби Ви знали,
Я Ваше село
Вчора одвідала.

А може Ви знали,
Із небес смотріли,
З сонцем мня стрічали
І тихо раділи?

О, якби я знала,
Же Ви там зі мною,
Ой, ци я б вертала
Із дому Вашого?

Із дому Вашого,
З рідного порогу,
З саду зеленого,
Цвітом убраного.

О, як тії гори
Далеко синіли,
Зелені луги,
Сади біло цвіли!

По траві ступала,
Стежечку глядала,
По котрій ходили
Моя рідна Мама.

Стежечку глядала,
Стежечку я найшла,
Тільки серце мліло:
Село опустіло.

Село опустіло:
Ні двору, ні хати.
Кого, Мамцю моя,
Маю ту витати?..

Кого ту витати,
Кого ту глядати,
Коли й на цвинтари
Гробів не пізнати?

Била ту церковця,
Били ту могили,
Била ту і школа,
А тепер рівнини.

На місци церковці —
Лежит еден камін,
На місци хатини —
Лем в землі фундамент.

На місци дзвіниці
Спер-ся хрест на ясен.
На єдній могилі
Барвінок синіє.

Село опустіло,
Ні душі немає,
Лем біли хмаринки
Надо мною літали.

Сьпівали мі пташки,
Дзюркотів потічок
І лили-ся слези
З моїх синіх вічок.

Мамо ж моя, Мамо,
Чом Ви сте заснули,
О, як Ви хотіли
Зо мною ту побити.

Зо мною ту побити,
Водички напитись,
Сісти на порозі,
Богу помолитись.

Летіла-м як пташка
В рідну Лемківщину,
Але час вертати
Зас на Україну.

Стала ся прощати —
Гори заgrimіли,
Небо заплакало,
Ліси зашуміли.

Стрічайте мня, Мамцю,
На своїй домівці,
Бо я Вам принесла
З дому три гостинці.

Єден Вам гостинець —
То вода з потічка,
А другий гостинець —
То з подвір'я квітка.

А третій гостинець —
То рідна земляця:
Най вона полегшит
Жаль в Вашому серці.

Жаль в Вашому серці
За лемківским краєм
І біль в ваших грудях
Може ся полегшит.

23.05.2002.

Іван Желем

Іван ЖЕЛЕМ

ІДЕ В САНЯХ МИКОЛАЙ

Через гори, доли й гай
Іде в санях Миколай.
Везе двоє ангеляток
Й подарунки для лемчаток

Не один повніський міх:
Буде радість й щирий сміх;
Кому — книжечку чудову,
Кому — різку березову.

Їдуть сани: дзень-дзелень,
Гасне в горах білий день...
Ждуть дарунків мама й тато
В наших горах для маляток.

Роман ВАРХОЛ

БОЖИЙ ДАР

Гори в короні сонця —
Божий чудовий дар.
Десь тут була церковця
І образи, і вівтар.

Пісня і праця поряд
Свій вікували вік.
Бджоли молитву творять,
...А чоловік?

До смерті поневірявся,
Вигнаний із землі
Батьківської. Поклявся
Воскреснути у бджолі.

Володимир Барна

Володимир БАРНА

ЩОРАНКУ

Щоранку своїми очами
Вітаюся із вічним небом
І стаю чистішим.

Щоранку найперше слово
Промовляю до коханої жінки
І стаю добрішим.

Щоранку першій людині зустрічній
Щиро всміхаюсь
І стаю багатшим.

Щоранку вислуховую розмови різні
І вірю усім наївно,
І залишаюсь собою!

Йосип ЖВІРИК

МАТІНКО БОЖА!

Діво Маріє, о Матінко Божа,
Наша заступнице гідна,
Дай нам надії, що знов як та рожка,
Цвістиме Лемківщина рідна.

Сили вернутись у рідні оселі
Дітям дай рідних Бескидів,
Щоб знов щасливі, бадьорі й веселі
Жили біля добрих сусідів.

Дай нам підняти з тяжкої руїни
Рідні каплиці і храми,
І розорати поля Лемківщини
Знову своїми плугами!

Володислав ГРАБАН

МОЛИТВА

Помилуй зеленою весною
Рід наш давній,
Дозволь святити ім'я Твоє
Буйним цвітом Бескидів,
Що ростуть до небес
Вежами церковних бань.
Най крила гірських хребтів
Царством для тебе будуть,
Як і для нас віками
Були гніздечком надії,
Вітцівською хижою.
З волі Твоєї
Дай нам колосисте зерно
І волошки усміхнені,
Як мамині очі.
Позбав нас тавра болю,
Щоб і ми вибачили
Ворожій пісні.
Не дозволяй нашим серцям
Блукати у темряві життя,
Царюй нам у зеленій евангелії
Полонин,
Де кості наші порозкидані
І лежать німотно
Серед співу птаства,
Бо ж час оповісти...
Амінь!

Володислав Грабан

Василь ХОМИК

НА ВЕЛИКДЕНЬ ДО ХРАМУ

Великдень. Ранок. Ще тумани
Здіймаються із синіх гір,
А дзвони грають, мов органи
І звуки линуть в зелен бір.

Спішаться лемкове до церковці
Стежинами із білих хат:
Газдині, газди, дівки, хлопці,
А з ними — гурт дітей, внучат.

Барвисті кошики й хустинки,
Коралі дивної краси,
Рум'яні личка, мов малини,
Пливуть бадьорі голоси.

А дзвони б'ють, аж сонце в хмарі
Гойдається, немов таріль,
Іде у храм в розкішнім чарі
Лемківщина з розквітлих піль.

Посмертна згадка

31 березня 2002 р. на 69 році життя відійшов від нас

поет і громадський діяч

ВАСИЛЬ ХОМИК

член Національної Спілки письменників України,
постійний співавтор «Лемківського календаря»

Вічна йому пам'ять!

ВИДАННЯ ФДЛ («БІБЛІОТЕКА ЛЕМКІВЩИНИ») ЗА 1991—2002 РОКИ

1. І. Красовський, Д. Солинко. Хто ми, лемки... — Львів, 1991.
2. І. Красовський. Тільки з рідним народом. — Львів, 1992.
3. В. Барна. Бескиди. Поезія. — Тернопіль, 1992.
4. І. Красовський. Прізвища галицьких лемків у XVIII ст., — Львів, «Край», 1993.
5. І. Оленич. Доля Лемківщини, — Львів, 1992.
6. І. Красовський. До земляків за океан. Замітки з подорожі до Канади і США, — Львів, 1993.
7. В. Хомик. Лемківська молитва. Поезії. — Львів, 1993.
8. М. Ковальський. Та не чужинцем є я Україні. Поезії. — Львів, 1992.
9. Лемківщина в творчості В. Медзеляна. Альбом. Вступна стаття І. Красовського. — Львів, 1993.
10. Лемківський народний календар на 1994 рік. Львів, 1994.
11. Лемківський календар на 1995 рік. — Львів, 1994.
12. І. Красовський. Михайло Орисик — визначний лемківський різьбяр першої половини ХХ ст. — Львів, 1995.
13. Лемківський календар на 1996 рік. — Львів, 1995.
14. Лемківський календар на 1997 рік. — Львів, 1996.
15. І. Красовський. «Бібліографічний показник до 70-ліття», Львів, 1997.
16. І. Красовський. Лемківська церква свв. Володимира і Ольги у Львові. — Львів, 1997.
17. Лемківський календар на 1998 рік. — Львів, 1997.
18. Лемківський календар на 1999 рік. — Львів, 1998.
19. Іван Майчик, Микола Цуприк. Одрехова. — Львів, 1999.
20. Лемківський календар — 2000. З додатком: О. Торонський. «Русини-лемки» (1860). — Львів, 1999.
21. І. Красовський. Діячі науки і культури Лемківщини. — Львів, «Думка світу», 2000.
22. Лемківський календар на 2001 рік. — Львів, 2000.
23. І. Сенько, О. Фабрика. Народна хорова капела «Лемковина». Вступ І. Красовського (в друку).
24. Лемківський календар на 2002 рік. — Львів, 2001.

25. А. Тавпаш. Святкова. Незнищенність добра. Упорядник Микола Миколюк. — Львів, «Астрон», 2001.
26. І. Красовський. Сіяч зерен Правди Христової. До 10-ліття Лемківської церкви. — Львів, 2002.
27. В. Шалайський. Вірші (в друку).
28. Лемківський календар на 2003 р. — Львів, 2002. Додаток: М. Крупа. Село Репедь.
29. Іван Красовський. Бібліографічний показник. Частина II. До 75-ліття. — Львів, 2002.
30. І. Красовський. Лемківщина. Енциклопедичний довідник (в друку).

ЗМІСТ

Вступне слово	3
В. Хомик. З Новим Роком	4
Церковний календар	5
Пасхалія	19
Б. І. Антонич. Різдво. Черемхи.	20
М. Смереканич. Різдво	21
В. Хомик. Зелені Свята	22
Р. Свистун. Сучасна лемківська колядка	23
А. Тавпаш. Без права на забуття	24

Стежками історії

А. Дуда. З історії церкви святих апостолів Петра і Павла в Кри- ниці	29
Л. Смереканич. Лемківщині	32
І. Красовський. Чорна смерть над Україною (до 70-річчя голо- домору 1932—1933 рр.)	33
Відсвяткували ювілей	36
IV Всеукраїнський фестиваль лемківської культури “Дзвони Лемківщини”	40
З хроніки подій ФДЛ у Львові	42

Служили церкві і народові

В. Дошнянський. Творчий шлях Олександра Духновича (1803— 1865)	45
Єпископ Юліан Пелеш	50
І. Красівський. Володимир Хиляк-співець зелених Бескидів (до 160-ліття народження і 110-ліття смерті)	51
Останні листи письменника	58
Вони б відзначили... ..	61
А. Дуда. Вітаємо дорогого Ювіляра. О. митрату Степану Дзю- бині — 90 (11.XI.1913)	62
Поздоровляємо... ..	65

Народна культура Лемківщини

I. Красовський. Матеріальна культура лемків північних схилів західних Карпат	66
I. Рільниче господарство	69
II. Ловецтво (мисливство), риболовля, бджільництво	79
III. Народні промисли	82
IV. Сільське будівництво	92
V. Традиційний одяг	103
Зміни у матеріальній культурі лемків після їх депортації (1944—1946) в Україну	112
О. Фабрика. Духовна культура лемків	114
Календарна обрядовість. Весняний цикл	115
Літній цикл	118
Осіnnий цикл	120
Зимовий цикл	123
Родинні обряди	127
Різьбярство по дереву	137
Різьба по каменю	140
Релігія	141
Освіта	142
Наука	143
Особливості розвитку духовної культури лемків в Україні	145

Літературна сторінка

П. Когут. Закохана у мистецтво	160
М. Янко. О, Мамо, мамо... ..	161
I. Желем. Їде в санях Миколай	163
Р. Вархол. Божий дар	163
В. Барна. Щоранку	164
Й. Жвірик. Матінко Божа	164
В. Грабан. Молитва	165
В. Хомик. На Великдень до храму	166
Видання ФДЛ («Бібліотека Лемківщини») за 1991—2002 роки ..	167